

HAMID HADŽIBEGIĆ

DŽIZJA ILI HARAČ

(Nastavak)

Kao što smo vidjeli, u cijeloj Osmanskoj imperiji zaveden je 1690 godine jedan sistem u pogledu određivanja visine i načina kupljenja džizje. Propisano je da se kupi od osobe, tj. od svakog obveznika, a da se kao baza za utvrđivanje njene visine uzme stanovište hanefiske pravne škole. A to znači, da se od bogatijih uzima po 4 dukata godišnje, od srednjeg staleža po 2 dukata, a od ostalih po 1 dukat. Vrijednost pak dukata računata je prema zvaničnom kursu. Određivan je i srazmjer navedenih triju klasa i to obično 20% po najvišoj, 60% po srednjoj, a 20% po najnižoj skali.¹ Izuzetno u perifernim vilajetima, kao što je Bosna i Hercegovina, kupljeno je po najnižoj stopi, a na područjima blizu granice polovina po srednjoj a polovina po najnižoj skali.

¹ Iz sidžila bitoljskih kadija (koji se nalaze u Državnoj arhivi NR Makedonije u Skoplju) može se konstatovati da je u Makedoniji, kao i u većem dijelu Rumeliskog vilajeta, džizja ubirana prema imovnom stanju obveznika na tri kategorije. Već u početku zavođenja jedinstvenog sistema upućen je u tom smislu kadijama bitoljskog, skopskog i skadarskog sandžaka ferman od 5 safera 1103 godine (28-X-1691), koji je zapisan u sidžilu I/27, list 40 v.

Što se tiče srazmjera, on je bio nešto povoljniji za srednju i nižu kategoriju. Kao primjer navešćemo nekoliko carskih zapovijesti, iz kojih se vidi koliko je kojih lista izdavano za kadijluke Bitolj, Lerin i Prilep (sa Marióvo).

a) Berat od 16 šabana 1163 (21-VII-1750) god., sidž. I/53, list 10:

najviših lista (»alá«)	1.093 (7,51%)
srednjih lista (»evsat«)	9.664 (66,42%)
najnižih lista (»edna«)	3.793 (26,07%).

Svega 14.550.—

b) Berat od 3 džumada II 1166 (7-IV-1753) god., I/53, list 67:

najviših lista	1.123 (7,53%)
srednjih lista	9.784 (65,62%)
najnižih lista	4.003 (26,85%).

Svega 14.910.—

c) Ferman od 15 zk. 1171 (21-VII-1758) god., I/54, list 19r—20r:

najviših lista	1.326 (7,82%)
srednjih lista	11.408 (67,35%)
najnižih lista	4.206 (24,83%).

Svega 16.920.—

U fermanu se ističe da se od siromaha džizja ima ubirati u četiri rate. Isto se to navodi i u sljedeća dva berata.

d) Berat od 7 zk. 1175 (30-V-1762) god., I/55, list 56:

najviših lista	1.309 (7,80%)
srednjih lista	11.272 (67,22%)
najnižih lista	4.189 (24,98%).

Svega 18.934.—

U zadnjoj dekadi XVII vijeka vrijednost zlatnika, zvanog »šerifi« a kasnije »eşrefi altun«, iznosila je $2\frac{1}{2}$ groša ili 100 para. Prema tome džizja je iznosila za prvu kategoriju 10 groša, za srednju 5, a za najnižu $2\frac{1}{2}$ groša. Taj iznos ostao je nepromijenjen sve do 1744 godine. Tada je džizja povećana u gornjem srazmjeru i to za najniže liste 10 para, za srednje 20 i za najviše 40 para. Iza toga do kraja XVIII vijeka visina džizje ostala je ista, što pokazuje izvjesnu stabilnost turskih finansija u ovom stoljeću.

Međutim u prvoj polovini XIX vijeka džizja je šest puta povećana. Dok je 1804 godine iznosila za najniže liste 3 groša, za srednje 6, a za najviše 12 groša, godine 1834 izašla je na 15 groša za najniže, a 30 i 60 groša za srednje i najviše. Znači da se je država kroz čitavo to vrijeme nalazila u teškoj finansiskoj krizi i da je bila prisiljena povisivati na neki način državne prihode, da bi podmirila svoje redovne i vanredne izdatke.

Fermanom od 20 šabana 1218 godine (4-XII-1803), koji je upućen sarajevskom kadiji, naređeno je da se počevši od 1219 godine (počinje 12-IV-1804) džizja poveća za 10 odnosno 20 i 40 para. Iz toga proizlazi da je za najniže liste iznosila 3, za srednje 6, a za najviše 12 groša. U fermanu su navedeni i razlozi, zbog kojih je došlo do ovog povećanja. Predviđalo se da će doći do vojnog pohoda i do povećanja izdataka na vojsku. Međutim iz redovnih državnih prihoda ti se izdaci ne bi mogli pokriti, što bi nesumnjivo dovelo do krize i poremećaja u državnim finansijama. Zbog toga je po naređenju Selima III ovo pitanje raspravljano na Državnom savjetu i zaključeno, da se džizja poveća na gornji način. U tom smislu upućeni su svim vilajetima fermami, koje su valije razaslali svim kadijama na svom području zajedno sa svojim bujuruldijskima.

Usidžilu sarajevskog kadije 26 safera 1219 godine (6-VI-1804) zaveden je u cijelosti gore spomenuti ferman i bujuruldijska bosanskog valije Ebu Bekir-paše od 1 muharema 1219 godine (12-IV-1804).² Iz ove bujuruldijske se vidi, da je kupljenje džizje u Bosanskom ejaletu ustupljeno valiji. On je ovo kupljenje na području sarajevske kancelarije ustupio određenom džizjedaru, kome je predao džizjanske liste u zapečaćenoj bošči. Bujuruldijskom se naređuje, da se ona ima sudski otvoriti u prisustvu kadije i džizjedara i utvrditi ispravnost lista. Nadalje se ističe, da se od svakog na ime džizje ima uzeti po 3 groša. To dolazi odatle što se je u Bosni i Hercegovini kupilo po najnižoj skali.

U sidžilu bitoljskog kadije iz tog vremena nalazi se ferman sličnog sadržaja od 19 šabana 1218 godine (3-XII-1803), upućen tamošnjem kadiji i džizjedaru.³ Samo treba napomenuti da se je džizja u tim krajevima kupila prema tri kategorije.

Iz fermana sultana Mahmuda II od 17 ramazana 1231 godine (5-VIII-1816), upućenog bosanskom kadiji i džizjedaru, vidimo da se od početka 1232 godine (počinje 21-IX-1816) džizja povećava za 1 odnosno 2 i 4 groša, prema kategorijama.

e) Berat od 28 zk. 1221 (6-II-1807) god., I/82, list 19:

najviših lista	1.541	(8,14%)
srednjih lista	12.944	(68,36%)
najnižih lista	4.449	(25,50%).

Svega 18.934.—

Prevod ovog berata na makedonski jezik dao je Panta Džambazovski u zbirci »Turski dokumenti za makedonskata istorija (1803—1808)« II, Skopje, strana 92—94.

² Vidi dokumenat 12 i 13.

³ Državna arhiva NRM, sidžil bitoljskog kadije, I/80, list 63. — Prevod na makedonski u navedenoj zbirci »Turski dokumenti za makedonskata istorija (1803—1808)«, II, str. 35.

Kao opravdanje za ovo povišenje ističe se to što je kod kupljenja džizje u zadnje vrijeme novac zvanično računat prema ranijoj prometnoj vrijednosti. Međutim, u odnosu na zlatnik vrijednost novca je opala, pa je bilo potrebno da se visina džizje uskladi prema tadanjoj prometnoj vrijednosti novca. Nakon konzultovanja o visini džizje zatražena je i fetva, da bi se i s čisto pravnog gledišta opravdalo njeno povišenje.⁴

U stvari država se je nalazila u teškom finansiskom stanju i bila je prisiljena da traži načina kako će doći do novih prihoda. Interesantno je napomenuti, da se u fermanu napominje, da bi razliku između zvanične i prometne vrijednosti novca trebalo naplatiti i za ranije godine. Ali s obzirom da je raja opterećena i drugim vanrednim daćama zbog pripravnosti za skori vojni pohod, to se ta razlika neće tražiti. Ujedno je u fermanu istaknuto, da se broj lista ne povećava i da se od raje ne smije tražiti niti jedna akča više nego što je određeno.

Prema ovom fermanu od septembra 1816 godine visina džizje je iznosila 4 groša za najniže, 8 groša za srednje, a 16 groša za najviše liste. Ali prema bujuruldiji bosanskog valije Derviš Mustafa-paše od 23 muharema 1234 godine (22-XI-1818), koju je s prepisom navedenog fermana uputio mostarskom kadiji, u Bosni i Hercegovini kupljeno je po 4 groša.⁵

To isto vidimo i iz potvrde gradiškog kapetana Saliha od 1 muharema 1236 godine (9-IX-1820). On je preuzeo kupljenje džizje na području Banjaluke i primio 1749 najnižih lista, računajući svaku po 4 groša. Prema tome bio je zadužen kod valine blagajne sa 6996 groša. A da će to na vrijeme isplatiti, dao je obavezu kojom za to jamči svojim imetkom.⁶

Kroz kratko vrijeme iza toga džizja je opet povećana. To vidimo iz fermana Mahmuda II od 19 šabana 1242 godine (18-III-1827). U njemu se govori o dva povećanja. Prvo je uslijedilo početkom 1240 godine (počinje 26-VIII-1824) i to za najniže liste za 2 groša, a za srednje i najviše za 4 i 8 groša. S ovim povećanjem najmanja džizja je iznosila 6 groša, srednja 12, a najviša 24 groša. U fermanu je istaknuto da je zbog pada vrijednosti novca džizja bila ispod šeriatskog iznosa, te se je njena visina morala uskladiti prema stvarnoj vrijednosti.⁷

Ali već nakon tri godine došlo je do novog povećanja. Ovim se fermanom, koji je upućen bosanskom kadiji i džizjedaru, podvlači da od početka 1243 godine (počinje 25-VII-1827) džizju treba povećati, jer je nastala velika razlika u prometu između vrijednosti čistog srebra i sitnog novca. Osim toga potrebni su veliki prihodi, da bi se mogli podmiriti izdaci za novu reformisanu vojsku, zvanu »Asâ-kiri Mensurei Muhamediye«. Zbog toga se džizja povisuje za 3 odnosno

⁴ Vidi dokumenat 14.

⁵ U ovoj se bujuruldiji govori o zaostacima džizje iz 1232 godine. — Vidi dokumenat 15.

⁶ Vidi dokumenat 16.

Sličnu ispravu imamo od istog kapetana za 1243 godinu (počinje 25-VII-1827). Vidi dokumenat 21.

Iz potvrde službenika Gradiške tvrđave od 1238 godine (1822—1823) proizlazi da je Salih-kapetan i tada kupio džizju na istom sektoru (dokumenat 17). Prema navedenim dokumentima znači da je on na svom području stalno kupio džizju, na što je svakako bio ovlašten od strane bosanskih valija.

⁷ Iz bujuruldije bos. valije Hadži Mustafa-paše od 8 novembra 1826 godine, kome je povjeren kupljenje džizje u Bosanskom ejaletu, saznajemo, da je on ovo kupljenje na sektoru Mostara i Belgradžika (Konjica) dao pod zakup Smajlagi i predao mu odgovarajući broj najnižih lista. Uporedi dokumenat 18.

6 i 12 groša. Znači da najmanja iznosi 9, srednja 18, a najviša 36 groša. U fermanu je ujedno navedeno da će se ubiranje ovih prihoda izvršiti u tri rate u toku sedam mjeseci.⁸

Ovo povećanje džizje za tako kratko vrijeme došlo je poslije ukidanja janičarske vojske. Ono jasno pokazuje, koliko su unutarne trzavice slabile finansijsku snagu države.

Iz bujuruldije bosanskog valije Abdurahim-paše od 9 zulhidžeta 1242 godine (4-VII-1827) upućene travničkom kadiji se vidi, da je kupljenje džizje u Bosanskom ejaletu bilo tada ustupljeno bos. valiji. On je to na sektoru Travničke kancelarije prepustio Mehmedu Alemdaru i Mustafa-agi s naređenjem da od svakog uzmu po 9 groša na ime džizje.⁹

Ali pored svih mjera državne se finansije nisu popravile. Fermanom sultana Mahmuda II je određeno da od početka 1245 godine (počinje 3-VII-1829) najmanja džizja bude 12 groša, srednja 24, a najviša 48 groša. Razlozi su opet isti. A da bi se ublažila reakcija na ovo stalno povećavanje džizje, fermanom je strogo naređeno državnim funkcionerima, da budno paze, da džizjedari ne bi više uzimali. A toga je — kako stoji u fermanu — i bilo. Na nekim mjestima mjesto 36 groša uzimano je po 70—80 groša. Iz toga se izvodi zaključak, da za raju ovo povišenje neće biti teško, ako se bude striktno postupilo prema carskoj zapovijesti.¹⁰

Međutim vrijednost novca je i dalje padala, te je moralo doći do novog povećanja. Jednim vrlo opširnim fermanom sultana Mahmuda II od 5 zulkadeta 1249 godine (16-III-1834) džizja je dostigla svoj najveći iznos od 15 odnosno 30 i 60 groša i sve do njenog dokidanja 1856 godine zadržala je istu visinu. U sidžilu sarajevskog kadije iz tog vremena nalaze se pod gornjim datumom dva fermana skoro istog sadržaja.¹¹ Oba su upućena bosanskom valiji Davud-paši, samo se jedan odnosi na Bosnu a drugi na novopazarski kadiluk. Za Bosnu je određeno 92.511 najnižih lista, a za navedeni kadiluk 10.347 istih lista za džizju. Kupljenje džizje prepusteno je navedenom bosanskom valiji, a on je na pojedinim sektorima ustupio drugima. Kupljenje džizje na području sarajevske kancelarije dobio je u zadatak sarajevski muteselim Fazil-beg i preuzeo potreban broj najnižih lista.¹²

Da ne bi bilo kakve zloupotrebe pri kupljenju džizje, ovim je fermanom naređeno da se liste za džizju dijele u prisutstvu državnih funkcionera (kadije i muteselima ili njihovih zastupnika) i pretstavnika iz naroda (sveštenika i kodžabaša).

⁸ Vidi dokumenat 19.

⁹ Vidi dokumenat 20.

U istom smislu je i bujuruldija kajmakama Bosanskog ejaleta Malkoč Mehmed-bega od 29 safera 1244 godine (10-IX-1828). Njemu je bilo povjereno kupljenje džizje u Bosni i Hercegovini za 1244 godinu. Na osnovu toga on je ovo na području travničke kancelarije dao pod zakup Gluhbegoviću Osman-begu i predao mu potreban broj najnižih lista. — Orijentalni institut, sidžil travničkog kadije, br. 27, str. 27.

¹⁰ Vidi dokumenat 22.

Prema bujuruldiji bosanskog valije Namik Ali-paše od 1 muharema 1246 god. (26-VI-1830) kupljenje džizje na području sarajevske kancelarije ustupljeno je Vragi Salih-agi. — Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil sarajevskog kadije, br. 68, str. 93.

U doba bos. valije Mahmud Hamdi-paše na istom području ovu je dužnost vršio sarajevski muteselim Musa-aga; što se vidi iz valine bujuruldije od 29 safera 1248 god. (28-VII-1832). — Sidžil sarajevskog kadije, br. 71, str. 35.

¹¹ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil sarajevskog kadije, br. 73, strana 73—75.

¹² Isti sidžil, str. 88 (bujuruldija bos. valije Davud-paše od 1 muharema 1250 (10-V-1834) godine.

Osim toga je naglašeno da se osim džizje ne uzima ništa drugo, kao što je »k ü ş a-diye« (za otvaranje bošći s listama), »ikramiye« (na ime nagrade), »maa ş« (za izdržavanje pobirača) i »t a h s i l i y e« (inkasacije).

Kupljenje džizje u Hercegovini u ovo doba bilo je povjereno Ali-paši Stočeviću, jer je ovaj sandžak predat njemu na samostalno upravljanje. To između ostalog potvrđuju i njegove dvije origianlne bujuruldije od 1251 (1835) i 1254 (1838) godine, upućene nevesinjskom kadiji i muteselimu, kojemu je bilo stavljeno u dužnost da kupi džizju na svom području.¹³ Pri ruci imamo desetak zvaničnih isprava nevesinjskog muteselima Lutfulah-bega o preuzimanju kupljenja džizje i polaganju novca blagajni Ali-paše u vremenu od 1834—1849 godine.¹⁴

I poslije Ali-paše jedno kratko vrijeme samostalno su upravljali Hercegovinom Sarhoš Ali-paša (do 22-VI-1852), Ismail-paša (do 3-VI-1853) i Skadarlija Bušatlija Mustafa-paša (do 5-VIII-1854), a tada je ona ponovo pripojena Bosni.¹⁵

Za ovo vrijeme u Hercegovaački sandžak spadali su kadiluci: Mostar, Trebinje, Nevesinje, Plevlje, Prijepolje, Čajniče, Foča, Konjic, Stolac, Nikšić, Ljubuški, Gabela, Počitelj, Blagaj i Ljubinj, zatim nahije Grahovo, Piva, Drobnjaci i Imotski.

O načinu kupljenja džizje Bosanski divan je 1841 godine donio jedno načelno rješenje i o tom izvijestio sve kadiluke. Prema bujuruldiji od 25 zh. 1256 ogdine (17-II-1841), koja je upućena livanskom i glamočkom muteselimu Mehmed-begu,

¹³ Vidi dokumenat 23 i 24.

¹⁴ To su slijedeći dokumenti:

a) Potvrda (»ilmühaber«) od 25 zh 1249 (5-V-1834) godine, kojom blagajnik hercegovačkog valiye Omer Hakki potvrđuje, da je od nevesinjskog muteselima primio na ime džizje 7.000 groša.

b) Potvrda od 13 džumada I 1251 (6-IX-1835) godine, kojom čehaja hercegovačkog muetsarifata potvrđuje, da je zakupac nevesinjske džizje Lutfullah-beg predao vilajetskoj blagajni 13.447 groša.

c) Potvrda o zaduženju (»deyn temessükü«) od 1 muharema 1254 (27-III-1838) godine, kojom nevesinjski muteselim Lutfullah-beg potvrđuje, da na ime zakupnine za preuzetu bošću s listama od džizje za Nevesinjski srez duguje vilajetu 33.500 groša. Obavezuje se da će to platiti u roku od 91 dan. Na poledini je označeno da je navedena suma potpuno isplaćena.

d) Potvrda od 25 safera 1256 (28-IV-1840) godine, kojom nevesinjski muteselim Lutfullah potvrđuje, da mu je hercegovački valiija Ali Galib-paša (koji je ovlašten za kupljenje nemuslimanske džizje u Hercegovaačkom sandžaku) ustupio kupljenje džizje u Nevesinjskom srezu. Obavezuje se da će odgovarajuću sumu od 34.000 groša položiti blagajni u roku od 31 dan.

e) Potvrda od 5 ramazana 1258 (10-X-1842) godine, kojom blagajnik hercegovačkog muetsarifata Hadži-hafiz Ridvan potvrđuje, da je na ime zaostatka od nevesinjske džizje predao blagajni 2.500 groša.

g) Potvrda od 19 dž. I 1261 (26-V-1845) godine, kojom blagajnik herc. muetsarifata Hadži-hafiz Ridvan potvrđuje, da je muteselim Lutfullah-beg predao u potpunosti zakupninu nevesinjske džizje u iznosu od 35.000 groša.

h) Potvrda navedenog blagajnika od 27 dž. I 1262 godine (23-V-1846), kojom potvrđuje da je muteselim Lutfullah predao blagajni 25.000 groša za račun nevesinjske džizje.

i) Potvrda istog blagajnika od 5 zh. 1263 (14-XI-1847) godine, kojom potvrđuje da je od nevesinjskog muteselima u potpunosti primio zakupninu džizje za dotični srez.

j) Potvrda navedenog blagajnika od 27 r. I 1265 (20-II-1849) godine, kojom potvrđuje da je od nevesinjskog muteselima Lutfullaha primio u potpunosti džizju toga sreza, te da imenovani nije ostao ništa dužan.

Ove dokumente stavio mi je na raspolaganje moj dobri prijatelj i istaknuti naš istoričar Hamdija Kreševljaković, na čemu mu se i na ovom mjestu toplo zahvaljujem.

¹⁵ Prema fermanu od kraja zulhidžeta 1255 godine (26-I—4-II-1840), upućenom bos. valiji M. Vedžihi-paši, ukupan iznos džizje u Bosanskom ejaletu, izuzimajući Hercegovaački sandžak i mjesta ustupljena Srbiji, bio je 1.652.710 groša. — Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil sarajevskog kadije, br. 78, str. 21.

kao povjereniku za kupljenje džizje u ta dva kadiluka, dokinuto je davanje džizje pod zakup. Određeno je da se džizja ubuduće kupi preko povjerenika i da se za tu dužnost uzmu ispravni i sposobni ljudi. Za svaki kadiluk treba uzeti toliko povjerenika, koliko je dovoljno, da bi se sva džizja pokupila u toku jednog mjeseca. Tim su se htjele spriječiti sve nepravilnosti i protuzakoniti postupci zakupaca, za koje se veli, da su na nekim mjestima mjesto 15 groša uzimali po 17 i 21 groš. Osim toga su išli po selima s velikom pratnjom i tražili hranu za se i za svoje konje. Ovom bujuruldijom data su sva potrebna uputstva i naređeno da se od svakog obveznika džizje uzme po 15 groša.¹⁶

Vrijedno je ovdje spomenuti bujuruldiju hercegovačkog vezira Sarhoš Ali-paše od 25 rebia I 1267 (28-I-1851) godine. Ova je bujuruldiya upućena pretsjedniku Medžlisa (odbora) u Mostaru Hasan-begu, naibima i muftijama Hercegovačkog sandžaka, članovima navedenog Medžlisa, sreskim upraviteljima i članovima njihovih odbora, zatim mitropolitu i raji, te kodžabašama i knezovima.

Tu se navodi da je stari način kupljenja džizje dokinut i da se prema carskoj zapovijesti ima postupati u smislu novih uredaba. Naime džizju treba kupiti na osnovu deftera, a uz pomoć mitropolita, sveštenika i kodžabaša. Prethodno se uz njihovo sudjelovanje imaju sastaviti spiskovi, ne izostavljajući i ne krijući nikog. Niti se kome smije činiti nepravda niti se kogod može uzimati u zaštitu.¹⁷

Sličnog je sadržaja i bujuruldiya hercegovačkog valije Ismail-paše od 13 muharema 1269 (27-X-1852) godine, upućena upravitelju Konjičkog sreza i drugim funkcionerima, te knezovima i kodžabašama. Bujuruldijom se naređuje da se džizja kupi po najnižoj stopi i da se to vrši preko varoških i seoskih kodžabaša i odbor-nika.¹⁸

Navedeni iznos džizje i način njenog ubiranja ostao je isti sve do kraja postojanja ovog poreza.¹⁹

¹⁶ Uporedi s dokumentom 25.

Iz jednog pisma bos. valije Mehmed Husrev-paše od 1 muhaerma 1259 godine (1-II-1843) vidimo također da se je u Bosni džizja kupila podjednako po 15 groša od osobe (»ehl-i zimmetten ale-sseviyye onbeşer guruş hesabiyle cibayet...«). — Or. institut, dok. br. 677.

Iako je gornjim naređenjem rečeno da će se džizja ubuduće kupiti putem povjerenika, ipak je bilo i otpuštanja. Kao primjer možemo navesti bujuruldiyu bos. valije Osman Nuri-paše od 23 muhaerma 1261 godine (1-II-1845). On je kupljenje džizje na području kadiluka Travnik — Zenica izdao pod zakup s tim, da se od svakog uzme podjednako po 15 groša.

¹⁷ Orijentalni institut, sidžil mostarskog kadije, br. 7, list 108v—109r.

¹⁸ Vidi dokumenat 27.

¹⁹ Muvekit u svojoj istoriji Bosne govori o džizji u XIX vijeku i veli uglavnom ovo: Šeriat-ski osnov i pravilo koje je primjenjivano za džizju sastojalo se u ovom. Džizja je stavljena kao obaveza na punoljetne muškarce nemuslimane. Dijelila se na tri vrste: najvišu, srednju i najnižu. Najviša je iznosila 48, srednja 24, a najniža 12 dirhema srebra. A vrijednost svakog dirhema odgovarala je jednom dirhemu srebra s normalnom sadržinom. U prvim vremenima navedena se je džizja kupila i plaćala s jednom vrstom zlatnog novca, koji je odgovarao vrijednosti 12 dirhema srebra. To znači da se je za najvišu džizju uzimalo po 4, za srednju po 2 i za najnižu po jedan dukat. U posljednje vrijeme, tj. u doba kada sam ja bio već odrastao, dirhem srebrenog novca, zvanog »altılık«, koji je kolao među svijetom, računao se je 50 para. Analogno tome za najvišu džizju uzimano je po 60 groša kao ekvivalent od 48 dirhema, za srednju 30, a za najnižu po 15 groša. U Bosni od prve klase bilo je vrlo malo, od srednje bilo je nešto, ali većina je davala najnižu džizju. — Salih Sidki H. Husejnović, Tarihi Bosna, str. 303 (Orijentalni institut, rukopis br. 1164).

DOKIDANJE DŽIZJE

Naročitim fermanom sultana Abdulmedžida od 18 februara 1856 godine, kojim su proklamovane izvjesne reforme (»islahât fermanı«), utvrđen je princip jednakosti svih građana kako u pravima tako i u dužnostima. Na osnovu toga ubuduće i nemuslimani treba da služe vojsku, o čemu će u kratkom roku biti donesen posebni zakon. Ovim fermanom džizja je dokinuta. Ali pošto je ovo bilo teško odmah sprovesti, to je zaključeno da se u početku uzme u vojsku samo jedan dio nemuslimana, a drugi da mjesto toga daju ekvivalent u novcu kao svoj doprinos za vojsku.²⁰

O načinu kupljenja ovog novog poreza, koji je nazvan »iane askeriyeye«, data su uputstva s naročitim zapovijestima. To vidimo iz fermana od sredine zulkadeta 1272 godine (14 do 23-VII-1856), koji je upućen kajmakamu Travničkog sandžakata.²¹ Tu se na prvom mjestu ističe da se na ime »iane askeriyeye« u ovom sandžaku ima prikupiti 978.750 groša, a zatim se govori o načinu razrezivanja ovog iznosa na pojedine srezove ovoga okruga. Prethodno će se pozvati sreski upravitelji i predstavnici hrišćana i jevreja iz svih srezova i s njima održati savjetovanje u okružnom odboru. Njima će se izdati potvrde o broju stanovništva i o »iane askeriyeye«. Zatim će se oni povratiti u svoje srezove. U sreskim odborima treba s predstavnicima pojedinih sela izvršiti raspodjelu prema broju stanovništva i visini poreza. A onda će u svakom selu i svakoj mahali sami mještani komšijski prema imovnom stanju odrediti koliko će koji dati na ime »iane askeriyeye«. Obaveza i davanje ovoga poreza računace se od početka septembra 1855 godine.²²

Bosanski valija Mehmed Huršid-paša svojim dopisom od 29 muharema 1273 godine (29-IX-1856) skrenuo je pažnju travničkom kajmakamu, da se za jednu godinu ne može uzeti i džizja i »iane askeriyeye«. Zato, ako je u travničkom sandžaku pokupljena džizja, neka se računa za »iane askeriyeye«. Ukoliko pak uzeti iznos bude veći od »iane askeriyeye«, ima se povratiti.²³

U nekim krajevima stvarno je pokupljena džizja prije nego što je objavljen ferman o njenom ukidanju. Radi toga, da se u istoj godini ne bi kupila i džizja i »iane askeriyeye«, Porta je izdala potrebna uputstva svim vilajetima. Zato je i bosanski valija Mehmed Rešid-paša svojim dopisom od 21 rebia I 1273 godine (19-XI-1856) skrenuo na to pažnju svim sandžacima i naredio da se na to dobro pazi.²⁴

U ovom prelaznom periodu bilo je nesporazuma. Nemuslimani iz nekih mjesta su se žalili, da se od njih traži »iane askeriyeye« za 1271 godinu, iako su oni za tu godinu dali džizju. U vezi s tim Ministarstvo finansija je izdalo jedno objašnjenje, u kome se veli da je po srijedi zabluda. Naime džizja je kupljena za navedenu 1271 hidžretsku godinu, koja traje od 11 septembra 1854 do kraja avgusta 1855 godine (po starom kalendaru). A uzimanje »iane askeriyeye« počinje 1272 godine, a to znači od 1 septembra 1855 godine i računa se do kraja avgusta 1856 godine. Zato su neki mislili da se u jednoj godini plaćaju dva poreza. Međutim džizja je uzimana po mjesečnoj hidžretskoj godini, a za »iane askeriyeye« je odlučeno da se uzima po sunčanoj finansisokj godini i to računajući od mjeseca septembra.

²⁰ Siddik Sami Onar, *Bedel-i askerî, Islam ansiklopedisi*, II, str. 439—440.

²¹ Orijentalni institut, dokumenat br. 4116.

²² Treba napomenuti, da hidžretska 1272 godina, u kojoj je proklamovan ferman o reformama (»islahât fermanı«), počinje s prvim septembrom 1855 godine (po starom kalendaru).

²³ Orijentalni institut, Vilajetski arhiv 14/56.

²⁴ Or. institut, Vil. ar. 3/57.

O ovom je raspravljano na sjednici Velikog vijeća (»Meclis-i kebir«) za Bosanski ejalet i zaključeno da se dadu potrebna objašnjenja svim srezovima.²⁵

U pogledu određivanja visine »ianeı askeriye« Muvekit u svojoj istoriji Bosne uglavnom veli ovo: Po zakonu od 180 odraslih muškaraca uzeće se u vojsku jedan vojnik. A godišnji trošak na jednog vojnika predviđen je sa 5.000 groša.²⁶ Ako se ovo podijeli na 180 osoba, onda na jednu osobu otpada prosječno 27 groša i 30 para, a to je za 2¼ groša manje od srednjeg iznosa posljednje džizije.

U arhivi Bosanskog vilajeta ima jedan spisak, pisan 19 muharema 1274 godine (9-IX-1857), prema kojemu treba da se pokupi »ianeı askeriye« u Travničkom sandžaku za 1273 finansišku godinu, računajući od mjeseca septembra, a to znači za period od početka mjeseca septembra 1857 do kraja avgusta 1858 godine.²⁷ Tu je po srezovima izneseno ovako:

Srez	Broj obveznika	Broj vojnika	Iznos groša na 1 vojnika	Ukupno groša
Akhisar	9.289	52—13 = 39	5.000.—	195.000.—
Jezero	7.351	41—10¼ = 31¾	5.000.—	153.750.—
Jajce	9.692	53—13¼ = 39¾	5.000.—	198.750.—
Travnik	5.441	30—7½ = 22½	5.000.—	112.500.—
Glamoč	3.162	18—4½ = 13½	5.000.—	67.500.—
Zenica	2.760	15—3¾ = 11¼	5.000.—	56.250.—
Livno	9.273	52—13 = 39	5.000.—	195.000.—
Prozor	2.231	13—3¼ = 9¾	5.000.—	48.750.—
	49.229	274—68½ = 205½	5.000.—	1.027.500.—

Kao što se iz navedenog spiska vidi, navodi Muvekita su tačni. Porez »ianeı askeriye« računao se prema prednjoj skali.

U jednoj naročitoj pribilješci Vilajetske arhive se ističe koliko je iznosila džizija u zadnjoj godini njenog postojanja u Prozorskom srezu, a koliko iznosi »ianeı askeriye« u navedenoj 1273 godini (1857—58). Džizija za ovaj srez iznosila je 23.025 groša, a sada »ianeı askeriye« iznosi 48.750 groša, što znači preko dva puta više.²⁸ Vjerovatno je ova velika razlika izazvala negodovanje kod naroda, jer kako vidimo iz drugih dokumenata u slijedećoj godini je naređeno, da se »ianeı askeriye« računa u visini najniže džizije.

U smislu naređenja Porte od 28 šabana 1274 godine (13 aprila 1858), bosanski valija Mehmed Kâni-paša je 13 šabana iste godine (27-IV-1858) poslao raspis svim sandžacima, da se »ianeı askeriye« kupi u visini najniže džizije.²⁹

Pri ruci imamo spisak koji je u tom smislu izrađen za Travnički sandžak, a koji nosi datum 10 muharema 1275 godine (20-VIII-1858).³⁰ U tom spisku je označeno koliko koji srez treba da dade na ime »ianeı askeriye«. Zato ćemo ga ovdje u cijelosti donijeti.

²⁵ Or. institut, Vil. ar. 16/57.

²⁶ Muvekit, Tarihi Bosna, str. 303.

²⁷ Or. institut, Vil. ar. 44/57.

²⁸ Or. institut, Vil. ar. 17/58.

²⁹ Or. institut, Vil. ar. 34/58.

³⁰ Or. institut, Vil. ar. 15â58.

Srez	Broj obveznika	Iznos »ianei askeriye«
Akhisar	6.295	94.425.— groša
Jezero	4.917	73.755.— „
Jajce	6.211	93.165.— „
Travnik	3.715	55.725.— „
Glamoč	1.855	27.825.— „
Zenica	1.981	29.715.— „
Livno	5.417	81.255.— „
Prozor	3.758	56.370.— „
Ukupno	34.149	512.235.— groša

Kasnije je mjesto izraza »ianei askeriye« uzet termin »bedel-i askerî« i »bedelât-i askeriye«. Ovaj porez »bedel-i askerî« ukinut je 25 jula 1325 godine (1909).

KRATAK OSVRT NA RAZVOJ DŽIZJE

Džizja je porez koji daju odrasli muškarci-nemuslimani, koji po pravilu ne učestvuju u odbrani zemlje, te ga daju kao znak lojalnosti i pokornosti. Time oni stiču slobodu vjeroispovijesti i pravo na zaštitu života i imetka, kako za se tako i za svoju porodicu. Zato se i smatarju šticećenicima (»zimmî«).

Ovaj je porez obaveza za tjelesno i duševno zdrave odrasle muškarce, koji su u mogućnosti da ga plate. Žene, djeca i iznemogli starci su oslobođeni. Slijepi i invalidi daju ga samo ako su bogati. Siromasi i prosjaci nisu obavezni. Sveštena lica u manastirima, ako su siromašni, oslobođeni su od džizje. Ali ako su im manastiri bogati, onda starješina manastira daje za njih džizju. Osim toga oni nemuslimani koji kao pripadnici pojedinih vojnih formacija učestvuju u vojnim pohodima oslobođeni su od ove obaveze. Bilo je i oslobođenja zbog obavljanja neke naročito važne dužnosti, kao što je čuvanje baruta, rad u rudnicima i tome slično.

Džizja je u Osmanskoj imperiji pretstavljala jedan važan izvor državnih prihoda, koji su trošeni uglavnom u vojne svrhe.³¹ Zato je džizja bila usko vezana za razvoj države i njenu vojnu i finansijsku snagu. Prateći ovaj porez kroz stoljeća zapazićemo da se on razvija paralelno s usponom i opadanjem imperije. Ako bismo gledajući na džizju htjeli dati neku periodizaciju, onda bi to izgledalo ovako:

- a) normalno povećanje džizje od uspostavljanja države do 1577 godine,
- b) naglo povećanje džizje zbog opadanja vrijednosti novca od 1577 do 1691 godine,
- c) izvjesna stabilizacija i jednog i drugog od 1691 do 1804 godine i
- d) naglo povećanje džizje usko povezano s naglim opadanjem vrijednosti novca od 1804—1834 god.

Ovo dolazi odatle što je država ovaj porez i njegovu visinu udešavala prema svom finansijskom stanju. I zbog toga je visina džizje bila ovisna o vrijednosti novca. Padanjem vrijednosti novca džizja je povećavana, a stabilizacijom novca džizja je zadržavala svoj iznos.

³¹ Imamo velik broj turskih dokumenata u kojima se to iznosi. Čuvari bosanskih tvrđava većinom dobivaju svoje prinadležnosti iz prihoda bosanske džizje.

Do Mehmeda II Fatiha upotreblijan je turski srebreni novac akča i njena se vrijednost nije mnogo promijenila. Prvi srebreni novac kovao je Orhan i to od 3 dirhema srebra 8 akči, a u Fatihovo vrijeme od 3 dirhema srebra kuje se 10½ akči. U njegovo doba država postaje imperija i počinje da kuje zlatni novac, čija se vrijednost procjenjuje prema akčama. Taj prvi zlatni novac odgovarao je po prilici polovici turske zlatne lire.

Ako uporedimo vrijednost akče i njen odnos prema zlatniku u vremenu od 1481—1691 godine, moći ćemo konstatovati da zlatnik poslije 1574 godine naglo raste.

Za vrijeme Bajezida II od 3 dirhema srebra kovano je 12 akči, a zlatnik je iznosio 54 akče; u doba Selima 3 dirhema čini 13½ akči, a zlatnik 60 akči; u doba Sulejmana Zakonodavca 1548 godine 3 dirhema = 15 akči, a zlatnik 63 akče. Ovaj odnos ostaje sve do Murata III.

Međutim u njegovo doba zlatnik od 63 akče penje se 1577 godine na 70, a 1584 godine na 120 akči, jer se tada od 3 dirhema srebra prave 24 akče.³² U početku vlade Mehmeda III kovano je od 3 dirhema srebra 36 akči a zlatnik je iznosio 220 akči.³³ Godine 1598 novi nazir državne kovnice Ali ef. je uspio da poboljša kvalitet srebrenog novca kovanjem od 1 dirhema srebra po 8 akči. Time je zlatnik spao na 180 akči. Daljim nastojanjima Jemišči Hasan-paše, kajmakama pretsjedništva vlade, zlatnik je 1600 g. pao na 120 akči. Ova vrijednost zlatnika zadržana je i za vrijeme Ahmeda I, iako je od 1 dirhema kovano 9 akči.³⁴ U doba Osmana II od 1 dirhema pravljeno je 10 akči, a zlatnik je iznosio 150 akči.

U doba Murata IV zlatnik je izašao na 250 akči. Uzrok tome su bile česte i nenormalne promjene na kormilu države i ratovi s Iranom. Ovo je stanje popravljeno u početku vlade sultana Ibrahima (1640—1648) zahvaljujući poduzetim mjerama velikog vezira Kemankeš Kara Mustafa-paše. On je pristupio kovanju novog srebrenog novca s boljom sadržinom, »sahih ayarli yeni sikke«. Na taj je način utvrđena vrijednost zlatnika na 160 akči.

Najgore stanje bilo je u doba Mehmeda IV u godinama 1650—1656. Pojavile su se razne vrste falsifikovanih akči (»magşuş akçe«): »kalb akçe«, »züyüf akçe«, »kızıl akçe« i »kırpık akçe«. To je prouzrokovalo veliki poremećaj na tržištu. Traženo je od samog sultana da se tome stane u kraj. Zbog toga je svrgnut veliki vezir Melek Ahmed-paša, a defterdar Emir-paša i neke janičarske age koji su zajedno s njim to činili kažnjeni su smrću.

Energičnim mjerama novog velikog vezira Köprülü Mehmed-paše i njegovog sina Fazil Ahmed-paše (1656—1676) unutrašnje stanje u državi je popravljeno. Ali rat koji je otpočeo 1682 godine protiv Austrije i poslije se razvio na više frontova protiv četiri države, doveo je Osmansku imperiju u vrlo tešku finansijsku krizu. Nestašica novca ublažena je na taj način, što je iz dvora uzeto nepotrebno zlatno i

³² Od 1577—1589 godine Turska je vodila dug rat s Iranom, koji je završen ugovorom u Istanbulu 21 marta 1590 godine.

³³ Tada je Osmanska država bila u ratu s Austrijom (1693—1693). Osim toga u doba Mehmeda III vodila se duga borba u samoj Anadoliji sa Dželalijama. A pri kraju njegove vladavine ponovo je otpočeo rat s Iranom.

³⁴ Kada je Ahmed I stupio na prijesto, država se nalazila u ratu s Iranom i Austrijom. Mir s Austrijom zaključen je 1606 godine. A rat s Iranom trajao je od 1603—1612 i 1615—1618 godine.

U njegovo doba savladane su Dželalije energičnim vojnim mjerama Kujudžu Murat-paše (1608—1610).

srebrno posuđe i od toga kovan novac. Ali veliki ratni izdaci činili su da je zlatnik zvanı »şerifi altun«, koji je u prometu imao vrijednost 200 akči izašao 1690 godine na 360 akči.³⁵

Sve je to uticalo i na visinu džizje. Početkom XVI vijeka džizja je iznosila po osobi 20 akči, a krajem ovog stoljeća 140 akči, u doba Ahmeda I 200 akči.³⁶ Za vrijeme Sulejmana Zakonodavca u izvjesnim krajevima evropskog dijela imperije uzimalo se od kuće po 50 akči na ime džizje, a sredinom XVII vijeka 240 akči.^{36a} U Bitolju i okolici naplaćivano je (1657—1661) od svake kuće po 275 akči na ime džizje, a 40 akči na ime »gulamiye« i 40 akči na ime »cihet-i maişet«-a.³⁷

Poslije uvođenja jedinstvenog sistema u pogledu određivanja visine i kupljenja džizje 1691 godine nastaje izvjesna stabilizacija. Tada je visina džizje određena prema zlatniku »şerifî altun«, koji je imao prometnu vrijednost $2\frac{1}{4}$ groša ili 90 para (270 akči). Tako je ostalo do avgusta 1696 godine, kada je minimalna džizja od 90 para povišena na 100 para ili $2\frac{1}{2}$ groša prema novom zlatniku, zvanom »eşrefî altun«. Iako tada još nije bio završen rat, iako je i u XVIII vijeku država vodila više ratova na raznim frontovima, ipak u ovom periodu nije bilo većih promjena u visini džizje. Povećanje je izvršeno samo jedanput i to 1744 godine od 100 para na 110 para ($2\frac{3}{4}$ groša) i do 1804 godine džizja je ostala na toj visini. Ali to ne znači da u XVIII vijeku Osmanska imperija nije imala finansijskih poteškoća. Šta više pri kraju ovog vijeka nastala je prava kriza, o kojoj je raspravljano u prisustvu Selima III. I kao rezultat toga savjetovanja, koje je održano 20 šabana 1203 (16-V-1789) godine, donesene su neke nove uredbe, da bi se stanje u zemlji popravilo. A da bi se koliko toliko otklonila finansijska kriza, odlučeno je da kovnica pristupi otkupljivanju zlatnog i srebrnog posuđa i da od njega kuje novi novac, kao što je to učinjeno i u doba Abdulhamida I.³⁸

Kakvo je bilo finansijsko stanje u toku XVIII vijeka, možemo ocijeniti iz zvaničnog kursa pojedinih vrsta domaćeg i stranog novca koji je kolao u narodu. Kao primjer navešćemo samo neke:³⁹ (tač. 1—15)

³⁵ İsmail Hakki Uzunçarşılı, Kapukulu Ocakları, I, Ankara 1943, str. 464—476.

³⁶ U ovu sumu uračunata je i ovčarina (30 akči) i pristojba na vinograd (15 akči).

^{36a} Koçi Beg Risalesi (Eseri bulup tahşiye eden Atli Kemal Aksüt) İst. 1939, s. 47.

³⁷ Državna arhiva NR Makedonije, sidžili bitoljskih kadija: I/15, list 62v—63r; I/16, list 25r i 34v; I/18, list 103.

³⁸ Na traženje Selima III više istaknutih ličnosti podnijeli su opširne izvještaje šta bi trebalo učiniti u pogledu finansijske krize, reorganizacije vojske, obnove iskorištavanja ruda, povećanja ratne i trgovačke mornarice itd.

³⁹ Podaci o kursu raznih vrsta novca crpljeni su iz ovih izvora:

1. Ferman od 6 zh. 1156 (21-I-1744) godine. — Orijentalni institut, sidžil 21, list 21v.

2. Berat od 2 dž. II 1145 (20-XI-1732) godine. — Orij. institut, sidžil 2, list 1.

3. Bujuruldija bos. valije Jegen Mehmed-paše od kraja zh. 1156 godine (5—14-II-1744). — Orijentalni institut, sidžil 21, list 22r.

4. Berat od 16 šabana 1163 (21-VII-1750) godine. — Državna arhiva NRM, sidžil bitoljskih kadija I/53, list 10.

5. Berat od 3 dž. II 1166 (7-IV-1753) godine. Drž. arhiva NRM, sidžil bitoljskih kadija I/53, list 67.

6. Ferman od 15 zk. 1171 (21-VII-1758) godine. — Drž. arhiva NRM, sidžil bitoljskih kadija I/54, list 19r—20r.

7. Berat od 7 zk. 1175 (30-V-1762) godine. — Drž. arhiva NRM, sidžil bitoljskih kadija I/55, list 56.

8. Berat od 3 zh. 1176 (15-VI-1763) godine. — Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil sarajevskog kadije br. 10, str. 30—31.

»Eşrefî altun« (t. 1, 2)	»Zer-i mahbûb« (t. 1—9, 15)
1696—1719 god. 100 para	1734—1775 god. 110 para
1719—1734 god. 105 para	1787 god. 120 para
»Cedid Istanbul altunu« (t. 2, 4—7, 10)	1794 god. 140 para
1715—1732 god. 400 akči	»Zincirli Mısır altunu« (t. 1—11)
1750 god. 440 akči	1715—1787 god. 110 para
1762 god. 465 akči	»Tugralı Mısır altunu« (t. 1—7, 9, 10)
»Istanbul fındık altunu« (t. 9, 10, 13—15)	1715—1763 god. 105 para
1757 god. 3 groša 35 para	1775 god. 110 para
1775 god. 4 groša	»Macar altunu« (t. 10, 12, 14)
1787 god. 5 groša	1715—1720 god. 3 groša
1794 god. 7 groša	1775 god. 3 groša 50 akči
»Mısır zer-i mahbûbu« (t. 11, 14)	1785—1787 god. 5 groša 10 para
1787 god. 2 groša 30 para	1794 god. 7 groša
1794 god. 4 groša	
	»Yaldız altunu« (t. 10, 12, 13, 15)
	1715—1720 god. 3 groša 5 para
	1775 god. 3 groša 35 para
	1788 god. 5 groša 10 para.

Uprvoj polovini XIX vijeka finansisko stanje Osmanske imperije bilo je vrlo teško. To se najbolje vidi po stalnom opadanju novca, kako to pokazuje donja tabela o vrijednosti raznih vrsta novca izražena u groševima.⁴⁰ (U napomeni pod a—m navedeni su izvori za te podatke).

9. Berat od 1 muharema 1189 (4-III-1775) godine. — Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil 16, str. 134.

10. Ismail Hakki Uzunçarşılı, Kapukulu Ocakları, I, Ankara 1943, str. 474. Tu se govori o zvaničnom kursu nekih vrsta novaca u 1715 godini.

11. Ismail H. Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı, Ankara 1948, str. 349—350. Ovdje su navedeni neki novci i njihova vrijednost prema zvaničnom kursu u 1787 godini.

12. Tarihi Cevdet, VI, str. 21 (zvanični kurs pojedinih vrsta novaca iz 1720 i 1775 godine).

13. Salih Sidki H. Husejnović (Muvekit), Tarihi Bosna, str. 159 (zvanični kurs nekih vrsta novca iz 1787—1788 godine).

14. Muvekit, cit., str. 173 (ferman od 9 rebia I 1209 (4-X-1794) godine).

15. Oriž. institut, sidžil 19, list 43 (ferman od sredine safera 1203 = 11—20 novembra 1788 godine).

Skrećem pažnju da sam kod svake vrste novca stavio u zagradi na osnovu kojih se od gore navedenih izvora (tačka 1—15) daje kurs dotičnog novca.

⁴⁰ Kao podlogu za zvanični kurs navedenih vrsta novca navodim slijedeće:

a) Ferman od početka zh. 1219 godine (3—12 marta 1805), Drž. arhiva NRM, sidžil bitoljskih kadija I/81, list 36.

U fermanu se ističe da su neki kupovali ove novce po većim cijenama nego što je zvanični kurs i time unosili zabunu u narod. Zato se naređuje da se svak ima pridržavati gornjeg zvaničnog kursa. Ujedno se napominje da će strogo biti kažnjen svaki onaj koji bude suprotno postupao.

Ovaj ferman navodi i Muvekit u svojoj istoriji Bosne (str. 182).

b) Muvekit, cit., str. 197.

c) Muvekit, cit., str. 202.

d) Muvekit, cit., str. 206

Vrsta novca	a) 1805	b) 1809	c) 1811	d) 1814	e) 1820	f) 1822	g) 1825	h) 1826	i) 1827	j) 1833	k) 1834	l) 1840	m) 1844
Istanbul													
findik altunu	8	9	10	12	11	11	15½	15½	—	32	—	36	36%
Istanbul													
zer-i mahbubu	5½	6½	7½	—	8	—	—	—	—	—	—	41	—
Istanbul altunu	—	—	—	8	—	8	—	9	12	24	—	27¼	28
Yaldız altunu	8½	10	12	13	15¼	15¼	21	21	—	—	44½	—	52
Macar altunu	—	9	11½	12½	15	15	21	—	21	—	44½	49½	51
Riyal	3½	—	—	5½	6	6	6	—	9	—	—	—	—
Mısır zer-i													
mahbubu	4½	5½	6½	—	—	—	—	—	11	20¼	—	41	—
Kuşlu riyal	—	—	—	5¼	6½	6½	9½	9½	12	—	19½	21½	22½
Direkli riyal	—	—	—	5¼	6½	6½	9½	9½	12	—	20	22½	23½
Haclı riyal	—	—	—	5¼	6½	6½	9½	9½	12	—	—	—	24½
Mısır altunu	—	—	—	7	7	7	9¾	9¾	11	—	—	22%	24
Adli altun	—	—	—	—	—	12	12	12	12	15	—	17	16
Rumi altun	—	—	—	—	—	25	28	—	28	48	—	—	57

Uzroci te finansiske krize su jasni. Osmanski timarsko-spahiski sistem, koji je počeo da čpada još u drugoj polovini XVI vijeka, a isto tako i janičarska organizacija postali su kočnica u razvoju države i društvenog preobražaja. Bile su neophodno potrebne reforme koje bi odgovarale vremenu i to ne samo u vojnom nego i u društvenom, a specijalno u agrarnom pogledu. Ali reakcionarni elementi ometali su svaki korak u tom pravcu. Selim III bio je žrtva ovih reakcionarnih snaga. A Mahmud II bio je prisiljen 1826 godine da silom uništi janičare. Ali trebalo je dosta vremena da se to potpuno sprovede u svim krajevima. Osim toga razne bune i ustanci te ratovi unutar i prema vani, sve se je to rđavo odražavalo na ekonomskom i finansiskom planu.

Zato je i razumljivo da je najmanja džizja od 3 groša u 1804 godini stalnim povećavanjima izašla 1834 godine na 15 groša. Što je ostala na toj visini preko dva-deset godina, mislim, da je na to uticalo dokidanje timarsko-spahiskog sistema

e) Ferman od sredine safera 1236 godine (18—27 novembra 1820). — Orijentalni institut, sidžil 6, list 29r.

f) Ferman od kraja zh. 1237 godine (8—17 sept. 1822). — Ori. institut, sidžil 6, list 59r. — Ovaj ferman spominje i Dževdet-paša u svojoj istoriji (XII, 54).

g) Carska zapovijest (»iradei şahane«) od početka redžepa 1240 godine (19—28 februara 1825). Muvekit, cit., str. 221.

h) Bujuruldija bos. valije Hadži Mustafa-paše od 5 safera 1242 godine (8-XI-1826). Ori. institut, sidžil 6, list 29r. Kod »Istanbul altunu« treba dodati još 13 para.

i) Carska zapovijest (»iradei şahane«) od 17 ramazana 1242 godine (14-IV-1827). U prometu gore navedeni novci imali su veću vrijednost nego što je bio zvanični kurs. Njihova vrijednost u prometu bila je ovo: »Macar altunu« = 29 groša, »Rumi altunu« (Mahmudiye) = 36 groša, »Istanbul altunu« = 16 groša, »Mısır altunu« = 15 groša, »Adli altun« = 14 groša. Ovom pak zapovijesti utvrđuje se njihov mnogo niži zvanični kurs. — Muvekit, cit., str. 234.

j) Ferman od kraja rebia II 1249 godine (6—15 sept. 1833). — Muvekit, cit., str. 257—258. U gornjoj tabeli pod »adli altun« misli se na »cedid« (novi), jer »atik« (stari) iznosi 16½ groša. Isto tako »cedid rumi altun« ima vrijednost 48 groša, a »atik« 56 groša.

k) Carska časna zapovijest (emr-i šerif«) od 5 safera 1250 godine (13-VI-1834). — Muvekit, cit., str. 262.

l) Ferman od sredine rebia II 1256 godine (12—21 juna 1840). Muvekit, cit., str. 269. Ovdje treba napomenuti, da »Atik adli altun« iznosi 18¾ groša, a »Atik rumi altun« 65 groša,

m) Muvekit, cit., str.

1839 godine i preuzimanje kupljenja svih poreza od strane države,⁴¹ zatim reforme koje su sprovedene za vrijeme Abdulmedžida.⁴² U cilju stabilizacije novca u njegovo doba 1260 (1844) usvojena je nova moneta, otpočeto je s kovanjem lire, koja i danas služi kao osnovna moneta. Vrijednost zlatne lire uzeta je kao protuvrijednost od 100 groša, a polovina 50 groša. Osim toga tada se otpočelo i s kovanjem srebrenog novca od 20, zatim od 10 i 5 groša.

Nestabilnost novca bila je odraz političkog i ekonomskog stanja carevine i često je bila uzrok unutarnjih nereda.⁴³ Međutim paralelno s opadanjem vrijednosti novca država je bila prisiljena da povećava visinu svojih poreza. A to i jedno i drugo uticalo je na porast cijena na tržištu i na pogoršavanje životnih uslova. Zbog toga su i bile potrebne radikalne reforme.

Što se tiče samog kupljenja džizje, ono je vršeno uz pomoć kadija i drugih državnih organa. Ali i pored toga nailazilo se na otpor kod naroda zbog nesavjesnih džizjedara, koji su vršili razne zloupotrebe. Pod različitim izgovorima oni su često tražili više nego što je propisano⁴⁴ ili se nisu pridržavali podjele na tri kategorije.⁴⁵ Neki su pak obilazili sela s velikom pratnjom, što je pretstavljalo posebni teret za čitavo selo. To je strogo zabranjivano, jer se događalo da su neki mjesto sa četiri pet ljudi obilazili sela sa 30 ljudi.⁴⁶

⁴¹ Dokidanjem timarsko-spahiskog sistema država je preuzela kupljenje i onih poreza, kojima su se dotada koristile spahije. Time su se državni prihodi povećali.

⁴² Poznatim carskim pismom (»Gülhane Hatt-ı Hümayûnu«), koji je 25 šabana 1255 godine (3-XI-1839) objavljen na najsvetčaniji način, zagarantovana je sigurnost života (»emniyet-i can«) i časti (»mahfuziyet-i irz-u namus«), sigurnost imetka (»emniyet-i mâl«) i jednakost svih pred zakonom. Što se tiče poreza, on se ima razrezivati prema imovnom stanju obveznika. Izdavanje pod zakup kupljenja poreza ima se ukinuti. Osim toga treba povesti žestoku borbu protiv ružne korupcije (»rüşvet maddei kerihesi«), urediti pitanje vojske i donijeti nove zakone. Inicijator i sastavljač ove zapovijesti bio je ministar vanjskih poslova Mustafa Rešid-paša.

⁴³ Zbog velikih državnih izdataka plate službenika kao i dnevnice pojedinih vojnih odreda nisu se mogle povećavati u srazmjeru prema stvarnoj vrijednosti novca. Ukoliko je i bilo nekog povećanja, ono je bilo više prividno nego stvarno. Zato je dolazilo do otvorenih pobuna od strane janičara i drugih vojnih odreda.

⁴⁴ To vidimo iz više dokumenata, u kojima se traži od kadija i drugih organa da spriječe takve protuzakonite postupke. Napr., u bujuruldiji od 1804 godine (dokumenat 13) kaže se da se ne smiju uzimati neki novi doprinosi (»avâid-i cedide«), a u fermanu od 1829 godine (dokumenat 22) zabranjuje se uzimanje doprinosa za bujuruldiju (»buyuruldu avâidi«).

Isto tako u fermanu od 5 žk. 1249 godine (16-III-1834), upućenom bos. valiji Davud-paši i bos. kadiji, skreće se pažnja da se ne smije uzimati ništa na ime »tahsildariye« (inkasacije), »kefillème« (međusobnog jamčenja), niti na ime »harc-ı ak lâ m« (troška kancelarije). — Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil sarajevskog kadije, br. 73, strana 73—74.

Svojom bujuruldijom od 17 safera 1243 godine (9-IX-1827) rumeliski valija naređuje bitoljskom kadiji, da ispita tužbu naroda protiv džizjedara, za koga vele da traži dva groša više nego što je propisano. — Drž. arhiva. NRM, sidžil bitoljskog kadije I/96, list 46r.

⁴⁵ U hudžetu bitoljskog kadije od 24 redžepa 1171 godine (3-IV-1758) se navodi, kako su se kodžabaše tužile na džizjedara Islam-bega, da se ne drži podjele obveznika na tri kategorije nego da od svakog bez razlike traži po 6½ groša i 4 pare (a tada je džizja iznosila 11 za najvišu, 5½ za srednju i 2¼ groša za najnižu džizju). Osim toga traži džizju i od staraca koji su nesposobni za rad i od nedoraslih mladića. Ujedno traži na ime »girihte« 15 kesa akći. Džizjedar je ove optužbe odbio, ali mu je ipak od strane suda skrenuta pažnja da to ne smije činiti.

Ova je rasprava provedena u konaku rumeliskog valije u prisutnosti njegova čehaje Ali-age. Pored kodžabaša kadiluka Gurdže bili su prisutni i pretstavnici pojedinih sela.

Drž. arhiva NRM, sidžil I/54, list 7v.

⁴⁶ Bujuruldija Bosanskog divana od 1256 (1841) godine (dokumenat 25).

Osim toga džizja je određivana prema zvaničnom kursu novca, koji je nekada bio ispod prometne vrijednosti. Međutim neki su džizjedari tražili džizju prema prometnoj vrijednosti zlatnog novca, a to znači veći iznos računajući u groševima. U takvim prilikama u fermanima je redovno podvlačeno da se ne smije uzimati više nego što je propisano, a da raja može plaćati džizju u kojoj god bilo vrsti novca.

Na takve i slične zloupotrebe narod se je žalio. Kadije kao i drugi odgovorni organi bili su dužni da to spriječe. Ali ako oni nisu bili na svom mjestu, onda su žalbe podnošene višim državnim organima pa i samoj Porti.⁴⁷

Najveći otpor davala su sela u brdima koja su bila teže pristupačna.⁴⁸ A kao tipičan primjer otpora u širem smislu možemo istaći Crnu Goru, protiv koje su zbog toga poduzimani vojni pohodi.⁴⁹

Za vrijeme ratova na onim područjima gdje su se vodile borbe nije se mogla kupiti džizja. Ukoliko bi tom prilikom neki krajevi stradali, bili bi za izvjesno vrijeme oslobođeni poreza pa i džizje.

Unutarnji nemiri i ustanci također su otežavali uredno kupljenje džizje. Kao primjer može da posluži period otpora i borbi protiv uvođenja reformama u Bosni. Prema dokumentima iz tog vremena džizja nije u cijelosti pokupljena u godinama 1242 (1826—1827), 1246 (1830—1831), 1247 (1831—1832) i 1249 (1833—1834).

U doba bos. valije Bilanli Mustafa-paše izdan je 1826 godine ferman o ukidanju janičara. Dobivši taj ferman on ga je odmah objavio u Travniku, a da po običaju u ovako važnim stvarima nije prethodno sazvaio pretstavnike iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine. To je u mnogom uticalo na širenje otpora protiv reformi.⁵⁰ I zbog toga sva džizja nije pokupljena, ostalo je 101.131½ groš zaostatka. Iz pisma defterdara Nazif ef. od 13 rebia I 1251 godine (9-VII-1838), upućenog bos. valiji Mehmed Vedžihi-paši, vidimo da ti zaostaci ni do tada nisu bili naplaćeni.⁵¹

Kao odgovor na spomenuto pismo u sidžilu travničkog kadije zavedeno je ko je sve bio zadužen s kupljenjem džizje u Bosni i Hercegovini i koliko je od navedenih zaostataka naplaćeno i poslano. Prematom spisku naplaćeno je za vrijeme Bilanli

⁴⁷ U najviše slučajeva narod se je žalio na zakupce džizje, jer je njihov cilj bio da što više prihoda izvuku za se. Gdje se je džizja kupila preko povjerenika toga je bilo manje.

Prema fermanu od kraja ševala 1072 godine (17-IV-1662) kupljenje džizje od bitoljskih hrišćana bilo je ustupljeno povjereniku »matba h-î â m i r e« Jusuf Efendiji. On je to bio pre-pustio nekom Musliji. Ali pošto je ovaj činio nepravdu raji, to je razriješen, a na njegovo mjesto postavljen Mehmed-aga. Ispod ovog fermana nalazi se i pismo defterdara Mehmeda u istom smislu. — Drž. arhiva NRM, sidžil bitoljskog kadije I/18, list 107r.

⁴⁸ U fermanu od 28 ramazana 1073 godine (6-V-1663) — upućenom kadijama Bitolja, Florine i Ohrida — stoji da se je džizjedar za navedene kadiluke Ahmed žalio Porti, da stanovnici nekih teško pristupačnih sela neće da daju džizje. On je tražio da se odrede martolosi, da bi se uz njihovu pomoć džizja mogla na vrijeme pokupiti. — Drž. arhiva NRM, sidžil bitoljskog kadije I/19, list 51r.

U drugom jednom fermanu iz iste godine se navodi, kako se je džizjedar Ismail tužio, da su mu hrišćani bitoljskog kadiluka ostali dužni od džizje za 1068 godinu (9-X-1657 do 28-IX-1658) 60.000 akči i da to sada neće da plate. — Navedeni sidžil I/19, list 53v.

Isto tako u fermanu od 12 zh. 1105 godine (4-VIII-1694), upućenom kadijama Bitolja, Florine, Prilepa i Prespe, govori se o tom da su sela ovih kadiluka većinom u brdima, te da se neki kriju, da bi izbjegli davanje džizje. — Drž. arhiva NRM, sidžil bitoljskog kadije I/28, list 75r.

⁴⁹ Vidi: Hamid Hadžibegić, Odnos Crne Gore prema Osmanskoj državi polovinom XVIII vijeka, Prilozi III—IV, Sarajevo 1953, str. 485—508.

⁵⁰ Bilanli Mustafa-paša bio je bos. valija od 12 maja do 22 decembra 1826 godine. Kada je razriješen, oduzet mu je rang vezira i naređeno mu da se nastani u jednom mjestu u Trakiji. Zato se u kasnijim dokumentima naziva Mustafa-beg. — Muvekit, cit., str. 202—203.

⁵¹ Orijentalni institut, sidžil travničkog kadije, br. 32, str. 52.

Mustafa-paše 16.726 groša, u doba bos. valije Abdurahim-paše⁵² 7.515½ groša, a ovom prilikom, tj. 1838 godine, samo 5.920 groša. A 70.970 groša ostalo je još nepokupljeno.⁵³

U fermanu od 7 rebi'a I 1248 godine (4-VIII-1832), upućenom bos. valiji Mahmud Hamdi-paši,⁵⁴ govori se o zaostacima džizije iz 1246 godine (traje od 22-VI-1830 do 11-VI-1831). Tada je kupljenje džizije u Bosni i Novopazarskom kadiluku bilo povjereno bos. valiji Namik Ali-paši.⁵⁵ Ali zbog otpora protiv ukidanja janičara i

⁵² On je bio bos. valija od 22 decembra 1826 do 18 avgusta 1828 godine. Za vrijeme svoje uprave mnogo je svijeta pobio. Između ostalih po njegovom naređenju smaknuti su: Bakarević Ibrahim-aga, Tahmišćija Mustafa-aga i Sulejman-aga, Turnadžić Fejzulah-aga, Milošević Hadži Avdaga, bajraktar Pinjo Ibrahim i janičarski aga Ali-aga (svi iz Sarajeva). Kada je ovaj valija razriješen, idući od Filibe prema Jedreni likvidiran je po carskoj zapovijesti. — Muvekit, cit., str. 230—239.

⁵³ U sidžilu su navedeni interesantni podaci o onima koji su u to vrijeme bili zaduženi s kupljenjem džizije. Zato ćemo iznijeti njihovu sadržinu.

1. Kancelarija K a m e n g r a d — zadužen muteselim Krupe Mehmed-beg i umrli Ibrahim-beg iz Krupe.

Zaduženje: 8.754 groša. Naplaćeno: —

Za kupljenje džizije bio je zadužen Mehmed-beg, a kupljenje je vršio Ibrahim-beg. Pošto je on umro, traženo je objašnjenje od sina, ali se on nije javio niti je lično došao.

2. Kancelarija B a n j a l u k a — zadužen Smajlagić Derviš-aga iz Gradiške.

Zaduženje: 5.073 groša. Naplaćeno: —

Pisano mu, ali još nije dobiven odgovor.

3. Kancelarija T e š a n j i M a g l a j — zadužen čauški aga Mehmed-beg.

Zaduženje: 3.900 groša. Naplaćeno: 3.900 groša, (od toga predano bos. valiji Abdurahim-paši 2.950 groša, a ovom prilikom poslano državnoj blagajni 950 groša).

4. Kancelarija N e v e s i n j e — zadužen Osman-beg, brat navedenog čauškog age Mehmed-bega.

Zaduženje: 4.188 groša. Naplaćeno: 3.364½ groša (što je predano Abdurahim-paši). Ima još da se naplati 823½ groša.

5. Kancelarija L i v n o — zadužen umrli Firdus Ibrahim-beg.

Zaduženje: 13.380 groša. Naplaćeno: —

Dug treba tražiti od njegovih nasljednika.

6. Kancelarija S a r a j e v o — zadužen Jenišeherli Husejn-aga.

Zaduženje: 10.000 groša. Naplaćeno: 10.000 groša (što je predano bos. valiji Bilanli Mustafa-paši).

Osim toga bio je zadužen sa 1.132 groša bos. defterdar Derviš Sulejman.

7. Kancelarija J e z e r o — zadužen Sulejmanpaša-zade Ibrahim-beg.

Zaduženje: 269 groša. Naplaćeno: —

Navedeni je umro, a njegovi su nasljednici u Istanbulu. Kada dođu, postupiće se u smislu traženja.

8. Kancelarija B a n j a l u k a — zadužen Salih-kapetan.

Zaduženje: 564 groša. Naplaćeno: —

Sin mu je izjavio, da je njegov otac platio tu sumu, ali da im je potvrda izgorila prilikom požara u konaku.

9. Kancelarija M o s t a r — zadužen bos. defterdar Derviš Sulejman ef.

Zaduženje: 1.266 groša. Naplaćeno: 1.266 groša (što je predano Bilanli Mustafa-paši).

10. Kancelarija S t a r i E f l a k (Nova Varoš) — zadužen Mehmed Rifat-aga.

Zaduženje: 9.192 groša. Naplaćeno: —

Nalazi se u Istanbulu na službi u dvoru kao »hassa haseki«.

11. Kancelarija L j u b i n j e i T r e b i n j e — bio zadužen Hadži Sulejman ef.

zavođenja reformama prilike u Bosni nisu se mogle srediti, te se džizja nije mogla u cijelosti prikupiti. Za ovu godinu ostalo je nepokupljeno 401.592 groša. Od toga ostao je zadužen Namik Ali-paša sa 348.841 groš, a bosanski defterdar Malkoč Mehmed-beg sa 52.751 groš.

Osim toga u fermanu se napominje da je od prikupljene džizje u navedenoj 1246 godini izdato za troškove vilajeta 55.518 groša, što je inače bio običaj u slučaju vanredne potrebe. Ovaj je iznos trebalo razrezati na cjelokupno stanovništvo kao

Zaduženje: 15.320 groša. Naplaćeno: —

Navedenog je prognao u Filibu bivši bos. valija Abdurahim-paša. U Bosni nije imao nikakva imetka. Ukoliko ima stvari, nalaze se u Filibi ili kod onih koji su ga odveli.

12. Kancelarija Čelebi Pazar (Rogatica) i Višegrad — zadužen Sulejman ef.

Zaduženje: 4.920 groša. Naplaćeno: 4.920 groša (ovom prilikom).

13. Kancelarija Glamoč — zadužen Filibeli-zade Derviš Mustafa-beg.

Zaduženje: 4.000 groša. Naplaćeno: 4.000 groša (u doba Bilanli Mustafa-paše).

14. Kancelarija Travnik — zadužen bivši čauški aga Hasan-beg.

Zaduženje: 1.500 groša. Naplaćeno: 1.500 groša (u doba Bilanli Mustafa-paše).

15. Kancelarija Stolac — zadužen kapetan Ebu Bekir.

Zaduženje: 1.201 groš. Naplaćeno: 1.201 groš (u doba Abdurahim-paše).

16. Kancelarija Cernica (Gacko) — zadužen Sulejmanpaša-zade Ibrahim-beg.

Zaduženje: 7.000 groša. Naplaćeno: —

Pošto je navedeni umro, treba pitati njegove nasljednike koji se nalaze u Istanbulu.

17. Kancelarija Sahrâyi Onogošte (Nikšićko Polje) — zadužen kapetan Osman Nikšić.

Zaduženje: 4.000 groša.

Ovaj prihod od džizje određen je za plate posade Nikšićke tvrđave kao njihov odžakluk. Obračun o tome izvršio je spomenuti kapetan s bosanskim defterdarom u Travniku. U tom smislu on je poslao odgovor preko Ali-paše Stočevića.

18. Kancelarija Drobnjaci — zadužen kapetan Osman Nikšić.

Zaduženje: 1.200 groša, a osim toga ostao dužan kancelariji Kulašin 800 groša, što čini 2.000 groša.

Ne zna se ko je kupio džizju, te su o tome traženi podaci od Ali-paše Stočevića.

19. Kancelarija Piva — zadužen Smajil-beg sa 75 groša.

Ali-paša je izvijestio da će se ova suma naplatiti od njegovih nasljednika.

20. Kancelarija Čajniče — zadužen Hasan-beg iz Goražda.

Zaduženje: 50 groša. Naplaćeno: 50 groša (što je poslano ovom prilikom).

21. Kancelarija Počitelj — zadužen kapetan Ibrahim-beg.

Zaduženje: 1.125 groša. Naplaćeno: —

Prema izjavi nasljednika on nije preuzeo kupljenje džizje nego trebinjski muteselim Hasan-beg. Međutim od njega još nije dobiven odgovor.

22. Kancelarija Foča — zadužen pisar suda u Travniku Mehmed ef.

Zaduženje: 2.222 groša. Naplaćeno: —

Prognao je u Filibu od strane bos. valije Abdurahim-paše i tamo je umro. Što je imao stvari bilo je uz njega. Neka se traži od onih koji su ga odveli.

Orijentalni institut, sidžil travničkog kadije, br. 32, str. 53.

⁵⁴ Mahmud Hamdi-paša postavljen je za bos. valiju sa zadatkom da umiri Bosnu. On je 4 maja 1832 godine razbio vojsku Husejn-bega Gradaševića u blizini Sarajeva. Zatim je zaveo red na jedan miran način, a da nije nikog prognao. Kada mu je podnesen spisak ljudi koji su najviše bunili svijet protiv reformama, on ga je poderao rekavši: »Ja nisam mesar«. Na njegov predlog sprovedena je u Bosni opšta amnestija. U Bosni je ostao kao valija do 24 juna 1833 god.

⁵⁵ Namik Ali-paša bio je bos. valija od 18 avgusta 1828 do 1 avgusta 1831 godine. U njegovu doba došlo je do pokreta pod vodstvom Husejn-bega Gradaševića. Pod pritiskom ovaj je valija bio prividno sklopio sporazum i primio se za glavnog komandanta pokreta, ali je iz Bušovače preko Hercegovine i Crne Gore pobjegao u Istanbul.

i svi ostali troškovi vilajeta, ali zbog nesređenih prilika to nije bilo moguće. Zato se fermanom traži da se to sada izvrši.⁵⁶

Iz pisma spomenutog defterdara Nazif ef. od 1838 godine može se zaključiti, da je od zaostataka Namik Ali-paše u međuvremenu naplaćeno 120.383 groša, a da je ostalo još 228.003 groša.

U sidžilu travničkog kadije iz 1832 godine nalazi se bujuruldija bos. valije Mahmud Hamdi-paše od 21 safera 1248 godine (20-VII-1832), kojom se naređuje da se pokupe zaostaci džizije u 1247 godini (traje od 12-VI-1831 do 30-V-1832) A to je upravo u vrijeme ustanka u Bosni pod vodstvom Husejn-bega Gradašćevića.⁵⁷

U spomenutom pismu defterdara Nazif ef. govori se također i o ostacima džizije u 1249 godini (traje od 21-V-1833 do 9-V-1834) u iznosu od 67.956 groša. To je bilo u doba bos. valije Mahmud Hamdi-paše. Iza njega za bos. valiju došao je Davud-paša, od koga je traženo da te zaostatke naplati, ali on to nije učinio.⁵⁸ Tako je ovo pitanje ostalo otvoreno do 1838 godine. Zato je traženo od bos. valije Mehmed Vedžihi-paše, da se svi navedeni zaostaci naplate i pošalju državnoj blagajni. A ukoliko je to nemoguće odmah izvršiti, da se bar naplati i pošalje ovo 67.956 groša, što je ostalo iz doba Mahmud Hamdi-paše. Ovaj dodatak u pismu defterdara Nazif ef. vrlo je značajan, jer pokazuje da se ne računa da će se svi ti zaostaci moći naplatiti.

Poseban problem predstavljalo je kupljenje ciganske džizije. Cigani su na razne načine izbjegavali davanje ovog poreza.⁵⁹ Zato su u pogledu ovakvih postojale stroge kazne. Od starina je bio običaj da se na svako 50 cigana postavi po jedan ceribaša, koji je jamčio za njih. Ako bi prilikom kupljenja džizije koji od cigana pobjegao, džiziju odnosno »maktu'« naplaćivali bi od ceribaše i rodbine. A kad bi se uhvatio onaj koji na taj način izbjegava svoju poresku obavezu, pored džizije od njega bi se naplatila i novčana kazna u iznosu od 300 akči.⁶⁰

Po pravilu cigani nisu upisivani kao raja. Radi toga nisu ni davali rajinskih poreza na onaj način koji je primjenjivan za ostalu raju. Oni su davali jedan određen doprinos (»maktu'«), u koji je spadala džizija, ispendže i ostale pristojbe. Zato se u dokumentima i kaže za njih da su »izuzeti iz popisa i da su određenog doprinosa« (»mefruz-ul-kalem ve maktu'-ul-kadem«).⁶¹

⁵⁶ Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžil sarajevskog kadije, br. 72, str. 24. U istom sidžilu na strani 51—52 zapisan je drugi ferman o istom predmetu, koji je datiran 5 ševala 1248 godine (25-II-1833). Njime se naređuje da se iznos od 52.751 groš naplati od navedenog defterdara, a ostali zaostaci ondje gdje su nastali.

U sidžilu sarajevskog kadije br. 73, strana 48 nalazi se ferman od 9 ševala 1249 godine (19-II-1834), iz kojega se može konstatovati da je dug bos. defterdara Malkoč-bega koji se odnosi na džiziju izravnat.

⁵⁷ Orijentalni institut, sidžil br. 29, list 28v.

⁵⁸ Davud-paša bio je bos. valija od 24 juna 1833 do 28 septembra 1855 godine. U njegovu doba izvršena je predaja nekih nahija Srbiji (na osnovu fermana od početka šabana 1249 (14—23-XII-1833) godine. Za vrijeme ovog valije dogodila se i buna Popa Jovice (1834 godine).

⁵⁹ U fermanu od 7 rebia II 1073 (19-XI-1662) godine, koji je upućen kadijama onih mjesta koja se nalaze na području skopske kancelarije za kupljenje određenog doprinosa od cigana, stoji ovo: Redžep-aga, džizjedar cigana na ovom terenu, žutio se je Porti da se neki cigani sklanjaju uticajnim ljudima na njihove čifluke, a neki bježe u druge kadiluke, što mu otežava kupljenje džizije. — Drž. arhiva NRM, sidžil bitoljskog kadije I/19, list 50r.

⁶⁰ Berat od 19 zk. 1250 (19-III-1835) godine — Or. institut, sidžil zeničkog kadije br. 23, list 41v—42r.

⁶¹ Drž. arhiva NRM, sidžil bit. kadije I/27, list 36v (berat od 11-II-1690); I/54, list 18v (1756).

Taj doprinos iznosio je 1661 godine 650 akči za muslimanske cigane, a 720 akči za cigane nemuslimane.⁶² Godine 1690 taj je iznos povećan za prve na 655 akči, a za druge 725 akči.⁶³ A 1693 godine povišeno je još za 5 akči. Za cigane na granici bilo je tada određeno da plaćaju na ime tog doprinosa po 340 akči.⁶⁴

Kod ciganske džizje često je bilo zaostataka. Tako se u bujuruldiji bos. valije Hadži Halil-paše od 21 rebia II 1263 godine (29-IV-1845) govori o zaostacima ciganske džizje u Bosni u toku devet godina. Isto tako bujuruldijom od 20 rebia I 1266 godine (3-II-1850) stavlja se u dužnost Fadil-paši da pokupi zaostalu džizju od 1263—1265 godine (20-XII-1846 do 16-X-1849). A to znači da se u toku 12 godina nije mogla naplatiti sva ciganska džizja.⁶⁵

Pitanje težine opterećenja s džizjom moglo bi se donekle ocijeniti, ako bi se njena visina uporedila s cijenama nekih važnijih namirnica. Da bismo to bar djelomično ilustrirali, uzećemo u obzir period od 1690—1856 godine, kada se je džizja u cijeloj imperiji kupila po jednom sistemu. A kao podloga mogu nam poslužiti cijene koje su utvrđivane pred kadijom u sporazumu s obrtnicima i istaknutim građanima.

Kao što kod vrijednosti novca tako i u cijenama od kraja XVII do kraja XVIII vijeka nije bilo znatnih promjena, što se vidi iz ovog pregleda (a—i).⁶⁶

Artikli	a) 1690	b) 1693	c) 1694	d) 1695	e) 1697	f) 1769	g) 1780	h) 1781	i) 1788
hljeb	8	8	8	8	8	11	—	—	14
bravetina	18	18	18	20	20	20	16	16	15
govedina	14	14	14	16	14	16	—	16	—
kozetina	—	—	16	18	16	16	14	14	—
so	16	16	—	16	—	—	—	—	12
maslo	80	80	80	80	—	80	—	—	80
svijeće	—	—	—	60	—	—	65	72	60

⁶² Drž. arhiva NRM, sidžil bit. kadije I/18, list 89v; I/19, list 54v; I/19, list 70r (fermani od 1661, 1662 i 1663 godine).

⁶³ Drž. arhiva NRM, sidžil bit. kadije I/27, list 40r (ferman od 1691).

⁶⁴ Ferman od marta 1693 god. — Drž. arhiva NRM, sidžil I/28, list 59v—60r.

⁶⁵ Or. institut, sidžil 45, list 6v i 11r.

⁶⁶ Kod navedenih cijena uzeto je koliko jedna oka dotičnog artikla stoji u akčama (3 akče = 1 para). Izvori su ovi:

a) Muvekit, cit., str. 117.

b) Or. institut, sidžil 10, list 1 (Jajce 30-XI-1693).

Ostali artikli: med 20 akči, luk 12 akči, bulgur 20 akči.

U sidžilu su navedena imena bakala (četvorica), mesara (isto 4), solara (šestorica) i pekara (petorica).

c) Or. institut, sidžil 10, list 24r (Jajce 13-VII-1694).

d) Or. institut, sidžil 10, list 7r (Jajce 17 marta do 14 aprila 1695). Drugi artikli: med 20 akči, loj 35 akči.

e) Or. institut, sidžil 10, list 243.

f) Muvekit, cit., str. 143.

g) Or. institut, sidžil 5, list 1 (Mostar). Cijene svijećama do bajrama za vrijeme posta određene su po 60 akči. Sapun je bio 40 akči, a zatim je povišen na 48 akči. Topljeni loj bio je 32 akče.

h) Or. institut, sidžil 5, list 1 (Mostar 21-X-1781). Cijena sapunu ostala je ista (40 akči), a topljeni loj je bio 42 akče.

Artikli	a) 1804	b) 1805	c) 1816	d) 1823	e) 1824	f) 1827	g) 1828	h) 1829
hljeb	5	7	8	9	—	—	20	—
bravetina	6—7	11	10—18**	12	16	16	14	—
govedina	6*—5½	—	14**	10	10	16	12	—
kozetin	—	—	14	—	10	—	12	—
so	—	7	24*—34	—	—	—	—	—
maslo	—	52	100	—	—	97	—	100
Svijeće	30	50	50***—70	50	—	70	70	—

Artikli	i) 1832	j) 1833	k) 1834	l) 1837	m) 1839	n) 1840
hljeb	—	24	24—22*	28—32—20	36	—
bravetina	30*	34	36—22*	36*—48	42	44
govedina	—	30	28*	32*—40	34	44
kozetina	28*	30	28*	32*	34	—
so	22—23	22	—	—	56	—
maslo	167—200*	—	214	—	260	—
Svijeće	120—160*	—	160—200	—	210	180

Međutim u prvoj polovini XIX vijeka zbog naglog opadanja vrijednosti novca i cijene se povećavaju. To najbolje pokazuje donja tabela (a—n).⁶⁷

i) Or. institut, sidžil 25r (Blagaj 26-III-1788).

Cijena drugih artikala bila je ova:

brašno	21 akča	kahva (Jemen)	480 akči	sapun	135 akči
med	66 „	kahva	300 „	mlijeko	15 „
vosak	300 „	šećer	240 „	kiselo	12 „
uļje	108 „	luk	15 „	sir	24 „
nišeste	40 „	bulgur	24 „	sirće	15 „
pirinač	60 „	suho grožđe	90 „	jaja	2 „
	ćumur 3 akče	luč	4 akče.		

Ovo su cijene namirnica nabavljenih za bos. valiju Ebu Bekir-pašu i Selim Sirri-pašu.

⁶⁷) Navedene su cijene računate u parama (1 para = 3 akče), a artikli od jedne oke.

a) Gazi Husrevbegova biblioteka (skraćeno GHB), sidžil 44, str. 9. (Sarajevo 14 juna i 7 novembra 1804 godine). U sidžilu stoji da je za bakalbašu jednoglasno postavljen Sulejman-aga i da se je on obavezao da će izabrane zaraćije angažovati za izradu svijećā.

b) GHB, sidžil 44, str. 92 (Sarajevo 15 februara i 5 marta 1805). Ove su cijene utvrđene na sarajevskom sudu za artikle nabavljene za valiju i njegovu pratnju prilikom njihovog prolaza kroz Sarajevo. Zato bi se one mogle računati i kao cijene na veliko, ali bi tu mogla biti vrlo mala razlika.

Cijene drugih artikala: med 34 p., pirinač 32 p., kahva 260 p., šećer 140 p., naut 24 p., nišeste 32 p. i crni luk 2 pare.

c) GHB, sidžil 56, str. 46 (Sarajevo 26-I-1816); sidžil 56, str. 1 (9 juna* i 6 novembra**); sidžil 57, str. 139—140 (12 novembra***).

Cijene od 26 januara odnose se na artikle nabavljene za valiju. Tu su spomenuti i ovi artikli: med 70 p., pirinač 70 p., kahva 270 p., šećer 280 p., naut 48 p., nišeste 90 p. i crni luk 2 pare, zatim brašno 32 p., lojanica 50 p., vosak 200 p., sapun 160 p., ćumur 6½ para.

Među artiklima od 9 juna nalaze se i ovi: mlijeko 5 p., mladi sir 16 p., morska so 20 para; 6 novembra loj 40 para.

d) GHB, sidžil 63, str. 1 (Sarajevo 4-IX-1823). Oka ćahija bila je 11 para, loj 28 para.

e) GHB, sidžil 63, str. 178 (Sarajevo 18 juna 1824). Cijena jagnjetine bila je 16 para i to bez glave i džigerice.

U sidžilu je zavedeno da će strogo biti kažnjen onaj koji se ne bude pridržavao ovih cijena.

Ako uporedimo cijene pojedinih artikala u 1804 i 1834 godini, moći ćemo konstatovati da su povećane uglavnom pet puta, a takvo je povećanje i kod džizje. Od 1834—1856 godine cijene su i dalje rasle, a džizja je ostala ista. Interesantno je da su cijene hljebu često mijenjane u toku jedne godine, kao što je to u 1838, 1839 i 1840 godini. Kod mesa cijene se djelomično mijenjaju uglavnom dva puta godišnje: u proljeće i u kasnu jesen.

Iz prednjih cijena pojedinim artiklima i vrijednosti novca možemo bolje ocijeniti težinu ovog poreza. Ali iz same džizje ne može se utvrditi stvarno opterećenje naroda. To će biti moguće kada se iznese istoriski razvoj i svih ostalih poreza, kako redovnih tako i vanrednih. Ali i iz razvoja džizje kroz stoljeća može se u izvjesnoj mjeri dobiti pretstava o poreskom sistemu Osmanske imperije.

f) Or. institut, sidžil 27 (Travnik 24-III-1827). Oka meda je bila 60 para.

g) Or. institut, sidžil 7, list 28r (Mostar 17-IX-1828). Oka loja iznosila je 35 para, a sapuna 60 para (ali nije označena vrsta). Prema zabilješci u sidžilu mostarskog kadije od 20-V-1821 god. (sidžil 6, list 34v) u Mostaru je cijena hljebu bila tada 14 p., sapunu 60 p., a svijećama 60 para.

h) Or. institut, sidžil 28, list 64v (Travnik 9 jula 1829). U sidžilu su navedena imena četvorice mesara i isto toliko svjećara i bakala. — God. 1830 cijena maslu povećana je na 160 para, što se vidi iz istog sidžila na listu 62v.

i) Or. institut, sidžil 30, list 2v (Travnik 21-IX-1832*); sidžil 7, list 27v (Mostar). Oznaka sa 2 zvjezdice (**) odnosi se na oba mjesta, a bez zvjezdice samo na Mostar.

Drugi artikli u Mostaru: loj 70 p., med 80 p., nišeste 60 p., luk 10 p., bijeli luk 20 p., grah 25 para.

j) Or. institut, sidžil 23, list 32v (Zenica 20-IX-1833). U sidžilu su navedena imena šestorice mesara, trojice svjećara, a uz to je napomenuto da ima pet pekara.

k) Or. institut, sidžil 30, list 47v (Travnik 22-VII-1834); sidžil 23, list 38v (Zenica 5-X-1834).*

Cijene u Travniku se odnose na artikle nabavljene prilikom dolaska u Travnik bos. va-
lije Davud-paše.

U sidžilu zeničkog kadije (br. 23, list 32) zavedena je cijena govedini po 34 pare. U istom sidžilu (list 32v) unesene su 9 avgusta 1836 godine cijene mesu ovako: bravetina 30 p., govedina i kozetina po 26 para.

l) Or. institut, sidžil 23, list 33r (Zenica 13 juna 1837);* sidžil 31, list 41v (Travnik 14-XI-1837). U oba sidžila navedena su imena mesara.

Cijena hljebu u Travniku u toku 1837 godine kretala se ovako:

13 juna 28 p., 10 jula 32 p., 11 novembra 20 para.

U 1838 godini cijena hljebu bila je ova:

27 marta 24 pare,	9 juna 24 pare,	24 jula 24 pare,
14 aprila 22 pare,	23 juna 22 pare,	21 sept. 20 para,
	21 oktobra 26 para.	

m) Or. institut, sidžil 31, list 39r (Travnik 12-VI-1839). U ovoj godini cijena hljebu stalno se je mijenjala ovako:

2 januara 28 p.	25 maja 34 p.	26 avg. 28 p.
19 januara 26 „	4 juna 36 „	31 avg. 26 „
16 februara 24 „	18 juna 32 „	5 okt. 32 „
24 februara 26 „	12 jula 34 „	6 nov. 36 „
2 marta 28 „	27 jula 36 „	28 dec. 38 „
14 aprila 30 „	4 avg. 42 „	Isti sidžil list 40v.
28 aprila 32 „	18 avg. 32 „	

Pored gore navedenih artikala u ovom su sidžilu zavedeni i sljedeći: pirinač 140 p., naut 60 p., crni luk 40 p., grah 25 p., ulje 340 p., tri vrste sapuna po 180 p. (prosti), po 200 p. (austrijski) i po 320 p. (džirit); sir 80 p., smokve 80 para, zatim sijeno 4 p., ječam 24 p., ćumur 10 p., pastrma 120 p. i suhe šljive 40 para.

Osmanska država od svog početka pa sve do 1839 godine bazirala je na timarsko-spahiskom uređenju. I velik dio poreza bio je uokviren u ovaj sistem. A jedan od najznačajnijih poreza izvan toga okvira bila je džizja. Kroz stoljeća ona je bila izrazito državni porez, koji je bio usko vezan s državnim finansijama, kao što to pokazuju upoređenja visine džizje s vrijednosti novca i cijenama na tržištu. Džizja je stalno usklađivana sa ekonomskim i političkim stanjem. Ona prosto izgleda kao barometar društvenog razvoja. S obzirom na to smatram da će izneseni materijal unijeti dosta svjetla u ekonomsku i političku istoriju Osmanske države, a sledstveno tome i prilika u našim zemljama.

DOKUMENTI O DŽIZJI

12

Ferman sultana Selima III

(20 šabana 1218 = 4 decembra 1803)

Upućuje se bosanskom kadiji i džizjedaru. Njim se povećava džizja za 10 odnosno 20 i 40 para, što znači da za prvu klasu iznosi 12 groša, za srednju 6, a za najnižu 3 groša. Ujedno se iznose razlozi zbog kojih je došlo do povećanja.

Gazi Husrevbegova biblioteka, sidžii sarajevskog kadije broj 43, strana 144—145.

اقضى قضاء المسلمين اولى ولاية الموحدين معدن الفضل و اليقين رافع اعلام الشريعة و الدين و ارث علوم الانبياء و المرسلين المختص بمزيد عناية الملك المعين مولانا بوسنه قاضيى زيت فضائله و قدوة الامجد و الاعيان بوسنه جزيه دارى زيد مجده توقيع رفيع همايون واصل اوليجق معلوم اوله كه سفرلو تقر بيله اوجاقار نيفراتنك مواجلبرى تزايد قبول ايدوب دولت عليه مك و اردات مقره سى مصارف معينه يه و افى اولمديغندن ميرونك مضايقه سى دركار اولديغنه بناء صورت حسن نظامى ارباب شورى بيننده مذاكره و اقتضاسى ملاحظه اولندقدنه شرع شريفه موافق اوله رق استانبول و سائر بالجمله ممالك محروسه مك عموم اوزره جزيه اوراقنك ادنا سنه اوزر ياره و اوسطنه يكرميشر ياره و اعلاسنه قرقور ياره ضم اولنديغى حالده اشبو ضمايم سائر رسومات محدثات كبرى اولميوب ضمايم مشروعه دن اولمعله فى الجمله بيت المال مسلمينه مدار اعانت اوله جنى اتفاق آرا ايله قرار داده اولديغنه بناء موجبنجه تنظيمى استصواب اولنوب بيك ايكويوز اون طقوز

U sidžilu zeničkog kadije iz 1839 godine cijene mesu stavljene su ovako: bravetina 38 p. govedina i kozetina po 34 pare. — Sidžil 23, str. 62.

n) Orijentalni institut, sidžil 31, list 1r (Travnik 5-II-1840).

Mesari u Travniku su se obavezali davati meso vojsci uz cijenu od 44 pare. Navedena cijena svijećama je od 23 maja 1840 god. Tada je cijena jagnjetini bila 55 para.

Cijena hljebu u toku ove 1840 godine stalno je mijenjana, kako se to vidi iz dolje naznačenih cijena.

4 januara	40 p.	26 aprila	48 p.	22 juna	40 p.
9 marta	42 „	9 maja	52 „	27 jula	46 „
20 marta	44 „	17 maja	48 „	2 avg.	28 „
6 aprila	46 „	29 maja	46 „	5 sept.	26 „
12 aprila	48 „	7 juna	44 „	14 sept.	24 „
18 aprila	52 „	14 juna	42 „	12 okt.	26 „

Početkom 1841 godine 10 januara cijena hljebu je povišena na 28 para. — Isti sidžil, list 40v i 41r.

سنه سی محرمی غره سندن اعتبار ایله عموم جزیه اوراقنک ادناسنه اونر پاره و اوسطنه یکر میشر پاره و اعلاسنه قرقر پاره ضم ایله *کرك استانه علیهم و کرك طشره رعایا* رندن اولوجهله تحصیل و اوراقه کوره ضمایم مذکوره دن اقتضا ایدن مال میریسی بهر سنه قسطنین موجب کسری ایچون جزیه دارلری طرفندن خزینه عامرهمه تسلیم اولنوب بر ایچمه زیاده مطالبه اولنماق و ایدری اولور ایسه آنها اولندقدنه جزیه دارلری لایق اوزره تأدیپ و تنکیل قسطنق مضمونلری درجیله بالجمله ممالک محروسه مه اوامر شریفهم نشر و سجلات محاکمه قید ایتدیریلره *ک* تنظیمی خصوصی بالتقریر رکاب مستطاب ملوکانه مه لدی العرض اولبابده خط همایون شوکت مقروم شرف افزای صدور اولمغله موجبجه خزینه عامرهم دفترارینه ثبت و قید اولنوب بعد ازین اولوجهله تحصیل اولنق اوزره نظامی حاوی خاصه اشوامر شریفهم اصدار ۰۰۰ ایله ارسال اولمشدر.

ایمدی و صولنده سزکه مولانا و جزیه دار مومی ایهماسز وجه مشروح اوزره ایکیوز اون طقوز سنه سی محرمی غره سندن اعتبار ایله استانبول و سائر بالجمله ممالک محروسه مک عموماً جزیه اوراقلرینک ادناسنه اونر پاره و اوسطنه یکر میشر پاره و اعلاسنه قرقر پاره ضم ایله رعایادن اولوجهله تحصیل اولنوب بر ایچمه زیاده مطالبه اولنماق و ضمایم مذکوره دن لازم کلان مال میریسی بهر سنه قسطنین مواجینک خزینه عامرهمه تسلیم اولنق اوزره تنظیم اولندیعی و اگر زیاده مطالبه ایدری اولور ایسه آنها اولندقدنه جزیه دارلری لایقی اوزره تأدیپ و تنکیل اولنه جعی معلومکز اولدقدنه اشبو نظام عبارتیه سجلاته ثبت و قید اولنوب قید اولندیعی مشعر در دولتمدارمه اعلام و آنها و موجب و مقتضاسی اوزره عمل و حرکت و معایر نظام جزیه داری طرفندن زیاده سنه طلب ایدری اولور ایسه معرفت شرعله منع و دفع و ممنوع و متنبه اولمدیعی صورته حقتده کلنمک ایچون در سعادتیه عرض و اعلامه مسارعت ایلمکز باینده فرمان عالیشان صادر اولمشدر.

بیوردمکه حکم شریفمله واردقدنه بو بابده وجه مشروح اوزره شرفیافته صدور اولان اشوامر شریف عالیشانمک مضمون منیفی برله عامل اوله سز - شویله بله سز علامت شریفه اعتماد قیله سز -
تحریراً فی الیوم العشرین من شعبان سنه ثمان عشرة و مائین و الف .

بمقام قسطنطنیه المحروسه

Najspodobnijem kadiji i najboljem upravitelju muslimana, izvoru vrline i ubjeđenja, koji uzdiže zastave šeriata i vjere, nasljedniku učenja vjerovjesnika i poslanika, koji je odlikovan naročitom milošću vladara (boga) koji pruža svaku pomoć, gospodinu sarajevskom kadiji — neka mu se povećaju vrline — i uzoru odličnika i ajana Bosanskom džizjedaru — neka mu se poveća slava — kada dođe visoki carski znak, neka se zna ovo:

Mom svijetlom prijestolju podnesen je ovaj izvještaj: S obzirom da se približuju vojni pohodi, pretstoji povećanje plata vojnicima odreda. A pošto utvrđeni prihodi Visoke države nisu dovoljni za određene rashode, to je jasno da bi to moglo dovesti do finansijske krize. Zbog toga kada je raspravljano među državnim savjetnicima na koji bi se način ovo najbolje uredilo i kada je to pažljivo razmoterno,

jednoglasno je zaključeno, da u slučaju kada bi se u skladu s časnim šeriatom na sve u Istanbulu i svim ostalim mojim zaštićenim zemljama izvršilo povećanje po 10 para za najniže džizjanske liste, a po 20 para na srednje i po 40 para na najviše, ta povećanja ne bi bila kao ostale nanovo uvedene pristojbe, nego bi to bila zakonita povećanja. Zbog toga to bi, ukratko rečeno, mogao biti osnov pomoći za fiskus muslimana. S obzirom na to da se objave moja visoka naređenja svim mojim zaštićenim zemljama i da se uvrsti to, da se uređenje tog pitanja u gornjem smislu smatra ispravnim, te da se računajući od 1 muharema 1219 godine na sve džizjanske liste poveća po 10 para na najniže, po 20 para na srednje i po 40 para na najviše, da se na taj način kupi od raje, kako od one u mojoj prijestonici tako i od one u unutrašnjosti, a da se državni prihod dobiven od tih povišica preda državnoj blagajni od strane džizjedara radi regulisanja plata u dvije rate. Ali da se ne traži niti jedna akča više. A ako bi se našao kogod da to čini, da će džizjedari biti kažnjeni odgovarajućom kaznom. I da se naredi da se te zapovijesti zavedu u sudske registre.

Pošto je podnesen ovaj izvještaj o načinu regulisanja tog pitanja, izdata je moja uzvišena carska zapovijest, te je tako zavedeno i upisano u knjige moje carske blagajne. Iza toga naročito je izdana i poslana ova visoka moja zapovijest prema kojoj treba da se kupi (džizja) na gornji način.

Prema tome kada (ova zapovijest) dođe vama (tj. spomenutom kadiji i džizjedaru) i kada vam bude poznato: da se na obrazloženi način računajući od 1 muharema 1219 godine na sve džizjanske liste povećava po 10 para na najniže, po 20 para na srednje i po 40 para na najviše; da se od raje ima na taj način kupiti, ali da se ni jedna akča više ne traži; da se odgovarajući državni prihod od spomenutih povišica ima predati svake godine mojoj državnoj blagajni radi regulisanja vojničkih plata u dvije rate; te ako bude neko ko bi više tražio, da će džizjedari biti kažnjeni odgovarajućom kaznom, onda treba da ovu naredbu u cijelosti zavedete i zapišete u sidžile i da izvijestite da je zavedena te da radite i postupate onako kako to ona iziskuje. A ako suprotno naredbi bude kogod od džizjedara tražio nešto više, treba da to posredstvom šeriata zabranite i otklonite. Ukoliko se dotični ne bi ustegao i opomenuo, treba što prije da izvijestite moju Portu sreće, da bi po zasluži bio kažnjen. U tom smislu izdata je ova uzvišena zapovijest.

Zapovijedio sam ovo: Kada dođe s mojom visokom zapovijesti, postupite prema visokom sadržaju ove moje uzvišene visoke zapovijesti, koja je o tom na izloženi način izdata.

Tako da znate, na moj visoki znak da se oslonite.

Pisano 20 šabana 1218 godine.

U zaštićenom Carigradu

13

Bujuruldiya bosanskog valije Ebu Bekir-paše

(1 muharema 1219 = 12 aprila 1804)

Valija obavještava sarajevskog kadiju, da je kupljenje džizje na području sarajevske kancelarije ustupio određenom džizjedaru. Ujedno iznosi kako se ima kupiti. Od svakog obveznika treba uzeti po 3 groša, a iznad toga ne smije se uzeti ni jedna akča više.

Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sidžil sarajevskog kadije, br. 43, strana 145—146.

مدینه سرای بوسنه ده مسند نشین شرع مبین عزتلو فضیلتلو افندی حضرتاری اشبو بیک ایکیوز اون طقوز سنه سنه محسوباً رأس سنه غره مجرم اعتباریله با برات عالیشان جابیتی عهده مزه احاله و تفویض بیوریلان ایالت بوسنه نك کبران جزیه سی اقلامندن سنه مذکوره محسوباً سرای قلمنده ساکن و متمکن اهل ذمت رعایاسنک مضروب رقبه لری اولان جزیه شرعیه نك جایتنه طالب و راغب اولان دارنده بیورلدی قدوة الاماثل و الاقران ۰۰۰ زید قدره نك عهده سنه جایت مذکوره الزام و احاله و تفویض و جزیه مذکوره اوراقی بوغچه سی مههوراً اعطا اولمغله ایمدی باخط همایون شوکتتمقرون و یریلان نظام شروطنی مبین شرفریز صدور اولان فرمان جلیل الشان جهانمطالی جمله مواجهه سنده فتح و قرائت و سجل محفوظه بعد القید در علیه به تقدیم اولنمق ایچون اعلامنی طرفزه ارسال و تسمیره مبادرت و اوراق مذکوره بوغچه سنی معرفت شرع و جزیه دار مومی الیه معرفتیه کشاد برله سرای قلمی داخلنده ساکن و متمکن اولان اهل ذمت رعایاسنک مضروب رقبه لری جزیه شرعیه ایچون و یریه کلان هر برورقه اونر پاره ضمیمه ایله اوچر غروش اعتباریله اوراق مذکوره توزیع و تقسیم و مال جزیه مذکوری شروط مرقومه موجبنجه قضای مذکور رعایا سندن جزیه دار مومی الیه معرفتیه تحصیل ایتدیر یلوب خلاف شروط نظام و مغایر فرمان جلیل الشان جهانمطالی حرکت و قوعندن مجانبت و آحرک مغایر شروط واقع اولان تعدیاتلرینی منع و دفع برله انفاذ مضمون امر جلیل الشانه مزید اهتمام و دقت ایلمکز باندنه دیوان بوسنه دن اشبو بیورلدی تحریر و اصدار و جزیه دار مومی الیه ارسال اولنمشدر.

بمنه تعالی و وصولنده کرکدرکه بو دفعه رأی و فرمان دولت علیه دائم القرار ایله هر برورقه ضم اولان اونر پاره حسابی ازده بر نفر رعایادن یالکز اوچ غروش جزیه شرعیه تحصیل اولنوب دیگر بهانه ایله کرک جزیه دار طرفندن و کرک عوائد جدیده نامیده زنه زنه اراچه و بر حبه رعایادن مطالبه اولنمیوب صیانت رعایا خصوصنه مزید اعتنا و دقت فریضة حالدن ایلوکی و ذکر اولنان اوچ غروش جزیه دن بشقه بر اراچه رعایادن طلب و اخذ اتمکه جسارت ایدر اولور ایسه او مقوله کمنسه نك بلا آمان جزاسی ترتیب اولنه جفی امر محقق اولمغله اگدا کوره انجام کاری ملاحظه ایلمارینی اقتضا ایدناره تفهیمه دقت و بر منطوق فرمان جلیل الشان و بیورلدیمز موجبنجه عمل و حرکت و خلافتدن حذر و مجانبت ایلیه سر دیو بیورلدی . فی غره م سنه ۱۲۱۹

Časnom i vrlom Gospodinu koji zauzima položaj jasnog šeriata u gradu Sarajevu,

Od kancelarija nemuslimanske džizje u Bosanskom ejaletu, čije je kupljenje za ovu 1219 godinu, računajući od 1 muharema kao početka godine, ustupljeno i prepušteno nama, posjednik bujuruldije uzor vršnjaka i drugova — neka mu se poveća vrijednost — molio je i tražio da mu se prepusti kupljenje šeriatske džizje za spomenutu godinu propisanu na nemuslimansku raju nastanjenu na području sarajevske kancelarije. I spomenuto kupljenje dato mu je pod zakup i predata zapečaćena bošča s listama navedene džizje.

S obzirom na to neka se pred svima otvori i pročita uzvišeni ferman koji je izdat i kome se svak mora pokoriti, a koji sadržava odredbe zakona uspostavljene

veličanstvenim carskim pismom («hatt-ı hümâyûn»). Nakon što ga zapišete u postojeći sidžil, pošaljite o tom što prije izvještaj, da bi se mogao dostaviti Visokoj porti.

Posredstvom šeriatskog suda i posredstvom spomenutog džizjedara neka se otvore bošče s navedenim listama. Zatim da se te liste podijele i razdijele, računajući po tri groša svaku pojedinu listu zajedno s povišicom od po 10 para, što se izdaju za šeriatsku džizju, koju treba da dade nemuslimanska raja nastanjena na području sarajevske kancelarije. I treba omogućiti da se posredstvom navedenog džizjedara prihod od pomenute džizje ubere od raje spomenutog kadiluka u smislu navedenih odredaba. Treba se kloniti svakog postupka koji bi bio u suprotnosti s odredbama zakona i što bi bilo protivno uzvišenoj carskoj zapovijesti, kojoj se ima svako pokoriti. Treba spriječiti i otkloniti nepravde koje bi suprotno odredbama mogle nastati od strane koga drugog. Naročito se treba postarati i pobrinuti da se izvrši ono što sadržava uzvišena zapovijest. U tom smislu od strane Bosanskog divana napisana je i izdana ova bujuruldija i poslata po navedenom džizjedaru.

Kada s božjom pomoći dođe, potrebno je — računajući svaku pojedinu listu s povišicom od po 10 para, određenom ovom prilikom odlukom i zapoviješću visoke države trajnog postojanja — da se od jednog rajetina naplati na ime šeriatske džizje samo tri groša. Neka se nipošto ni pod kakvim izgovorom, bilo to od strane džizjedara bilo pod imenom novih doprinosa («avâid-i cedide»), ne traži od raje niti jedna akča niti jedno zrno.

Pošto je u sadanje vrijeme dužnost da se naročito dobro pazi da se raja zaštititi, te ako se neko usudi da traži i uzme od raje makar jednu akču osim spomenuta tri groša, da će takvi pojedinci sigurno biti kažnjeni bez ikakva popuštanja, to nastojte da objasnite kojima treba, da prema tome misle na posljedice. Radite i postupajte prema onome što je izneseno u uzvišenom fermanu i u našoj bujuruldiji. A klonite se od suprotnog postupka. Tako se naređuje.

Prvog muharema 1219 godine.

14

Ferman sultana Mahmuda II

(17 ramazana 1231 = 5-VIII 1816)

Ova je zapovijest upućena bosanskom kadiji i džizjedaru. U vezi s opadanjem vrijednosti novca džizja se povećava prema kategorijama za 1 odnosno 2 i 4 groša i to od početka 1232 godine (počinje 21 septembra 1816). S obzirom na ovo povišenje najmanja džizja iznosi 4 groša, srednja 8, a najviša 16 groša.

Orientalni institut, sidžil mostarskog kadije, br. 6, list 22 r.

اقضى قضاة المسلمين اولى ولاية الموحدين معدن الفضل واليقين رافع اعلام الشريعة والدين وارث علوم الانبياء والمرسلين المختص بجريد عناية الملك المعين مولانا بوسنه قاضيى زيدت فضائله وقلوة الاماجد والاعيان بوسنه جزيه دارى زيد مجده توقيع رفيع همايون واصل اوليحق معلوم اوله كه استانه عليهم وممالك محروسة المسالك شاهانه مده متمكن وسايه مرحمتوايه شهنشاهانه مده محمى ومستظل اولان اهل ذمت رعايادن اصناف ثلثه اعتباريله شريعت مطوره ومذهب حنفيه اوزره ظاهر الغنا

اولنردن قرق سکز درهم و وسط الحال اولناردن يکرمی درت درهم و فقير الحال اولنردن اون ايکي درهم سيم النطق امر مشروع اولمغين الحاله هذه مسكوكاتك عيارورواجي¹ اصول سابقه سنده اولديغي ظاهر و جزیه ماده سی ایادیء ناسده تداول اییدن قضیه یه تطبیق اولنطق لازمه دن ای دوکی بدیهی و باهر اولدیغنه بناء باب فتوا پناهیده عقد اولتان مجلس شوراده جزیه یه ضم خصوصی بالمذاکره فتوای شریفه مراجعت اولندوقده الآن اصناف ثلثه اعتباریله تحصیل اولنطقده اولان جزیه نك ادنا سنه بر و اوسطنه ایکی و اعلا سنه درت غروش ضم اولنطق شرعا اقتضا اینوب اولبابده بر قطعه فتوای شریفه برلمش اولمقدن ناشی کیفیت عتبه فلکرتبه تاجدارانه مه عرض اولندوقده بو وجهله تحصیل شرع شریفه مطابق اولمغین ویریلان فتوای شریفه موجبنجه تحصیل اولنوب جزیه دار طرفندن بر اچقه زیاده مطالبه اولنماق² مضمونده خط شریف شوکتر ديف شاهانه صحیفه پیروی صدر اولوب شویله که بوضم ماده سنه مساع شرعی اوله رق جلوس همایون میمنت مقرون شاهانه مدن بو آنه قدر حساب مذکور اوزره جزیه تحصیل لازم کلسه سنه ده بشییک کیسه دن شمندی یه قدر قرق المی بیک کیسه تحصیل اولنطق اقتضا ایدر ایکن رعایای مرسومه سفرار تقریبیله خدمات کونا کون ایله مشغول و سلطنت سنیه دمخ کمال رحم و شفقت ایله مجبول اولدیغندن سنین سابقه اموالی اهل ذمت رعایا سنه عطایا قبیلندن اوله رق ترک اولنمش و اشبو ضم سایر رسومات و محدثات مثللو اولمیوب ضمایم مشروع دن اولدیغنه بناء اشبو بیک ایکیوز اوتوز ایکی سنه سی غره مجرمندن اعتباراً بوسنه و جمیع ممالک محروسه مده عموم اوزره جزیه اوراقنک ادنا سنه بر و اوسطنه ایکیشر و اعلا سنه ددر غروش ضم اولنهرق اولو جهله تحصیل اولنطق و اوراق ضم اولنمیهرق اقتضای شریعت مطهره اوزره مال ضم اولنمش اولدیغندن جزیه دارلرک بشقه و جهله اچقه تحصیلنه و سیله تدارکی ایجاب اتمیه چکنه بناء بو بهانه ایله جزیه دار و قولجیار و سایر مأمورار طرفندن ضمیمه دن خارج بر اچقه و بر حبه زیاده النماق اوزره قرار کیر نظام اولوب کیفیت خزینة عامره مده محفوظ جزیه محاسبه سی دفترلرینه ثبت و قید برله اقتضا ایدن محللره علم و خبراری اعطا و ممالک محروسه مده بشقه بشقه او امر ایله ارسال اولنمشدر.

ایمندی جناب شریعت غرادن ویریلان فتوای شریفه و شرفیافته صدور اولان خط همایون شوکت مقرون شاهانه موجبنجه بیک ایکیوز اوتوز ایکی سنه سی مجرمی غره سندن اعتباراً عموم اوزره جزیه اوراقنک ادنا سنه بر و اوسطنه ایکیشر و اعلا سنه ددر غروش ضم ایله کک استانه علیهم و کک ممالک محروسه رعایالردن اولوجهله تحصیل و ضمایم مذکور دن حاصل اولان مبالغ امور جهاده صرف اولنطق ایچون خزینة عامره مه تسلیم اولنطق اوزره تنظیم اولنمش اولدیغی و بو وسیله ایله ضمیمه دن خارج بر اچقه و بر حبه زیاده التدیغی تحقیق اولنطق لازم ککلور ایسه آلمغه جسارت ایدلرک تأدینات لایقه سی بلا امهال

¹ U sidžilu manjkavo napisano (واجی) mjesto (اجی).

² U sidžilu napisano (اولنطق), a prema smislu u kojem je govor upravljn treba (اولنماق).

اجرا قلنه جعی معلومك اولدوقده بر موجب نظام سنه مزبوره دن اعتباريله مأمور جبايت و تحصيلي اولديغك بوسنه و توابعي قلمی جزیه سنه منوال محرر اوزره ضم اولنان مبالغك مقدارینی مبین یدیکه ویریلان صورت منطوقنجه اقتضا ایند مالی تحصيل و ضمایم مذکورده دن حاصل اولان مبالغی خزینة عامره مه بشقه جه ارسال و تسلیمه اهتمام و دقت و بو وسیله ایله ضمیمه دن خارج بر اچقه و بر حبه زیاده مطالبه سیله رعایا فقراسنه دنجیده و تعدیلدن مباحثت و جسارت ایدر اولور ایسه منع و دفعلرینه اعتنا و دقت و خلافندن مجانبت ایلیه سن . و سنکه مولانای مومی ایله سن مضمون امر شریفم سنکدخی میجزومك اولدوقده موجب و مقتضاسیله عمل و حرکت و مضمون منیفی جمله به اعلان و اشاعت برله انفاذ و اجراسنه مبادرت ایلمك باینده فرمان عالیشانم صادر اولمشدر . بیوردمکه حکم شریفله واردوقده بو بابده وجه مشروح اوزره شرفیافته صدور اولان اشبو امر شریف عالیشانمك مضمون منیفی اوزره عمل و حرکت ایلیه سز .

شویله بیله سن علامت شریفه اعتماد قیله سن .

تحریرا فی الیوم الحادی عشر من شهر رمضان المبارک سنه احدی و ثلاثین و مأتین و الف .

قسطنطنیه

قدوصل الینا و قید هنا فی ۲۷ ر سنه ۲۳۴ .

Najsposobnijem kadiji, najboljem upravniku pravovjernih, izvoru vrline i ubjeđenja, koji uzdiže zastave šeriata i vjere, nasljedniku učenja vjerovjesnika i poslanika, odabraniku naročite milosti vladara koji pruža svaku pomoć gospodinu bosanskom kadiji — neka mu se povećaju vrline, i uzoru uglednika i ajana bosanskom džizjedaru — neka mu se poveća čast, kada dođe visoki časni znak, neka se znade slijedeće:

Od nemuslimanske raje koja je nastanjena u mojoj visokoj prijestolnici i u mojim zaštićenim zemljama, čiji su putevi sigurni, a koja se nalazi pod zaštitom i okriljem moje carske milosti, računajući ih na 3 klase uzima se prema čistom šeriatu i hanefijskoj pravnoj školi po 48 dirhema od onih koji su stvarno bogati, a po 24 dirhema od onih koji su srednjeg stanja i po 12 dirhema srebra od onih koji su siromašni. S obzirom da je to zakonita stvar i budući da je jasno da danas težina i prometna vrijednost novca ide po starom osnovu i da je očito, da bi pitanje džizje trebalo uskladiti prema onom kako je u prometu među narodom, to je stvar povišenja džizje prodiskutovana na konzultovanju koje je održano u Fetvahani (kod šejhul-islama). Tom se je prilikom obratilo na časnu fetvu i konstatovano, da bi po šeriatu za džizju koja se sada kupi, uzimajući u obzir 3 klase, trebalo povisiti na njen najniži iznos 1, na srednji 2, a na najviši 4 groša. U tom pogledu izdata je i časna fetva. I kada je stvar podastrta mom carskom prijestolju, to je s obzirom da ovakvo ubiranje odgovara časnom šeriatu, izdata moja veličanstvena časna zapovijest («hatt-ı şerif»), da se kupljenje vrši u smislu izdate časne fetve, a da se od strane džizjedara ne traži ni jedna akča više.

Međutim kad bi se, s obzirom na šeriatsku dozvolu u pogledu ovog povišenja, džizja uzimala prema navedenom računanju od moga srećnog stupanja na prijesto do sada, trebalo bi — računajući po 5000 kesa godišnje — da se do sada sakupi 40—50.000 kesa. Ali budući da je navedena raja opterećena raznim poslovima zbog približavanja vojnih pohoda, a pošto je i moje visoko carstvo nadahnuto potpunom milošću i blagošću, odustalo se je od tih prihoda iz prošlih godina. To je uzeto kao poklon nemuslimanskoj raji.

Ova povišica nije kao ostale pristojbe i nanovo uvedene daće, nego spada u zakonite povišice. Zbog toga je od 1 muharema 1232 godine u Bosni i u svim zaštićenim zemljama općenito povećana za najniže liste po 1, za srednje po 2 i za najviše po 4 groša, te se na taj način ima ubirati. Povećan je samo prihod, kako to iziskuje čisti šeriat, a neće se povećavati broj lista. Pošto ne bi trebalo džizjedarima dati priliku da na drugi način ubiru novac, to je u interesu reda zaključeno, da se od strane džizjedara, koldžija, i drugih činovnika ne smije uzimati ni jedna akča ni jedno zrno više iznad te povišice. To je zavedeno i zapisano u blagajničke deftere o džizji, koji se čuvaju u državnoj riznici. Uz to su izdati potrebnim mjestima ilmuhaberi i poslati s posebnim naređenjima u moje zaštićene zemlje.

Na osnovu toga, u smislu časne fetve izdate od strane svijetlog šeriata i uzvišene carske zapovijesti (hatt-i hüâmyûn) koja je tom prilikom izdata, određeno je za sve povećanje od 1 muharema 1232 godine i to: za najnižu listu od džizje 1, za srednju 2, a za najvišu po 4 groša. I na taj se način ima ubirati od raje, koja je bilo u mojoj visokoj prijestolnici, bilo u mojim zaštićenim zemljama. Utvrđeno je da se dobiveni iznosi od navedenih povišica imaju predati državnoj riznici za utrošak u ratne svrhe.

Ako ovom prilikom bude potrebno ispitivati da li je izvan te povišice uzeto više makar jedna akča ili jedno zrno, svi oni koji se budu usudili to činiti biće zasluženo bez odlaganja kažnjeni.

Kada ti to bude poznato, treba da prikupiš potrebni prihod, računajući od spomenute godine, kako je to uređeno, a u smislu datog ti prepisa u kome je naznačena visina iznosâ koji su na obrazloženi način povećani na džizju Bosne i njoj pripadajućih krajeva, gdje si ti zadužen da je kupiš i ubireš. Naročito treba da se trudiš i nastojiš da pošalješ i da predaš državnoj riznici iznose dobivene od navedenih povišica. Treba da se kloniš da tom prilikom ne uznemiravaš rajju i da joj ne činiš nepravdu traženjem izvan povišice makar jednu akču ili jedno zrno više. Ako se neko usudi na to, treba da paziš i nastojiš da to spriječiš i otkloniš, te da se čuvaš suprotnog postupka.

Ati navedeni kadija, kada ti bude poznat sadržaj moje časne zapovijesti, treba da radiš i da postupaš onako kako ona iziskuje i zahtijeva. Treba da njenu visoku sadržinu objaviš i razglasiš svima i da pristupiš njenoj primjeni i izvršenju. U tom smislu je izdat moj časni ferman, u kojem sam zapovijedio ovo:

Kada on dođe s mojom zapovijesti, treba da radite i da postupate prema visokoj sadržini ove moje uzvišene časne zapovijesti koja je o tom izdata na obrazloženi način.

Tako da znate, na moj časni znak da se oslonite.

Pisano dne 11 blagoslovenog mjeseca ramazana 1231 godine.

U zaštićenom Carigradu.^{a)}

a) U sidžil zavedeno 27 rebiul-ahira 1234 godine (23-II-1819).

Bujuruldija bosanskog valije Derviš Mustafa-paše

(23 muharema 1234 = 22 novembra 1818)

Ova bujuruldija zajedno s prepisom fermana ođ 1231 = 1816 godine upućena je mostarskom kadiji i muteselimu s naređenjem da se džizja ovog kadiluka koja je ostala nepokupljena za 1232 godinu odmah pokupi i pošalje. Uzimaće se od svakog obveznika po 4 groša.

Orientalni institut, sidžil mostarskog kadije, broj 6, list 22 r.

شريعتهامر موستار قاضيسى افندى زيد فضله و قدوة الاماثل و الاقران متسلمى حاجى محرم اغا

زيد مجده انها اولنوركه

بيك ايكييوز اوتوز ايكى سنه سى محرمى اعتباريله قضاء مذكوره ساكن و متمكن اهل ذمت رعايانك رؤسارينه مضروبه اولان جزيه شرعيه لرى هنوز تحصيل اولنمىوب پسمانده قالدغى اجلدن سنه مزبوره جزيه بوغچه سى ملتزمى طرفندن كوندرلديكى معلومكز اولدقده يندنه اولان بوغچه پى معرفت شرعيه كشاد و قضاء مذكوره متمكن اهل ذمت رعايالرينك رؤسارينه مضروبه اولان جزيه شرعيه لرينى سنه مزبوره محسوبادر دردر غروشدن اولمق اوزره جزيه دار موما اليه جانب ميرىچون تحصيل و اخذ و قبض ايتدريلوب آخردن دخل و تعرض ايتدرلمامسى خصوصنه مزيد اهتمام و دقت و بوندن بويله اهمال و مساهجه ايله جانب ميرىيه كسر و نقصان ترتب ايتدرمكدن بغايت اتقا و مباعدت ايلمكز باندنه ديوان بوسنه دن اشبو بيوردلى تحرير و اصدار و سنه مزبوره جزيه دارى ايله ارسال و تسيار اولنمشدر. ان شاء الله تعالى و وصولنده كركدركه بر موجب شروط برات عالى وجه مشروح اوزره جزيه مزبورى تماماً و كاملاً تحصيل ايتدرمكه دقت و بر موجب بيوردلى عمل و حركت و خلافتدن تجاشى و مجانبت ايله سز ديو بيوردلى.

فى ٢٧ م سنه ٢٣٤ .

وصل لنا و قيد هنا فى ٢٧ ر سنه ٢٣٤ .

Poznavaocu šeriata gosp. mostarskom kadiji — neka mu se poveća vrlina — i uzoru vršnjaka i drugova muteselimu Hadži Muharem-agi — neka mu se poveća čast, dostavlja se slijedeće:

Šeriatska džizja, računajući od muharema 1232 godine, koja je uspostavljena na glave nemuslimanske raje koja stanuje i koja se nalazi u spomenutom kadiluku, još nije pokupljena nego je zaostala. Zato kada saznate da je bošća od džizje za spomenutu godinu poslata od strane zakupca, treba da zatražite, da se navedena bošća posredstvom šeriatskog suda otvori. Treba da omogućite navedenom džizjedaru da za fiskus prikupi, uzme i primi za spomenutu godinu po 4 groša na ime šeriatske džizje, koja je uspostavljena na glave nemuslimanske raje, koja je nastanjena u

navedenom kadiluku. Dobro pazite, da se ne bi kogod sa strane miješao i uplitao. Čuvajte se i klonite se da zbog nemara i propusta ne biste fiskusu napravili štetu i manjak.

U tom pogledu od strane Bosanskog divana napisana je i izdata ova bujuruldija i poslana i upućena s džizjedarom za navedenu godinu. Kada on dođe — ako uzvišeni Allah da — treba da nastojite da se navedena džizja prema uslovima visokog berata u potpunosti i u cijelosti pokupi na zakonit način. Treba da radite i postupate prema bujuruldiji, a da se čuvate i klonite suprotnog postupka.

23 muharema 1234 godine.^{a)}

16

Potvrda gradiškog kapetana Saliha o zaduženju s džizjom

(1 muharema 1236 = 9-IX 1820)

Navedeni kapetan je preuzeo kupljenje džizje na sektoru Banjaluke te u vezi s tim daje blagajni bosanskog valije potvrdu o zaduženju (»deyn temessükü) s obavezom da će na vrijeme predati navedeni iznos. On je primio 1749 najnižih lista od džizje po 4 groša, što iznosi 6996 groša. Za ovu isplatu jamči svojim potpisom Sulajman Defteri.

Orientalni institut, dokumenat broj 5384.

وجه تحرير حروف اولدرکه

اشبو بيك ايكيوز اوتوز التي سنه سي غره مجرم الحرامك كونندن بارات عالیشان جيايتي امر و فرمان بيوريلوب حالايالت بوسنه و اليسي دولتلو عنایتلو مرحمتلو ولی النعم سيد علی جلال پاشا افندمز حضرتلار بيك عهدۀ عالیترینه احاله و تفویض بیوریلان ایالت بوسنه کبران جزیه سی اقلامندن بنالوقه مقایسه سی داخلنده ساکن و متمکن اهل ذمت رعایاسنک رؤ سارینه مضروبہ اولان جزیه شرعیہ لری بوجه پیشین تسلیم خزینۀ عالیترینه پیشینات و خراجات اچہ لرندن ماعدا یا لکز بيك يدييوز قرق طقوز ادنی اوراق میری ایله بوجه قبول اوجقلاق درعهده و التزام ایلمکه بهر اوراقك اشکال میریسی یوز التمشرپاره حسابیله من حیث المجموع التي بيك طقوز یوز طقسان التي غروش ایدر اوزریمه واجب الادا و لازم القضا جانب میریچون دینمدر ان شاء الله ذکر اولنان مبلغ مذکورک وقت و زمانیله تماماً ادا و تسلیم ایلمک اوزره متعهدین و التزام ایلم. معاذ الله تعالی جباییتی خصوصنده تکاسلم و جهت اخر ایله مال میرییه کسر و نقصان ترتب ایدر ایسه تبرعا للمیری کندی مالمدن تماماً جانب میرییه ادا و تکمیل شرطیله بر موجب شروط مرعیۀ میری اشبو دین تمسکم خزینۀ عالیترینه اعطا اولندی.

بندہ

فی غره م سنه ۳۳۶.

صالح قپودان غرادشقه قوللری

درون تمسکده ذکر اولنان مال میری مذکورى تماماً ادا و تسلیم اولنجه به قدر بوقوللری کفالت صحیحۀ شرعیہ ایله کفیل بالمال اولدینیم اجلدن اشبو محلہ شرح و تمهیر اولندی. بندہ سلیمان دفتری (مهر)

a) Zavedena u sidžil 27 rebiul-ahira 1234 godine (23-II-1819).

Povod pisanju ove isprave je slijedeće:

Od kancelarija nemuslimanske džizje Bosanskog ejaleta, koja je data i ustupljena sadanjem valiji bosanskog ejaleta srećnom, dobroćudnom i milostivom dobročinitelju njegovoj ekšelenciji gospodinu Sejid Ali Dželal-paši, preuzeo sam šeriatsku džizju koja je ustanovljena na glave nemuslimanske raje, koja stanuje i koja se nalazi na području Banjaluke. To sam uzeo u zakup putem primanja odžakluka sa 1749 najnižih formulara fiskusa, pored »pešinat«-a i »hurucât«-a datog unaprijed blagajni njegove preuzvišenosti.

Računajući svaki primjerak formulara fiskusa po 160 para, što ukupno čini 6996 groša, smatram za svoj dug koji moram platiti i dati. Preuzeo sam dug i uzeo pod zakup s tim, da — ako Allah dade — na vrijeme i u potpunosti isplatim i predam spomenuti iznos. Ako bi — nedaj bože — nastao manjak i šteta državnom prihodu zbog moje nemarnosti i drugog čega u pogledu njenog kupljenja, isplatiću i namiriti fiskusu u potpunosti iz svog imetka kao poklon fiskusu.

S tim uslovom izdata je blagajni njegove ekšelencije ova isprava o dugovanju, kako to iziskuju postojeći uslovi fiskusa.

1 muharema 1236 godine.

Ponizni Salih, gradiški kapetan

Ispod toga napisano je ovo:

Dok se u potpunosti ne isplati i ne preda spomenuti državni prihod, koji je naveden u ispravi, ja sam jamac za taj prihod s valjanim šeriatskim jemstvom. Zbog toga se daje objašnjenje na ovom mjestu i stavlja pečat.

Ponizni, Sulejman Defteri

17

Potvrda o izravanju duga

(1238 = 1822—23)

Ovu potvrdu o izravanju duga (»haklaşma temessükü«) izdaju gradiškom kapetanu Salihu njegovi službenici i potvrduju, da im je on u potpunosti isplatio prikladnosti, koje im pripadaju iz prihoda boasnske džizje.

Orijentalni institut, dokumenat broj 5419.

وجه ترقیم حروف حقلاشمه تمسکی بودرکه

اشبو بیك ایکی یوز اوتوز سکز سنه سنه محسوباً اولمق اوزره بر موجب جدید اوجقلق بوسنه جزیه سی مالندن مستحق اولدوغمز مال مواجیمزی اشبو دارنده حروف قیودانمز صالح قیودان یدندن سنه مذکورده مال مواجیمزی تماماً و کاملاً اخذ و مقبوضمز اولوپ بعد الیوم سنه مز بورده مال مواجیمزدن قیودان مومی الیه ذمتنده بر الحقه و بر حبه باقی و ککیرو قالدوغنی اجلدن طرفمزدن قیودان مومی الیه یدینه اشبو حقلاشمه تمسکمز و برلدی . سنه ۳۸ .

بده	بده	بده	بده	بده	بده
سفر اعا	صالح اعا	مصطفى اعا	مورات اعا	ابراهيم اعا	المأمور
المأمور	عمر اعا راده	.....	عور داباك	علمدار يديه	
بده	بده	بده	بده	بده	بده
ابراهيم اعا	محمد اعا	ابراهيم اعا ولاعك	ابراهيم اعا	محمد اعا بوملى	المأمور
محارم اعاك	حاجى علاعك	المأمور	لوماناچ	محمود علمدار	
		الوكيل محرم	محرم اعا ولاعك		
		بده	بده		
	الوكيل مصطفى ماجقويك	مصطفى اعا	حسن اعا		
		فرونه لى المأمور	طادك المأمور		

Povod pisanju isprave o izravananju duga je slijedeće:

Novac naših prinadležnosti na koje imamo pravo iz prihoda bosanske džizje, kako to iziskuje novi odžakluk, za ovu 1238 godinu, primili smo u potpunosti i u cijelosti u spomenutoj godini od posjednika ove isprave našeg kapetana Saliha Kapetana.

Od danas od naših prinadležnosti u spomenutoj godini nije ostala ni jedna akča, ni jedno zrno na duga kod navedenog kapetana.

Zbog toga se s naše strane izdaje navedenom kapetanu ova isprava o izravananju duga (»hakalašma temessükü«)

Godina 38 (= 1238)

Ponizni, Sefer-aga, službenik	Ponizni, Ibrahim-aga Grozdić, preko Alendara	Ponizni, Murat-aga
Ponizni, Mustafa-aga, ... službenik	Ponizni, Salih-aga Omeragić, službenik	Ponizni, Arif-aga Omeragić, službenik
Ponizni, Mehmed-aga Budimli, službenik, Mahmut Alemdar	Ponizni, Ibrahim-aga ..... Muharem-aga Velagić	Ponizni, Ibrahim-aga Velagić, službenik, zamjenik Muharem
Ponizni, Mehmed-aga Hadžialagić	Ponizni, Ibarhim-aga Muharemagić Ponizni, Mustafaga Krupali, službenik, zamjenik Mustafa Mačković	Ponizni, Husein-aga Cerić, službenik

Bujuruldija bos. valije Hadži Mustafa-paše

(5 safera 1242 = 8 novembra 1826)

Bos. valija upućuje ovu bujuruldiju kadijama Mostara i Belgrađdzika. Izvještava ih o tome da je kupljenje džizje u Bosanskom ejaletu ustupljeno njemu s carskim beratom, te da je on kupljenje džizje u njihovim kadilucima prepustio putem zakupa Smajlagi. Predao mu je bošču s odgovarajućim brojem najnižih lista za džizju, koja se ima sudski otvoriti i utvrditi ispravnost lista.

Uz ovu bujuruldiju data je džizjedaru divanska teskera u kojoj je označen zvanični kurs pojedinih vrsta novca.

Orijentalni institut, sidžil mostarskog kadije, broj 6, list 29 r.

شرايع شعار موستار مع بلغرادجق قاضيلىرى افنديلىر زيد فضلها انما اولتوركه
اشبو بيك ايكيوز قوق ايكي سنه سنك محرم الحرامى غره سندن اعتباراً بابرات شريف عاليشان
جمع و جبايتى عهده مزه احاله و تفويض بيوريلان ايالت بوسنه و توابعى كبران جزيه سى اقلامندن موستار
مع بلغرادجق قلمنده ساكن و متمكن اهل ذمت رعايانك رؤسارينه مضروبه اولان جزية شرعية نك جمع
و جبايتى طرفمزدن اشبو دارنده بيورلدى قدوة الاماثل و الاقران اسماعيل اغا زيد قدره عهدسنة بر وجه
التزام احاله و الزام و يدينه ادنى اوراق ميرى [اعطا] اولتمغله ايمدى سزلكه افنديلىر مومى اليهما سز
سنه مزبوره محرمى غره سندن اعتباراً مومى اليه و يريلان اوراق جزيه بوغچه سنى معرفت شرعله كشاد و قلم
مذكورده ساكن و متمكن اهل ذمت رعايا بينلارنده مومى اليه طرفندن توزيع اوراق براله وجه شرعى
و شروط برات شريف عاليشان موجبنجه اموال جزيه لر ين جزيه دار مومى اليه تحصيل ايترمكه و جمع
و جبايتى امرنده اجانبندن دخل و تعرض ايتدرمامكه دقت ايلمكز بابنده ديوان بوسنه دن اشبو بيورلدى
تجريب و اصدار و يدينه اعطا اولتمشدر بمنه تعالى و صولنده كر كدر كه بر موجب بيورلدى عمل و حرکت
و خلافتندن حذر و مجاببت ايليه سز .

فى ٥ ص سنه ٢٤٢ .

اجناس الحقه فيات ميريه سى بياندر

رومى التون	استانبول التونى	مصر التونى	فندق ربعيه سى	تونس و جزاير التونى	عديليه
٤٠٠	پاره	پاره	پاره	٤٠٠	٤٠٠
٢٨	١١ ١٢	٩ ٢٥	٢ ٢٥	١٥ ٢	١٢
يالديز مجار	فندق التونى	فرانجيق	ريال قوشلى و ديركلى و حاجلى	ايكىملىك	
٤٠٠	٤٠٠	٤٠٠	٤٠٠	٤٠٠	٤٠٠
٢١	١٥	١ ٢	٩ ٢	١٠	٤

يوزلك

٠٠ هـ

٠

بروجه بالا محرر اولدني فيات مقررده ميرى ئى بر موجب امر عالى جبايتى و تحصيلى اراده سنیه حضرت ولى النعمى اولمغله اشبو تذکره ديوان تحرير و اصدار و يد جزيه داره اعطا اولندى . کر کدرکه بر موجب تذکره ديوان عمل و حرکت و خلافتدن حدر و مجانبت ايلمکز فرموده سنیه حضرت ولى النعمى

فی ۹ ص سنه ۲۴۲ .

Poznavaocima šeriata gospodi kadijama Mostara i Belgraddžika — neka im se poveća vrlina, — dostavlja se slijedeće:

Kupljenje i ubiranje šeriatske džizje ,koja je uspostavljena na glave nemuslimanske raje koja stanuje i koja se nalazi na području Mostara i Belgraddžika, koji spadaju pod kancelariju nemuslimanske džizje («geberan cizyesi») ejaleta Bosne i njoj pripadajućih krajeva, čije je kupljenje računajući od 1 muharema ove 1242 godine dato i ustupljeno meni s uzvišenim časnim beratom, s naše strane ustupljeno je i dato putem zakupa posjedniku ove bujuruldije uzoru vršnjaka i drugova Smail-agi, neka mu se poveća vrijednost, te su mu izdati najniži formulari fiskusa («edna evrâk-i mirî»).

S obzirom na to, vi spomenuta gospodo, napisana je i izdata i njemu predata ova bujuruldija od strane Bosanskog divana, da posredstvom šeriatskog suda otvore bošču sa džizjanskim formularima, koja je data imenovanom, računajući od 1 muharema. Treba da pazite da se od strane imenovanog podijele formulari među nemuslimansku raju koja stanuje i koja se nalazi na spomenutom području. Omogućite navedenom džizjedaru da ubere prihode od džizji u smislu šeriatskog pravca i uslova uzvišenog časnog berata. Nemojte dopustiti da se ma ko sa strane miješa i upliće u stvar kupljenja i ubiranja.

S božijom pomoći, kada on dođe, treba da radite i postupate u smislu bujuruldije, a da se čuvate i klonite svega što je protivno.

5 safera 242 godina (= 1242).

Objašnjenje službenih cijena vrstama novca

Rûmi altun 2 groša 2 pare; Istanbul altunu 9 gr. 13 p.; Misir altunu 9 gr. 35 p.; findik rub'iyesi 3 gr. 35 p.; Tunus ve Cezayir altunu 15½ gr.; adliye 12 gr.; yaldız macar 21 gr.; findik altunu 15 groša; firancik 1½ gr.; riyal kuşlu ve direkli ve haçlı 9½ gr.; ikilik 4 gr. 10 s.; yüzlük 5 gr.

Pošto je visoko naređenje njegove ekselencije dobročinitelja, da se u smislu uzvišene zapovijesti kupi i ubire džizja prema utvrđenim službenim cijenama, kako je gore napisano, to je ova divanska teskera napisana i izdata i predata u ruke džizjedaru. Potrebno je da radite i da postupate u smislu ove divanske teskere, a da se čuvate i klonite svega što je protivno. Ovo je visoka zapovijest njegove ekselencije dobročinitelja.

9 safera 1242 godine.

Ferman sultana Mahmuda II

(19 šabana 1242 = 18 marta 1827)

U ovom fermanu, koji je upućen bosanskom kadiji i džizjedaru, govori se o povećanju džizje koje je zbog pada vrijednosti novca izvršeno 1240 godine (počinje 26 avgusta 1824). Tom prilikom džizja je povećana za 2 odnosno 4 i 8 groša i iznosila je 6 groša za najnižu, 12 za srednju, i 24 groša za najvišu.

A sada iz istog razloga i zbog potrebe većih prihoda za podmirenje troškova za novu reformisanu vojsku ponovo se povećava za 3 odnosno 6 i 12 groša. Prema tome od početka 1243 godine (koja nastupa 25 jula 1827) ima se kupiti po 9 groša od najnižih, a po 18 i 36 groša od srednjih i najviših lista. Ubiraće se u tri rate.

Orientalni institut, sidžil travničkog kadije, broj 27, strana 12.

اقضى قضاة المسلمين اولى ولاية الموحدين معدن الفضل واليقين رافع اعلام الشريعة والدين وارث علوم الانبياء والمرسلين المختص بمزيد عناية الملك المعين مولانا بوسنه قاضيى زيدت فضائله و قدوة الاماجد والاعيان بوسنه جزيه دارى زيد مجده توقيع رفيع همايون واصل اوليجق معلوم اوله كه
جمله يه معلوم اولديغى وجهله جزيه اموالى بيت المال مسلمينك اطيب وارداتندن اولديغنه بناء اصناف¹ ثلثه يه بالتوزيع تحصيل اولنان جزيه لرى حد شرعى يه² ابلاغ اولنمق اوزره لازم كله جكى دركار و ايكيوز اوتوز طقوز سنه سنده تحصيل اولنان جزيه اموالى حد شرعيدن دون ايدوكى اشكار اولمق حسبيله اقتضاي شرعى اولوقت حسب الشرع الشريف جزيه نك اعلاسنن قوق سكر و اوسطندن يكرمى درت و ادنى سندن اون ايكى درهم سيم خالص النمق لازمه دن³ ايسه ده فقراى رعيتيه مرحمة⁴ سيم خالص حسابندن صرف نظر ايله بين الناس متداول اولان اوفق پاره حسابنجه شرع انوردن و ويريلان فتواى شريفه موجبنجه ايكيوز قوق سنه سندن اعتبارا جميع ممالك محروسه مده عموم اوزره جزيه اوراقتك ادنى سنه ايكيشر و اوسطنه دوردر و اعلاسنه سكرز غروش ضم اولنمق قوار و يولمش ايدى.

تاريخ مزبورده طرف شرعريفدن افاده و بيان اولنديغى اوزره جزيه نك حد شرعى اعلا تعين اولنان موسردن قوق سكر و اوسطندن يكرمى درت و ادنى سندن اون ايكى درهم سيم خالص ايدوكنه و الحالة هذه سيم خالص بين الناس جارى اولان فياتيله اوفق پاره بيننده كلى⁵ تفاوت بولنوپ بلكه لايقيه تحقيق و حساب اولونسه النان جزيه شرعيه نصف مرتبه ده اولمق لازم كلوپ حال بوكه اوان نصرت افزانده جناب خلافت مآبده ايفاء فريضة جهاد و غزاده و اعلاء كلمة الله العليا نيت خالصه سيله باعون بارى عساكر منصوره محمدية عنوانيله ترتيب و تحرير و بر طرفدن دخى تكثير و توقير اولنمقده اولان پياده و سوارى عساكرك معاش و ماهيه و كسوه و تعيينات و مصارفات ساثره ارينك اداره سى⁶ كليتلو واردات تداركنه محتاج

¹ U sidžilu napisano (ملك). ² U sidž. (شرعى). ³ U sidž. (لارم دن). ⁴ U sidž. (مى حتمآ).

⁵ U sidžilu (بنر ملى). ⁶ U sidž. (ادارى).

اولدینغه بناء بو تقدیرجه بیث المال [مسلمینک] اطمینان اولان جزیه شرعیه بویله تقضان التهرق ذمه رعایاده بیهوده ترك و اتلاف اولنمقدن ایسه شرعشریفک مساع اولدینی درجهیه ابلاغ و عساکر منصوره مصارفنه تخصیص قلمسه⁷ جانب میرییه⁸ منفعت حاصل و طیب مال اولمق ملاسه سیله عساکر منصوره مذکورنه استکمال حسن حالری فوائدی مشتمل اوله جنی ظاهر و بدیهی و اشبوسم ماده سی محدثات قبیلندن اولمیهرق بو باده داخل و خارجا هیچ برکیمسه برشی دیمیه جکی واضح و جلی اولدینندن ماعدا الحاله هذه بعض ارباب و قوفک روایتلرینه کوره طشره قضاالر جزیه دارلندن بعضیلری اشبوسم جزیه مبالغی رعایادن شمیدیکى مقداردن زیاده تحصیل ایتمکده اولدقنندن شمى جانب شریعت غرادن استفئا ایله جزیه نك شو وقته کوره نمقدار ابلاغی لازم کله جک ایسه ده حد شرعیسی اوزرینه ضم ایله بر مقتضای شرعشریف علی الرؤس اخذ اولنمق اوزره اجراسی لازمدر⁹. وارا القده جزیه نامیله زیاده اقچه المشاری ظهور ایدر ایسه بالتحقیق اقتضا سنه کوره توبیخ و تهدید اولنهرق تأدیب محکمت شرعیه اقتضا سنجه رعایا طائفه سی شرعا رقبه لرینه مضروب اولان جزیه لرندن دولایی برشی و ویرمیوب جزیه دارلرک تعذبات زائده لرینه وارسته لکلرینی حقنندن نعمت بیله جکلری نمودار اولدینغه نظراً الان سیم خالصک جاری اولان رایجه کوره نمقدار ضم ایجاب ایلدیکى طرف شرعشریفدن بالاستفتا اکا کوره مساع شرعی¹⁰ اولدینی درجهیه ابلاغیله بمنه تعالی ایکیوز قرق اوچ سنه سی محرمندن¹¹ اعتباراً اولوجهله تحصیل و جایت و اشبوسم جزیه دن حاصل اولیجق فضلۀ منافع طاقمیه¹² عساکر منصوره محمدیه مصارفنه تخصیص قلمسی¹³ تذکر و تنسیب اولنمش و ویریلان فتوای شریفه موجبجه الحاله هذه متداول اولان التمشلق ایکی درهم سیم اعتبار¹⁴ اولدینندن بو صورتده حد شرعیسنه ابلاغی لازم کلان جزیه نك کرک استانه علیه م و کرک بالعموم ممالک محروسه شاهانه مده متمکن و سایه مرحمتوایه ملوکانه مده محمی و مستظل اولان اهل ذمت رعایانک جزیه اورا قک قدیمنک اعلاسنه اون ایکی شر و اوسطنه التی شر و ادنی سنه اوچر غروش ضم اولمق اقتضا ایده جکی تعیین اولنمش اولدینندن اولوجهله ضم و تنظیم و بمنه تعالی قرق اوچ سنه سندن اعتبارا اجراسه اراده سنیۀ شاهانه م تعلق اتدوکی اولباده شرفیافته صدور اولان خط همایون شوکت مقرون شاهانه م¹⁵ موجبجه اشبو ضمایندن حاصل اولان مبالغک اوچ تقسیط ایله تحصیل اولنمق اوزره تقسیط اول¹⁶ سنۀ مرقومه ربیع الاولنده و ثانی سی جمادی الاخرنده و ثالثی دخی شعبان شریفنده تحصیل و عساکر منصوره مصارفنه تخصیصا مقاطعات خزینه سنه تسلیم قلمق اوزره و جزیه محاسبه سنه قید ایله اقتضا ایدن مجلرده علم و خبرلری اعطا و ممالک محروسه م¹⁷ قاضی و جزیه دار لرینه بشقه بشقه لازم الصدور اولان اوامر شریفه م اصدار و تسیار

7 U sidžilu (تلمس). 8 U sidž. (میری). 9 U sidžilu (لازمندن), a trebalo bi ili (لازمدر). 10 U sidž. (مسافه شرعی). 11 U sidž. (محرمندن). 12 U sidžilu stoji (طاقمیه). 13 U sidž. (تلمشدر). 14 U sidž. (اعتباراً). 15 U sidžilu (شاهانه م), 16 U sidž. (اول). 17 U sidž. (محروسه م).

اولنمش اولمغله سزكه مولانا و جزیه دار مومی الیههم سز بوجه محور عمل و حرکتہ مبادرت ایلمکز فرمانم اولمغین اعلاماً و افهاماً سزہ دخی اشبو امر عالیشانم اصدار و ارسال اولنمشدر.

ایمدی و صوتنده بالاده بسط و بیان اولدینی اوزره کیفیت اراده سنیة شاهانہم منطوق امر شریفدن معلومکز اولدقده موجب و مقتضاسی اوزره عمل و حرکت بوله فرمودہ شاهانہم اوزره سنہ مرقومہ مجرمندن¹¹ اعتباراً اهل ذمت رعایانک جزیه اوراقنک مع ضم شرعی سابقلری وجهیلہ تماماً تحصیل اسبابنک استحصالنہ مبادرت و خلاف امر و مغائر اراده شاهانہم زیادہ اچہ تحصیلہ مسؤل و معاتب اولمقدن توقی و مبادت ایلمکز بابتہ فرمان عالیشانم صادر اولمشدر. بیورده صکه حکم شریفله واردقده¹⁸ بو بابده وجه مشروح اوزره شرفیافتہ صدور اولان اشبو امر شریفم جلیل الشان واجب الاتباع و لازم الامتثالک مضمون منینی اوزره عامل اوله سز.

شویله بیله سز علامت شریفہ اعتماد قیله سز.

فی الیوم التاسع عشر من شهر شعبان سنہ اثنی و اربعین و مأتین و الف.

Najsposobnijem od kadija, najboljem od upravitelja pravovjernika, "izvoru vrlina i ubjedenja, koji uzdiže zastave šeriata i vjere, nasljedniku vjerovjesnika i poslanika, odabraniku naročite milosti vladara koji pruža svaku pomoć gospodinu bosanskom kadiji — neka mu se povećaju vrline, i uzoru uglednika i ajana bosanskom džizjedaru — neka mu se povećaćast, kada dođe uzvišeni carski zank, neka se znade slijedeće:

Kao što je svima poznato, prihodi od džizje spadaju u najbolje prihode muslimanskog fiskusa. Zbog toga bi trebalo da se džizje koje se dijele i ubiru na 3 grupe povise na šeriatsku visinu. S obzirom da je bilo jasno i sigurno da su prihodi od džizje, koji su ubrani u 1239 godini ispod šeriatske visine, trebalo je u smislu šeriata da se tada uzima prema časnom šeriatu od najviše džizje 48, od srednje 24, a od najniže 12 dirhema čistog srebra. Ali iz samilosti prema siroti raji odustalo se od računanja prema čistom srebru. Računajući prema sitnom novcu, od 1240 godine, zaključeno je u smislu časne fetve koja je izdata od strane svijetlog šeriata, da se u svim mojim zaštićenim zemljama poveća džizja za sve i to: po 2 groša na najnižu listu, po 4 na srednju, a po 8 na najvišu.

Kao što je navedenog datuma od strane časnog šeriata izjavljeno i objašnjeno, šeriatska granica za džizju je 48 dirhema čistog srebra za bogatog kao za najvišu klasu, 24 za srednju, a 12 za najnižu. Međutim sada postoji velika razlika između cijene čistog srebra koja važi u prometu u narodu i sitnog novca. Šta više kad bi se ispitalo i izračunalo kako treba, izašlo bi da je šeriatska džizja koja se uzima u pola niža.

U stvari potrebno je osigurati velike prihode za podmirenje plata, mjesečnih izdataka, za odijela, hranu i druge troškove na pješadijsku i konjičku vojsku, koja je uz božju pomoć obrazovana i popisana pod naslovom »Asâkirî mensûrei Muhamediye« i koja se s druge strane umnožava i uzdiže u čistoj namjeri slavljenja visoke riječi Allah pri izvršivanju dužnosti u borbi i ratu pod mojom visokom hila-

¹⁸ U si lžilu nejasno napisano.

fetskom zaštitom. Kod ovakvog stanja stvari mjesto da se šeriatska džizja, koja spada u najbolje prihode fiskusa, uzima ovako manjkavo i da se uzalud ostavlja i upropaštava na dugu kod raje, bolje je da se povisi na stepen koji dozvoljava časni šeriat i da se odredi za troškove vojske »Asâkiri mensûre«. Jasno je i očito da će to donijeti koristi fiskusu i da će kao najbolji prihod imati koristi za popravljajne stanja spomenute vojske »Asâkiri mensûre«.

Ovo pitanje povišenja ne spada u novotarije. Jasno je i očito da za ovo neće moći prigovoriti niko ni iznutra niti s vana. Ali, prema pričanju nekih koji stvar poznaju, neki džizjedari kadiluka u unutrašnjosti ubiru od raje ove iznose džizje više nego što je sadanji iznos. Zbog toga je bilo potrebno da se zatraži fetva od strane šeriata i da se povisi prema šeriatskoj granici, koliko je potrebno povisiti prema današnjem vremenu, te kupiti je po glavama kako to iziskuje časni šeriat. U međuvremenu ako se pokaže da je neko uzimao više novaca pod imenom džizje, ima se stvar ispitati i dotični kako treba ukoriti i u buduće mu to zabraniti.

Jasno je da će raja smatrati zgodnom prilikom u pogledu sebe to što su oni izloženi nepravdama džizjedara, te neće dati ništa što se odnosi na džizju, koja je po šeriatu uspostavljena na njih na osnovu jasnih šeriatskih propisa. S obzirom na to zatražena je fetva od strane časnog šeriata, koliko je treba povisiti prema sadašnjoj prometnoj vrijednosti čistog srebra. Prema tome je povišena na stepen do kojeg postoji šeriatska dozvola, te će se — s božijom pomoći — od početka muharema 1243 godine na taj način ubirati i kupiti.

Višak prihoda koji će se dobiti od ovog povišenja džizje određen je za troškove vojske »Asâkiri mensûrei Muhamediye«. U smislu onoga što je raspravljeno i zaključeno kao podesno, te u smislu izdate časne fetve, pošto se sada »altmişlik« koji je u prometu računa kao 2 dirhema srebra, te džizju treba na taj način podignuti do šeriatske granice, pokazalo se je potrebnim da se na stare liste za džizju nemuslimanske raje, koja je nastanjena bilo u mojoj visokoj prijestolnici, bilo u svim mojim zaštićenim zemljama i koja uživa zaštitu i okrilje moje časne milosti, povisi po 12 groša za najviše, po 6 groša za srednje i po 3 groša za najniže. Da bi se na taj način povisilo i uredilo i da bi se to — s božjom pomoći — sprovelo od početka 1243 godine, to je za to izdato visoko carsko odobrenje. I u smislu moje veličanstvene carske zapovijesti (»hatti hümâyûn«) koja je u tom pogledu uzdata, sume koje proističu iz ovih povišica imaju se naplatiti u 3 rate: prva rata u rebiulevelu navedene godine, druga u džumadel-ahiru, a treća se ima ubrati u časnom šabanu. To se ima predati blagajni »Mukataât hazinesi«, jer je to određeno za troškove vojske »Asâkire mensûre«. Treba da se zavede kod računovodstva za džizju i da se izdaju ilmuhaberi gdje bude potrebno.

O tom su izdate i poslate moje carske zapovijesti koje je bilo potrebno izdati zasebno kadijama i džizjedarima u mojim zaštićenim zemljama.

Pošto sam zapovijedio, da vi, navedeni kadija i džizjedaru, radite i postupate na iznešeni način, to je izdata ova moja uzvišena zapovijest i vama poslata kao saopštenje i objašnjenje.

Prema tome kada dođe i kada vam iz sadržaja moje časne zapovijesti koja je izdana po mom visokom naređenju bude poznata stvar, kako je gore iznesena i objašnjenja, treba da radite i postupate prema onome kako ona traži i iziskuje. Potrebno je da pristupite ostvarenju onoga što je potrebno, da bi se po mojoj carskoj zapovijesti od početka muharema navedene godine od nemuslimanske raje naplatile u potpunosti liste od džizje kao i prijašnje uz šeriatsku povišicu. Treba da se

čuvate i klonite da ne biste bili odgovorni i ukoreni zbog ubiranja više novaca suprotno zapovijesti i protivno mom carskom naređenju. U tom pogledu izdata je moja carska zapovijest.

Zapovijedam ovo: Kada dođe s mojom časnom zapovijesti, treba da postupite prema visokom sadržaju ove časne zapovijesti, koja ima visoku vrijednost i koju treba slijediti i prema njoj uskladiti svoj rad. Da se oslonite na moj časni znak.

19 dan mjeseca šabana 1242 godine.

20

Bujuruldija bosanskog valije Abdurahim-paše

(9 zulhidžeta 1242 = 4 jula 1827)

Kupljenje džizje u Bosanskom ejaletu ustupljeno je carskim beratom valiji. On je sa svoje strane to kupljenje na području Travničke kancelarije prepustio Mehmedu Alemdaru i Mustafa-agi s tim da od svakog obveznika uzmu po 9 groša. O tom valija izvještava travničkog kadiju i ističe kako se ima izvršiti taj posao.

Orientalni institut, sidžil travničkog kadije, broj 27, strana 13.

شريت شعار تراونيك قاضيى فضيلتو افندى زيد فضله انها اولتوركه

اشبو بيك ايكيوز قرق اوچ سنه سى مجرم الحرامى غره سندن اعتباراً بابرات شريف عاليشان جمع و جبايتى عهده مده احاله و تفويض بيوريلان ايالت بوسنه و توابعى كبران جزيه سى اقلامندن اولان تراونيك قلمى داخنده ساكن و متمكن اهل ذمت رعائانك رؤسارينه مضروب اولان جزيه شرعيه لرينك سنه سابقه مثللو بهر اوراقى ايكيوز قرق پاره حسابنجه و بوسنه باهر الميمنه ده جانب شرع انوردن و بيريلان فتواى شريفه موجبنجه با فرمان عاليشان بهر اوراق افرادينه ضم و علاوه بيوريلان يوز يكرمى پاره ضم جديدى دخى ضم اولتهرق بهر اوراقى اوچيوز التمش پاره كه جمعاً طموز غروش تحصيل و تسليم ايتمك شرطيله جمع و جبايتى طرفمزدن اشبو دارنده بيورلدى محمد علمدار و شريكى مصطفى اغا عهده سنه احاله و الزام اولتوب و يدينه ادنى اعتباريله اوراق ميريه اعطا قلمش ايدوكى سنكه افندى مومى اليه سن سنه مزبوره مجرم الحرامى غره سندن اعتباراً مومى اليه و بيريلان اوراق جزيه بوغچه سنى معرفت شرعيه كشاد و قلم مذكوره ساكن و متمكن اهل ذمت رعائانك بينلرنده مومى اليه طرفندن توزيع اوراق برله و جه شرعى و شروط برات شريف عاليشان موجبنجه اموال جزيه لرين جزيه دار مومى اليه طرفندن تحصيل ايتدرمكه و جمع و ضم جبايت امرنده اجابندن دخل و تعرض ايتدرمكه دقت الميمك بابنده بالاستقلال ديوان بوسنه دن اشبو بيورلدى تحرير و اصدار و مومى اليه يدينه اعطا اولتمشدر بمنه تعالى و صولنده كر كدر كه بر موجب بيورلدى عمل و حركت و خلافتدن خدر و مجاببت ايليه سن ديو بيورلدى .

Poznavaocu šeriata plemenitom gospodinu travničkom kadiji, neka mu se poveća vrlina, dostavlja se slijedeće:

S uzvišenim časnim beratom dato mi je i ustupljeno kupljenje i ubiranje nemuslimanske džizje »gebran cizyesi« u Bosanskom ejaletu i njemu pripadajućim krajevima. Pod njenu kancelariju spada šeriatska džizja koja je uspostavljena na glave nemuslimanske raje, koja stanuje i koja je nastanjena na području kancelarije Travnik. Računajući svaku njenu listu kao i prošle godine po 240 para i, u smislu časne fetve koja je data od strane svijetlog šeriata u ovoj rodnoj godini, dodavši još novu povišicu od 120 para, što je uzvišenim fermanom naređeno da se povisi i doda svakom pojedincu, treba za svaku listu naplatiti i predati 360 para, što ukupno čini 9 groša.

S tim uslovom njeno kupljenje i ubiranje ustupljeno je s moje strane i dato pod zakup posjedniku ove bujuruldije Mehmedu Alemdaru i njegovom ortaku Mustafagi i date su mu liste fiskusa, računate kao najniže.

Ti, navedeni gospodine, treba da zatražiš da se na 1 svetog muharema navedene godine s posredstvom šeriata (suda) otvore bošće od džizje koje su imenovanom date, te da se od strane navedenog podijele liste među nemuslimansku raju, koja stanuje i koja je nastanjena na području spomenute kancelarije, pa da se prihodi od džizje na šeriatski način i u smislu uzvišenog časnog berata uberu od strane imenovanog džizjedara. Treba da paziš da nikom sa strane ne dopustiš da se miješa u pitanje kupljenja i povišenja.

U tom pogledu samostalno od Bosanskog divana napisana je i izdata ova bujuruldija i predata imenovanom.

S božjom pomoći, kada on dođe, treba da radiš i postupaš prema bujuruldiji, a da se čuvaš i kloniš svega što je protivno.

9 zilhidžeta 242 (= 1242) godine.

21

Potvrda gradiškog kapetana o zaduženju sa džizjom

(4 muharema 1243 = 28 jula 1827)

U vezi preuzimanja kupljenja džizje na svom sektoru gradiški kapetan Salih daje blagajni bosanskog naliđe potvrdu o zaduženju (»deyn temessükü«) sa džizjom. On je preuzeo 1749 najnižih lista po 9 groša. Prema tome njegovo zaduženje iznosi 15.741 groš. Za isplatu toga on garantuje svojim imetkom, a pored njega i krupski kapetan Mehmed.

Orijentalni institut, dokumenat broj 5420.^{a)}

وجه تحرير حروف الدرکه

اشبو بيك ايكيوز قرق اوچ سنه سی محرم الحرامك غره سندن اعتبارا بابرات شريف عاليشان
جياتي امر و فرمان بيوريلوپ حالا ايالت بوسنه واليسى دولتو عنايتلو مرحمتلو ولي النعم عبد الرحيم پاشا
افنديمير حضرتلرينك عهدۀ عاليولينه احواله و تفويض بيوريلان ايالت بوسنه كبران جزيه سي اقلامنندن مقايسته

^{a)} Na poleđini dokumenta je naznačeno da je dug izmiren. Iz toga se vidi da je prihod od džizje trošen za plate vojnika Ključa, Banjaluke i topčija Gradiške.

صالح قپودان قلمی داخلنده ساکن و متمکن اهل ذمت رعایانک رؤسایرینه مضروب اولان جزیه شرعیه لری بر وجه پیشین خزینه ولی النعمایه تسلیم اولنان پشینات اچمه سندن ماعدا یالکز بیک یدییوز قوق طقوز عدد ادنی اوراق میری ایله بر وجه قبول اوجقلاق در عهده و قبول و التزام ایلمککه بهر اوراقلک اشکال میریسی فرمان عالی موجبجه اوچیوز التمش پاره حساب ایله یالکز اون بش بیک یدییوز قوق بر غروش ایدر اوزریمه واجب الادا و لازم القضاء جانب میرییه دینم اولمغیلنه ان شاء الله تعالی مبلغ مذکورک وقت و زمانیله جانب میرییه ادا و تسلیمنه متعهد و التزام دین ایلدیغم اجلدن معاذ الله تعالی جبایت خصوصنده تهاون و تکاسلمز سببیله و جهت اخر ایله مال میری مذکوره کسر و نقصان ترتب ایدر ایسه تبرعا للمیری کنندی مالمدن تماماً تکمیل و ادا ایتمک شرطیله ولی النعم افندیمز حضرتلرینک خزینه عالیسرینه اشبو دین صحیحجه تمسکمز اعطا اولندی.

بنده

فی ۴ م سنه ۱۲۴۳ .

صالح قپودان غرادشقه

اشبو درون تمسکده ذکر اولنان مبلغ مذکوری تماماً و کاملاً ادا و تسلیم اولنججه به قدر بو قوللری دخی کفالت صحیحجه ایله کفیل بالمال ایلدیغم اجلدن اشبو محلله شرح و یرلدی.

مهر: محمد قپودان قروپه

Povod pisanju isprave je slijedeći:

Uzvišenim časnim beratom naređeno je i zapovijedeno, da se od 1 muharema ove 1243 godine kupi nemuslimanska džizja »geberan cizyesi« u Bosanskom ejaletu. I ona je prepuštena i ustupljena sadanjem valiji Bosanskog ejaleta srećnom, dobroćudnom i milostivom dobroćinitelju njegovoj ekšelenciji Abdurahim-paši.

Šeriatsku džizju koja je uspostavljena na glave nemuslimanske raje koja stanuje i koja je nastanjena na području kancelarije Salih Kapetana, koja spada gornjoj kancelariji preuzeo sam, primio i uzeo pod zakup na način primanja odžak-luka 1749 najnižih lista, pored »pešinat akčesi« koji se unaprijed daje blagajni njegove ekšelencije dobroćinitelja. Računajući svaku listu fiskusa, u smislu visokog fermana, po 360 para, ostajem dužan fiskusu ukupno 15.741 groš, kao sumu koju moram platiti i izmiriti. S obzirom na to obavezujem se i preuzimam na se da ću spomenutu sumu kao moj dug — ako bog da — na vrijeme isplatiti i predati fiskusu. Ako — nedaj bože — nastane kakva šteta i manjak za spomenuti državni prihod zbog naše mlitavosti i nemarnosti u pogledu kupljenja ili s neke druge strane, daje se ovaj »temessük« za valjan dug blagajni njegove visosti njegove ekšelencije gospodina dobroćinitelja (valije) s uslovom, da ću kao poklon u potpunosti namiriti i platiti iz svog imetka.

4 muharema 1243 god.

Ponizni,
Salih, kapetan Gradiške.

Na ovom se mjestu napominje, da i ja s ispravnim jamčenjem jamčim svojim imetkom, dogod se u potpunosti i u cijelosti ne isplati i ne preda navedeni iznos.

Pečat:
Mehmed, kapetan Krupe

22

Ferman sultana Mahmuda II

(1244 = 1829)^{a)}

Ferman je upućen bosanskom kadiji i džizjedaru. U njemu se govori o novom povećanju džizje zbog pada vrijednosti novca. S ovim povišenjem, računajući od početka 1245 godine (3 jula 1829), džizja iznosi za prvu kategoriju 48, za srednju 24, a za najnižu 12 groša.

Orijentalni institut, sidžil mostarskog kadije, br. 7, list 44.b)

اقضى قضاء المسلمين اولى ولاية الموحدين معدن الفضائل واليقين رافع اعلام الشريعة والدين وارث علوم الانبياء والمرسلين المختص بمزيد عناية الملك المعين مولانا بوسنه قاضيى زيدت فضائله و قدوة الامجد والاعيان بوسنه جزيه دارى زيد مجده توقيع رفيع همايون واصل اوليجق معلوم اولاكه
جمليه معلوم اولديغى و جهله ايكيوز قرق بش سنه سى محرم الحرامى كون بكون تقرب ايتمكده اولديغندن ممالك مجروسة المسالك شاهانه مه كوندريله جك جزيه بونجه لرينك ارساليله وقت جبايت و تحصيلي موسى حلول ايتمش اولديغنه و جزيه نك اصل شرعىسى دخى اعلاسندن قرق سكر و اوسطندن يكرمى درت و اداسندن اون ايكي درهم سيم خالص النمق لازمه دن ايدوكنه و اليوم چارشوده كاجه سيمك بهر درهسى الليشر پارهيه قدر النوب و يرلمكده ايدوكندن و بوجهته اعلا جزيه اوراقتن قرق سكر درهم سيم خالص اعتباريله النمق لازم كلهرك غروش حسابيله جزيه اوراقتن اعلاسندن التمش غروشه قدر و اوسط و ادناسى دخى آكيا قياساً النمى مشروع اوله جغنه و جزيه مالى بيت المال مسلمينك اطيب اموالندن اولوب بيهوده اتلاف و اضاعه سى جائز اولمديغنه و جزيه نك حد شرعىسنه ابلاغيله حاصل اولاجق فضله سنك عساكر منصوره محمدية مصارفنه تخصيصى مناسب اوله جغنى بديهى و باهر اولديغنه بناء اشبو جزيه نك مقدمكى ضميله كرى قرارنده جزيه دارلر طرفندن رعاييه دركار اولان ظلم و تعديتك دفعنه اقدام اولنمق و ايجابنه كوره تهديدى حاوى اوامر عليهم اصداريله هر بار تجسس ر تفحص ارانه رق ايجارنده او مقوله ظلم و تعدى ايدنلرك و رعايادن زياده جزيه التلرك علنا اجراى تاديب ليله سائره عبرت قلنمق خصوصاتى مؤسس³ اوله رق اكرچه اولوجهله اوامر عليهم تصدير قلنمش و تنبيهات مقتضيه هر نه ايسه شملىيه قدر

^{a)} U sidžilu nije napisan datum fermana, ali je vjerovatno izdan koncem 1244 godine.

^{b)} Ovaj se ferman nalazi i u sidžilu travničkog kadije (Orijentalni institut, sidžil br. 28, list 5v), ali nije u cijelosti prepisan.

¹ U sidžilu (عنایت), ² U sidž. (جزيه لر), ³ Nejasno napisano.

بالدفعات اجرا اولنمش ایسه ده کما فی السابق هر بر مجلده جزیه دارار طرفندن ظلم و تعدی اولنمقده و تحقیق اولندیغنه کوره بعض مجلدرده دخی اوتوزالتی غروش انه حق رعایادن یتشم سکسان غروش دخی زیاده اچقه تحصیل قلمنمقده اولدیغندن بو ماده رعایایه کلی ظلمی مؤدی اولدیغی درکار و رعایا ایسه و دیعه الله اوله رق ازهر جهت حمایت و صیانتلری جمله نك اوزرینه واجب ایدوکی بدیدار و رعایادن جزیه شرعیه لریچون عینا سیم مطلوب اولنمق لازم کلسه اولمقدار سیمی⁴ تدارک ایتلماری مشکل اوله جغی آشکار اولدیغنه بسناه بوندن بویله رعایائی هر درلو مظالمدن و ارسته ایدوکی اجرای حق و عدالت اولنمق و شمدی جزیه یه اوله جق ضم ماده سنده دخی مرحمة اعتدال بولنمق اوزره سیم خالصک درهمی برر غروش اعتباریله بر مقتضای شرع شریف بوندن بویله اشبو اکیوز قوق بش سنه سی مجرمندن اعتباراً جزیه⁵ اوراقنک اعلا سندن قوق سکز و اوسطندن یکرمی درت و ادناسندن اون ایکی غروش النمق اوزره تنظیم و اجرا⁶ اوله رق حاصل اوله جق فضله اچقه دخی عساکر منصوره مصارفیچون مقاطعات خزیه سنه تخصیصاً تنظیم قلمسی و شو قدر که اشبو ضم وسیله سیله جزیه دارار بر قاتدخی زیاده اچقه المغه سر رسته⁷ اتخاذ ایتمه لریچون جزیه اوراقی الان رعایادن⁸ هر نمقدار خراج النور ایسه بعد ازیں دخی ینه اولمقدار الهرق زیاده اچقه النامسی و اشبو جزیه اوراقی ماده سنه جزیه دارارک خلاف شرع شریف رعایائی تجریم مثللو بعض فسادلری اولوب شویله که جزیه اوراقی الان رعایادن فقیر الحال اولوب و اوسط کاغد المغه مقتدر اولمیانلره اعلا و اوسط جزیه کاغدی تکلیف وصی و صبیله زور ایله جزیه کاغدی اعطا ایتمکنده اولدقلری تحقیق اولدیغندن فیما بعد صبی و صبیله یه خلاف شرع شریف کاغد ویرلمسندن مجانبت و مستحق اولان رعایایه دخی اصناف ثلاثه دن قنغی راده یه الیق کورینور ایسه مطلقاً حال و قدرتنه کوره توزیع و اعطا اولنوب هر بر وجهله تعدی و قوعه کلمه سنه مأمور طرفندن اقدام و دقت اولنمق و بونک خلافی یعنی صبیانه کاغد توزیعی و خلاف شرع شریف امر جباتده اویغونسلر⁹ و قوعی خبر النمق ایچون اطراف محاکمه سپارش اولنمش اولمغله او مثللو خلاف¹⁰ حرکته اجتسارو تحقیق اولدیغی حالده جزیه دارار هر کیم اولور ایسه لازم کلان تأدییات اجرا اولنمسی و ولایه و حکام و متسلمین طرفارندن دخی بیسوردی عواندی نامی و نام اخر ایله فضولی بر اچقه النماق و بو ماده ایچون طرف طرف تبدیلمار ارسالله جزیه دارارک کیفیتی تحقیق¹¹ اولنسه جغندن مثلاً ایچارندن بر جزیه دارارک خلاف امر عالیشانم رعایایه ظلم و تعدیسی خبر الندیغی کبی درحال تأدییات شدیدسی اجرا اولنمق و قنغی ولایه و متصرفینک تحت حکومتنده ایسه لو محلك و الی و متصرفی دخی مسؤل اولنمق اوزره بو ماده دن دولائی رعایایه ظلم و تعدی اولنمسی اسبابنک استحصانه دائماً و مستمرا دقت و اعتنا و بو طرفندن دخی ارقه سی بر محلك جزیه داری طرفندن رعایایه نوجهله معامله اولدیغی کرک

⁴ U sidž. (اممی). ⁵ Usidž. (جزیه). ⁶ U sidž. (اجرای). ⁷ U sidž. (شرشته). ⁸ U sidž. (تقیر الحال اولوب اعلا), a to stvarno dolazi malo niže. ⁹ U sidž. (محقق). ¹⁰ U sidž. (خالق). ¹¹ U sidž. (وبقونسلر).

کوندریله جک تبدیل معرفتيله و کړک اخر واسطه لریله مجلارندن بالتحقیق اچلرنده قصوری تحقیق ایدلر خاطر و کوکله با قلمیه رق تأدیبات لازمه سی هر نه ایسه درحال اجرا اولنسنه جمله امنای دولت علیه طرفارندن دقت و اهتمام اولنسی خصوصری باب فتوا پناهیده عقد اولنان مجلس شوراده اتفاق آرا ایله قرار کیر اوله رق حاکیای کیمیا سای جناب شهنشاهانه مدن لدی الاستیذان مساع شرعشریف اوزره اکیوز قرق بش سنه سندن اعتباراً تقدیر اولندیغی وجهله جزیه اورا قنه ضم ایله اصول مذکور اوزره اجرا¹² اولنسی خصوصه اراده سنیه شاهانه متعلق اوله رق اولبابده خط همایون شوکت مقرون ملوکانهم صحیفه پیروی صدور اولمش اولمغله موجبنجه اشبو ضمایمن حاصل اولان فضلہ مبالغه ایکی تقسیط ایله تحصیل اولنق اوزره تقسیط اولی سنه مرقومه صفر الخیرنده و ثانسی دخی رجب شریفی غره سنده تحصیل و عساکر مذکوره مصارفنه تخصیصاً مقاطعات خزینه سنه تسلیم قلنق اوزره جزیه محاسبه سنه قید ایله اقتضا ایدن مجلره علم و خبراری اعطا قلنمش و ممالک محروسه مه دخی بشقه بشقه لازم الصدور اولان اوامر شریفهم اصدار و تسیر اولنمش اولمغله سنکه جزیه دار مومی الیهنس سکا دخی اعلاماً و افهاماً مخصوص اشبو امر عالیشانم اصدار و ارسال اولنمشدر.

ایمدی و صولنده کیفیت اراده سنیه شاهانه منطوق امر شریفمن معلومک اولدقده بالاده بیان و بسط اولندیغی و شرفیافته صدور اولان خط همایون شوکت مقرون شاهانه منطوق منیفی اوزره بر منوال محرر اکیوز قرق بش سنه سی محرمندن اعتباراً اصناف ثلاثه اورا قنک ادناسندن اون ایکی و اوسطندن یکرمی درت و اعلا سندن قرق سکز غروش بر موجب فتوای شریفه ترتیب اولنمش اولدیغندن وقت تقسیط لرنده مقاطعات خزینه سنه تسلیمه مبادرت و خلاف شرع و معائر فرمان صبی و صلیه یه و ادنایه مستحق رعایایه اعلا کاغد تکلیفی و بوکا مماثل رنجیده و تعدی و قوعی خبر النور ایسه جزیه دارلر هر کیم اولور ایسه اولسون لازم کلان تأدیبات اجرا اولنه جفی¹² امر محقق اولمغله اگا کوره متبصرانه حرکتته و عمله دقت و خلافتندن غایه الغایه حذر و مجانبت ایله سز.

و سنکه مولانای مومی الیه سن سن دخی موجب امر عالیشانمه امتثال و متابعت ایلمک باینده فرمان عالیشانم صادر اولمشدر . بیوردمکه حکم شریفمله¹³ واردقده بو باده وجه مشروح اوزره شرفیافته صدور اولان اشبو امر شریف عالیشانم¹⁴ مضمون منیفی بر له اوله سن . شویله بیله سن علامت شریفه اعتماد قیله سن .

Najsposobnijem od kadija, najboljem upravniku pravovjernih, izvoru vrlina i ubjeđenja, koji uzdiže zastave šeriata i vjere, nasljedniku učenja vjerovjesnika i poslanika, koji uživa naročitu milost vladara koji pruža pomoć Mevlana bosanskom kadiji — neka mu se povećaju vrline, i uzoru uglednika i ajana bosanskom džizje-

¹² U sidž. (اوله جفی). ¹³ Prazno. ¹⁴ Umetnuto موجبنجه

daru — neka mu se poveća čast, kada dođe uzvišeni carski znak, neka se znade slijedeće:

Kao što je svima poznato, iz dana u dan približava se sveti muhareme 245 (= 1245) godine. Zbog toga nastupila je sezona slanja bošći od džizje, koje će biti poslana u moje carske zemlje, čiji su putevi sigurni, i vrijeme njenog kupljenja i ubiranja. S obzirom na to kao i s toga što po propisima šeriata treba uzeti od najviše (klase) 48, od srednje 24, a od najniže 12 dirhema čistog srebra, a budući da se u čaršiji svaki dirhem sirovog srebra kupuje i prodaje po oko 50 para, te bi prema tome, računajući u groševima ono što treba uzeti od najviših lista za džizju, računajući 48 dirhema čistog srebra, bilo zakonito da se uzme oko 60 groša od najviših formulara za džizju, a prema tome i od srednjih i najnižih. A pošto prihod od džizje spada u najbolje prihode muslimanskog fiskusa, nije dozvoljeno da se uništava i gubi. Višak koji bi se postigao povećanjem do šeriatske granice, sigurno je i jasno da će biti podesno da se odredi za troškove vojske »Asâkiri mensûrei Muhamediye«.

S obzirom na te okolnosti treba nastojati da se suzbije zulum koji bi se mogao pojaviti od strane džizjedara u pogledu prijašnjeg povišenja ove džizje i posljednjeg zaključka. I prema potrebi biće izdana moja visoka naredjenje, a i svaki put će se ispitivati i kontrolisati. One između njih koji budu činili takav zulum i nepravdu i koji budu uzimali veću džizju od raje treba javno kazniti, da bi stvari izašle na vidjelo za pouku drugima.

I ako su u tom smislu izdavane moje visoke zapovijesti i pored toga što su do sada nekoliko puta davane potrebne opomene, ipak je kao i prije na svakom mjestu vršen zulum od strane džizjedara. I prema onome što je ispitano, na nekim mjestima je kupljeno od raje 70—80 groša i više novaca, gdje bi trebalo uzeti 36 groša. Jasno je da je zbog toga ovaj postupak nanosio veliki zulum raji. Međutim jasno je da je dužnost svih da na svaki način treba štititi i braniti (čuvati) raj, kao božiji amanet.

Kad bi se od raje za njihovu šeriatsku džizju tražilo samo srebro, očigledno je da bi za njih bilo teško pribaviti toliku količinu srebra. Zbog toga, da bi se ubuduće raja spasila od zuluma i sprovela pravda i pravičnost, da bi se u pitanju povišenja džizje postupilo umjereno, računat je dihem čistog srebra po 1 groš. Kao što iziskuje časni šeriat, ubuduće od muharema ove 245 (= 1245) godine ima se urediti i sprovesti to, da se od najviših lista za džizju uzme 48, od srednjih 24, a od najnižih 12 groša. A višak novca koji će se postići određen je za blagajnu od mukataata (»mukataât hazinesi«) za troškove vojske »Asâkiri mensûre«.

Ali da prilikom ove povišice džizjedari ne bi to uzeli kao povod da uzmu duplo više novaca, koliko se je do sada uzimalo od raje na ime lista za džizju, ubuduće se ima toliko uzeti, a ne smije se više uzimati. U pogledu ovih lista za džizju džizjedari vrše neke nepravilnosti, kao što je kažnjavanje raje, što je protivno časnom šeriatu. Tako oni od raje koja ima da uzme liste za džizju a koja je siromašna i nije u mogućnosti dati najviši i srednji iznos, traže najviši i srednji iznos. Utvrđeno je da oni silom daju liste za džizju maloljetnoj djeci muškoj i ženskoj. Ubuduće oni se moraju kloniti od davanja potvrda maloljetnoj muškoj i ženskoj djeci, jer je to protivno šeriatu. A raji koja se smatra obaveznom ima se dijeliti i davati prema imovnom stanju, već prema tome kojoj od tri klase najbolje odgovara. Od strane službenika mora se nastojati i paziti da se ni na kakav način ne učini nepravda. Da bi se doznalo ono što bude suprotno, tj. izdavanje potvrda maloljetnicima i suprotno časnom šeriatu događanje nepravilnosti, to je nadziranje

toga stavljeno u dužnost sudovima u svim krajevima. Ako bi se neko usudio činiti nešto suprotno i to se bude utvrdilo, kogod bio džizjedara ima se po zasluži kazniti.

I od strane valija, sudija i mutesellima neka se neovlašteno ne uzima novac pod imenom »buyuruldu avâidi« niti pod kakvim drugim imenom.

U tom smislu slaće se na razne strane uhode i ispitivati stav džizjedara. Napr. čim se sazna zulum i nepravdu prema raji — suprotno mojoj uzvišenoj zapovijesti — da je to jedan između džizjedara učinio, odmah će prema njemu biti izvršena žestoka kazna. I pod upravom kojeg valije i mutesarifa to bude, biće odgovoran i valija i mutesarif toga kraja. Stalno i trajno treba da se trudite i da nastojite da postignete to da se u vezi s tim ne čini nasilje i nepravda prema raji. Vodiće se kontrola i s ove strane. Kako postupa džizjedara jednog mjesta prema raji ispitivaće se bilo preko uhoda koji će biti poslani, bilo drugim putem. Oni između njih za koje se utvrdi pogreška, kakvu oni kaznu budu zaslužili, treba da svi povjerenici moje visoke države, ne povodeći se za osjećajima, nastoje i paze da se odmah izvrši. To je na Državnom savjetu koji je održan u Fetvahani jednoglasno zaključeno. I kad je za to traženo odobrenje od mog carskog veličanstva, izdata je moja visoka carska zapovijest, da se stavi povišica na džizjanske liste onako, kako je to na osnovu dozvole časnog šeriatu određeno, počevši od 245 godine, i da se to na spomenuti način sprovede. U tom smislu izašla je moja veličanstvena carska zapovijest (»hatt-ı humâyûn«). I prema njoj višak prihoda koji se dobiva od ovih povišica ima se naplatiti u dvije rate: prva rata ima se naplatiti u safer-ul-hajru navedene godine, a druga prvog časnog redžepa i ima se zavesti u računovodstvu za džizju s tim da se preda blagajni za mukate (»mukataât hazinesi«), jer je to određeno isključivo za troškove (izdatke) navedene vojske. Predati su potrebnim mjestima ilmuhaberi i izdate su i otpremljene moje časne zapovijesti, koje je trebalo zasebno izdati mojim zaštićenim zemljama.

I tebi, navedeni džizjedaru, izdata je i poslata ova zasebna uzvišena moja zapovijest kao obavještenje i objašnjenje.

Zato kada ti dođe i kada ti iz jasnog sadržaja moje visoke carske zapovijesti stvar bude poznata, treba da u smislu visoke sadržine moje veličanstvene carske zapovijesti koja je s čašću izdana, a s obzirom da je prema časnoj fetvi određeno da se na opisani način — računajući od muharema 1245 godine — od lista za tri klase uzme od najnižih 12, od srednjih 24, a od najviših 48 groša, da nastojiš da to što prije predaš blagajni za mukate (»mukataât hazinesi«), kako dopijevaju rate.

Ako se dozna da se suprotno šeriatu i protivno mom fermanu tereti maloljetno muško i žensko dijete i da se daje najviša lista onoj raji koja je obavezna dati najniži iznos i ako se tome slično bude činio pritisak i nepravda, sigurno je da će se izvršiti odgovarajuća kazna, bez obzira ko su džizjedari. Treba da nastojite da prema tome savjesno postupate i radite, a da se do maksimuma čuvate i klonite onog što je tome suprotno.

Izdan je moj uzvišeni ferman, da i ti navedeni kadija, postupaš u ovom prema mojoj uzvišenoj zapovijesti i da je slijediš.

Zapovijedio sam ovo:

Kada on dođe s mojom časnom zapovijesti, treba da u smislu ove moje časne uzvišene zapovijesti, koja je o ovom na obrazloženi način izdata na svečan način, postupiš po njenom visokom sadržaju.

Tako da znaš, na moj časni znak da se osloniš,

Bujuruldija hercegovačkog vezira Ali-paše Stočevića

(1 muharema 1251 = 29 aprila 1835)

Upućena je nevesinjskom kadiji i muteselimu s naredjenjem da se džizja na području nevesinjske kancelarije pokupi i novac pošalje.

Državni arhiv NR Bosne i Hercegovine, Akv. br. 758 (original).

شريعت شعار نوه سين نائي فضيلتو افندی زيد فضله و مفاخر الاماثل و الاقران متسلمی عزتو بنک
زيد قدرهم انها اولتورکه

زیر اداره خالصانه مزده اولان هر سنک سنجاغنده اشبو ایکیوز الی بر سنه سنه محسو با کبران
اوراق جزیه بوغچه لریک امر جبابتی با فرمان عالی عهدہ مزہ احواله اولنمقد نناشی لواء مذکور اوراق جزیه
بوغچه لرندن نوه سین قلمی اوراق جزیه بوغچه سی سنه مزبوریه محسو با بدل مال میریء معلومه سیله بر وجه
التزام عهدہ که احواله اولندیغی ایملدی معلومک اولدوقده متعلق اولان اراده سنیه شاهانه مقتضا سنجہ جزیه حقندہ
قوار کیر اولان شروط نظام مستحسنه سی اوزره بوغچه مذکورى معرفت شرعہ کشاد برله قلم مزبور داخلندہ
متمکن رعایای مرسومانه توزیع و تقسیم ایله اموال میریہ سنک برلویرنندن جمع و تحصیل برله بر کون اول
اموال میریہ مذکورى تماما و کاملاً خزینہ مزہ سوق و تسبیار و تبریہ ذمتہ مزید اعتنا و دقت و امرار وقت
و اہمال و مسامحہ دن توقی و مباحثت و بو وسیلہ ایله تقدیر اولنان اوراق فیثاتندن زیادہ معایر امر عالی بر
پارہ و بر اچہ مطالبہ سیلہ رعایای مرسومائی رنجیدہ و تعبدین حذر و مجانبت ایلمک زباندہ بر وجه التزام
جبابتی حاوی لواء هر سنک و مدینہء موستاردن اشبو بیورلدی تحریر و اصدار و یدینہ اعطا و تسبیار اولنمشدر
بمنہ تعالی و صولندہ کرکدرکہ بر موجب بیورلدی عمل و حرکت و خلافندن تنجاشی و مجانبت
ایلیہ سز دیو بیورلدی .

فی غره م سنہ ۲۰۱

Poznavaocu šeriata plemenitom gospodinu nevesinjskom naibu — neka mu se poveća vrlina — i ponosu vršnjaka i drugova, časnom gospodinu muteselimu — neka mu se poveća vrijednost, dostavlja se slijedeće:

Uzvišenim fermanom meni je prepuštena stvar kupljenja bošči s listama ne-muslimanske džizje za ovu 1251 godinu u Hercegovačkom sandžaku, koji se nalazi pod našom skromnom upravom. U vezi s tim od bošči s džizjanskim listama spomenutog sandžaka tebi je putem zakupa ustupljena bošća s džizjanskim listama nevesinjske kancelarije za navedenu godinu s poznatim prihodom fiskusa.

Prema tome kada to saznaš, treba: u smislu visoke carske zapovijesti i prema odredbama dobrog reda (zakona) koje su utvrđene za džizju — da posredstvom suda otvoriš spomenutu bošću i da razdijeliš i podijeliš liste za džizju označenoj raji, koja je nastanjena na području spomenute kancelarije, te da uredno prikupiš i ubereš mirijski prihod. Uz to treba da spomenute prihode fiskusa što prije u potpunosti i u cijelosti uputiš i otpremiš našoj blagajni.

Treba dobro da paziš da podmiriš svoj dug, a da se čuvaš i kloniš od uzaludnog odgađanja, od nemarnosti i nepažnje.

Ovom prilikom napisana je u Mostaru ova bujuruldija o kupljenju džizje putem zakupa i izdata od strane Hercegovačkog sandžaka te upućena tebi s tim da se čuvaš i kloniš od uznemirivanja i nepravde prema navedenoj raji traženjem, suprotno visokoj zapovijesti, makar jedne pare i 1 akče više od cijene utvrđene za liste.

S božijom pomoći kada ti dođe, potrebno je da radiš i postupaš prema bujuruldiji, a da se čuvaš i kloniš onoga što je njoj suprotno.

Prvog muharema 251 (= 1251) godine.

24

Bujuruldija hercegovačkog vezira Ali-paše Stočevića

(1 dž. I 1254 = 22-VIII 1838)

Upućena je nevesinjskom kadiji i muteselimu Lutfulah-agi, kome je ustupljeno kupljenje džizje u tom kadiluku. Traži se da se džizja što prije pokupi i novac pošalje vezirovoj blagajni.

Državni arhiv NR Bosne i Hercegovine, Akv. br. 759 (original).

شريت شعار نوه سين نائبي فضيلتو افندی زيد علمه و مفاخر الاماثل و الاقوان متسلمی بك زيد
قدرة انها اولنورکه

اشبو ايكيوز الی درت سنه سنه محسوبا بر موجب شروط مستحسنه و با فرمان عالی امر جیایتی
عهدہ خالصانه مه احاله اولنان هر سنک سنجاغی کبران جزیه سی اوراق بوغچه لرندن نوه سین قضا سنک اوراق
بوغچه سنک سنه مرقومه یه محسوبا امر جیایتی بوجه التزام اشبو دارنده بیورلدی قضاء مزبور متسلمی عزتلو
لطف الله بك عهدہ سنه احاله و التزام اولنمش اولدینی ایمدی معلومکز اولدقده کر کدرکه بوغچه مذکور
معرفت شرعله فنک و کشاد اولنهرق شروط موجبجه اوراق مذکورہ یی قضاء مزبورده متوطن رعایای
مرسومانک رؤسارینه توزیع و تقسیم و اموال میریه سنک بر کون اول یرلو یرندن و ایجاب و اقتضا ایدنلر دن
جمع و تحصیل ایله خزینہ مزه سوق و توصیل و تبریه ذمته مزید اعتنا و دقت و بوسیلہ ایله رعایای
مرسوماننن زیادہ حقہ اخذ و تحصیلندن مبادعت اولنمق بابنده بوغچه مذکورک امر جیایتی حاوی لواء هر سنک
و مدینہ مستاردن اشبو بیورلدی تحریر و اصدار و ۰۰۰ ارسال اولنمشدر

ان شاء الله تعالی و صولنده کر کدرکه بر موجب بیورلدی عمل و حرکت و خلاف حالاتنک و قوعی
تجویزندن فوق الغایه تحاشی و مجانبت ایلیه سر دیو بیورلدی

فی غره حاسنه ۲۵۴

Poznavaocu šeriata plemenitom gospodinu nevesinjskom naibu — neka mu se poveća znanje, i ponosu vršnjaka i drugova, gospodinu muteselimu — neka mu se poveća vrijednost, dostavlja se slijedeće;

Uzvišenim fermanom, i u smislu odabranih odredaba, ustupljena mi je nemuslimanska džizja Hercegovačkog sandžaka za ovu 254 god.

Od njenih bošči s listama ustupljeno je putem zakupa kupljenje bošče s listama za Nevesinjski kadiluk za navedenu godinu posjedniku ove bujuruldije muteselimu spomenutog kadiluka čestitom Lutfulah-begu

Prema tome kada vam ovo bude poznato, potrebno je da navedenu bošču posredstvom šeriatskog suda odriješite i otvorite i da te liste u smislu odredaba podijelite i razdijelite na glave navedene raje koja je nastanjena u spomenutom kadiluku. A prihode fiskusa treba što prije i uredno da prikupite i uberete od onih od kojih treba, te da ih uputite i otpremite našoj blagajni. Uz to da se dobro trudite i nastojite da podmirite dug.

Ovom prilikom napisana je i izdata ova bujuruldija iz Mostara od strane Hercegovačkog sandžaka i . . . . (prazno) poslata s tim da se klonite od uzimanja i ubiranja više novaca od raje.

Ako uzvišeni Allah da, kada vam dođe, potrebno je da radite i postupate prema bujuruldiji, a da se odveć čuvate i klonite toga da dozvolite da se dogodi nešto što je protivno.

Prvog džumadel-ûla 254 godine.

25

Bujuruldija Bosanskog divana

25 zh. 1256 = 17 februara 1841)

Upućuje se livanjskom i glamočkom muteselimu Mehmed-begu, povjereniku za kupljenje džizje na području tih kadiluka i jednom dijelu Jajca i Travnika sa Zenicom. Bujuruldijom se na osnovu carske zapovijesti dokića davanje džizje pod zakup, a zavodi se njeno kupljenje putem povjerenika.

Orientalni institut, sidžil travničkog kadije, br. 32, strana 166a).

افتخار الامجد والاكارم درگاه عالی قیوچی باشیلرندن بوسنه ایالتی چاوشار کتخناسی و اهلونه و غلاموچ قضاری متسلمی اولوب قضائین مذکورین ایله نصف یایچه و تراونیک مع اینیچه قلماری جزیه سنک امر جیایتی بوجه امانت عهده سنه احاله قلنان عزتلو محمد بك دام مجده و شرایع شعار نوایی افتدیلر زید علمهم و مفاخر الاماثل و الاقران متسلم و متسلم و کیلماری بیکار و اغار و وجوه مملکت و بالجمله ایش ارلری زیدت متادهم انها اولنورکه

بوسنه ایالتی کبران جزیه سی اصول عتیقه اوزره ملتزمینه احاله اولنه کلمش ایسه ده اکثری ملتزمین جر¹ منفتلر ایچون جزیه² شرعیه یه مستحق اولان بهر رعایادن اون بشر غروش تحصیل لازم کلیر ایکن بعضیلرندن اون یدی و بعضیلرندن یکرمی بر غروش تحصیل ایلدکلرندن ما عدا صبی معقوله لرندن

^{a)} I u sidžilu fojničkog kadije (Orientalni institut, sidžil br. 44) postoji bujuruldija istog sadržaja, datirana 1 muharema 1257 godine (23 februara 1841). Prema toj bujuruldiji kupljenje džizje u fojničkom i visočkom kadiluku povjereno je Mula-agi i Mula Ahmedu.

Bujuruldijom od 1 muharema 1258 godine (12 februara 1842), koja se nalazi u istom sidžilu, naređuje se da se od svakog na ime džizje uzme po 15 groša.

ايچون اساميسى بالاسنه بو ميم اشارت قلمق و دفتر مذكورك بو طرفه حين و رودنده عتيق دفتر ايله تطبيق اولنه جغندن و جزيه مذكورنك تحصيلندن صكره طرفه زدن قضااره مخصوص مفتشار تعيين و ارسال ايله تحقيق قلنه جغندن اكا كوره حركت و بر ماه ظرفنده جزيه مذكورلري كاملا تحصيل و دفتر مضالري و اهل جزيه دفترلرينك و لاجل المحاسبه جزيه مأمورلرينك بو طرفه توصيليله خصوص مذكوري كوزلجه ملاحظه ايدرك كندوكزي ورطه ردالتدن و قابه يه دقت ايلمكز باندنه ديوان ايالت بوسنه و لوائين كليس و ايزورنيق و مدينه تراونييكدن اشبو بيورلدي اصدار و تسيار قلمشدر. كركدر كه موجبنجه عمل و حركت ايليه سز.

في ٢٥ ذ سنه ٢٥٦

Ponosu uglednika i plemenitih ljudi kapudžibaši visokog dvora čeháji čauša Bos. ejaleta muteselimu Livanjskog i Glamočkog kadiluka plemenitom Mehmedbegu, kome je na način povjereništva ustupljeno kupljenje džizje na području kancelarije spomenuta dva kadiluka i na polovini područja Jajca i Travnika sa Zenicom — neka mu je trajna slava, i poznavaoćima šeriata gospodi njihovim naibima — neka im se poveća znanje, te ponosića vršnjaka i drugova bezima i agama muteselimima i muteselimskim zamjenicima i uglednim ljudima u zemlji i svim radnim ljudima — neka im se poveća ugled, dostavlja se slijedeće:

Nemuslimanska džizja u Bos. ejaletu davala se je po starom načinu zakupcima. Ali i ako je od svake raje koja je bila zadužena trebalo uzeti po 15 groša, većina zakupaca u težnji za dobijanjem mat. koristi uzimala je od nekih 17, a od nekih po 21 groš. Osi mtoga utvrđeno je, da su i od maloljetnika naplaćivali toliki iznos novca, te da su ondje gdje je bilo moguće pokupiti džizju sa 3—5 ljudi ubirali sa 30—40 osoba, tražeći pri tom hranu za konje i za se i time činili siorti raji nasilje i nepravdu.

Pošto se je uvidjelo da je ovo posve suprotno i protivno visokoj carskoj zapovijesti, potpuno se je odustalo od toga da se navedena džizja ubuduće ustupa i daje pod zakup zakupcima. Sprovodeći ferman pravednosti njegovog veličanstva cara koji je izdan s čašću i u skladu s novim boljim načinom nađeno je podesnim i odobreno da se kupljenje i ubiranje navedene džizje vrši putem povjereništva.

Zato vam se spomenuto kupljenje ustupa putem povjereništva na slijedeći način:

Sa koliko se ljudi džizja spomenutih kadiluka može potpuno prikupiti za 1 mjesec treba da se s vaše strane odredi toliki ispravnih i sposobnih ljudi. Kad oni dođu u jedno selo, oni će u prisustvu njihovog kodžabaše i kneza, s tim da se od raje niko ne skriva, naplatiti po 15 groša šer. džizje podjednako od svakog podanika nemuslimana (»zimmi«), od polno zrelog mladića do 80 godina starosti. Da bi raja imala dokaz i da se džizja ne bi ponovo tražila, davaće se raji potvrde o uplati (»eda tezkireleri«) pojedinačno na tankoj hartiji ovjerovljene pečatom činovnika za džizju, a koje će sadržavati njihova imena i lični opis. Od maloljetne djece ne smije se tražiti na ime džizje ni jedno zrno.

Kada činovnici za džizju dođu u rajinsko selo, daće im se hrane koliko je za njih najnužnije i po 3 oke stočne hrane i dovoljna količina slame za njihove konje. A ništa više ne smije se tražiti od raje i time činiti nepravda i nasilje.

Pošto ova džizja spada u drž. prihode te nije nikako dozvoljeno da nastane manjak ni za jednu akču, to osim maloljetne djece koliko god ima raje u navedenim kadilucima ne smije niko biti prikriven nego se mora svako pronaći. Mora se u potpunosti naplatiti džizja i onih koji su oslobođeni i koji nisu oslobođeni. Dogodi se da se kaže da je ta i ta raja toga i toga ili da je u vezi s tim i da se pređe preko toga.

Budući da će se pobiračima dati iz blagajne dovoljna nagrada, ako se oni time ne budu zadovoljili, nego se odaju pohlepi i zloupotrebi, to će se tajno kontrolisati i ispitati i neće se propustiti niti jedan čas a da se neće kazniti primjenom carskog krivičnog zakonika. Ukratko, kogod u pitanju džizje bude vršio skrivanje i bude se povodio za pohlepom i činio nešto što ne odgovara, te nastane šteta za fiskus, na njega će se kazneni zakon primjeniti bez odlaganja. Zato treba da svi paze na to.

I ti, imenovani zapovjedniče, kada saznaš da su ti navedene džizje ustupljene na način povjereništva, a i vi ostali (kojima se ovo upućuje), kad vam stvar bude jasna, treba da nastojite da se — kao što je gore izloženo i objašnjeno — prikupi džizja po 15 groša podjednako od svakog, od sve raje koja je nastanjena u spomenutim kadilucima počevši od polno zrelih mladića do 80 godina starosti. I kakva se god vrsta novca bude primala od raje, ima se bez zamjene poslati i dostaviti našoj blagajni.

Od maloljetne djece ne smije se nipošto uzimati džizja. A naročito se treba čuvati od postupaka kao što je vršenje nasilja i nepravde prema raji.

Treba zapisati i zvesti u defter imena, godine starosti i lični opis maloljetne djece koja nisu zadužena šeriatskom džizjom i od kojih se džizja ne uzima. A da bi se znalo da džizja nije uzeta, treba iznad njihova imena staviti jedan »mim« (m). Pošto će se navedeni defter kada ovamo dođe sravniti sa starim defterom i pošto će se nakon ubiranja navedene džizje odrediti s naše strane naročiti inspektori i poslati u kadiluke te stvar ispitati, to se treba prema tome upravljati.

Navedena džizja ima se u potpunosti ubrati u toku jednog mjeseca. Potrebno je da se ovamo upute potpisani defteri i defteri onih koji plaćaju džizju kao i činovnici za džizju radi obračuna. O tome kao i da lijepo razmislite spomenutu stvar i da nastojite da spasite sami sebe od padanja u sramotu, izdata je i dostavljena ova bujuruldija od strane divana za Bosanski ejalet i sandžake Klis i Zvornik i grad Travnik. Potrebno je da po njoj radite i da prema njoj postupate.

25 zulhidžeta 256 god. (17-II 1841).

26

Bujuruldija bos. valije Osman Nuri-paše

(23 muharema 1261 = 1-II 1845)

Upućena je sudiji za Travnik i Zenicu te muteselimu Zeničke nahije. U njoj se iznosi da je kupljenje džizje u Bosanskom ejaletu, izuzimajući Hercegovački sandžak, povjereno valiji. On je ubiranje džizje na području Travničko-zeničkog kadiluka dao pod zakup Hafiz Nedimu iz Travnika s tim da od svakog uzme podjednako po 15 groša.

Orientalni institut, siđžil travničkog kadije, br. 34, list 18.

با خاتم كبير دولتو عثمان نوری پاشا حضرتلاری

شریعت شعار مدینه تراونیک مع ایزنیچه قضاسی حاکمی فضیلتلو سماحتلو افندی زیدت فضائله و مفاخر الاماثل و الاقران ایزنیچه ناحیه سی متسلمی عزتلو اغا و وجوه مملکت و بالجمله ایش ارلاری زیدت مقادیرم انها اولنورکه

غیر از لواء هر سگ بوسنه ایالتنک حاوی اولدینی قضاارده متمکن اولان رعایانک جزیه شرعیه لرینک اصول مقررده سنه تطبیقا امر جبات و تحصیل اشبو التمش بر سنه سی محرمنه محسوبا با فرمان عالی عهده مزه احواله بیورلمش و جزیه مذکورده دن تراونیک مع ایزنیچه قضااسنده متمکن اولان رعایانک جزیه شرعیه لرینک امر تحصیل و جباتی بدل معلومه ایله دارنده بیورلدی تراونیکی کلی حافظ ندیم اغا عهده سنه احواله و الزام قلنمش ایدوکی سزکه مخاطبون مومی الیهم سز معلومکز اولدقده قضاء مذکورده متمکن و متوطن رعایانک مرهق حکمنه کیرمش و جزیه ویرمکه کسب اقتدار ایلمش اولنارک جزیه شرعیه لرلی علی السویه اون بشر غروش اوله رق ملتزم مومی ایله طرفندن تحصیل و جبات ایتدرلمک و مرهق حکمنه هنوز کیومیان اطفال و صبیان رعایانک و برده عملمانده و زیاده اختیار اولوب یدارنده معافیته دائر بیورلدیسی بولنلردن بر حبه و بر اچه انمامق و اوچ بش نفر قولجیدن زیاده ادم کویلرده کز دیریلوبده رعایا فقواسنه بلا موجب رنجیده و تعدی و قوعبولمامق و جزیه به مستحق اولوب کندنن تماماً جزیه تحصیل اولنان رعایانک یدینه مطبوع جزیه اورا قندن ویردیرلمک و اوراق مطبوعه دن ماعدا اصول و نظامه معایر مأمورلر طرفندن رعایایه یازمه تذکره و سائر کونه سند ویرلمامک خصوصلرینه صرف رویت ایلیه سز

و سنکه ملتزم مومی الیه سن کیفیت سنکدخی معلومک اولدقده بالاده محرر اولان قیودات و تنبیهاتمز و جهله حرکته اعتنا برله مخول عهده ک اولان جزیه بی تحصیل و جبات ایله بدلنک خزینه مزه ویر دیکک دین تحویلی موجبجه تقاسیطی دخولنده جانب خزینه مزه تأدیبه و تسلیم اولنمسی و رضای میامن اقتضای حضرت پادشاهینک خلافی اوله رق رعایا فقواسنه بر کونه ظلم و تعدی مثللو وضع و حالات و قوعه کتورلمامسی خصوصنه کمال اعتنا و دقت ایلمک بابنده جزیه مزبورک جباتنه ما موریتکی حاوی دیوان مشیری ایالت بوسنه و لوائین کلیس و ایزورنیک و مدینه تراونیکن اشبو بیورلدی تحریر و اصدار و ملتزم مومی الیهک یدینه اعطا و تسیار اولنمشدر بمنه تعالی و صولنده کر کدرکه بر موجب بیورلدی عمل و حرکت و خلافی کونه وضع و حالات و قوعندن حذر و مجانبت ایلیه سز دیو فی ۲۳ م سنه ۲۶۱

Poznavaoču šeriata plemenitom i blagorodnom gospodinu sudiji kadiluka grada Travnik sa Zenicom — neka mu se povećaju vrline — i ponosima vršnjaka i drugova muteselimu Zeničke nahije cijenjennom agi i uglednicima toga kraja i svim radnim ljudima — neka im se poveća vrijednost, dostavlja se ovo:

Primjenjujući utvrđeni način kupljenje i ubiranje šeriatske džizje od raje nastanjene u kadilucima Bosanskog ejaleta, izuzimajući Hercegovački sandžak, a raču-

najući od muharema ove sedamdeset i prve godine, ustupljeno je nama s visokim fermanom. Od spomenute džizje kupljenje i ubiranje džizje od raje nastanjene u kadiluku Travnik sa Zenicom ustupljeno je uz poznatu naknadu i dato pod zakup posjedniku bujuruldije Hafiz Nedim-agi iz Travnika. Kada to bude poznato vama spomenutim kojima se ovo upućuje, treba da omogućite da se od strane spomenutog zakupnika ubere i pokupi šeriatska džizja podjednako po 15 groša od raje koja je nastanjena u spomenutom kadiluku, od onih koji su unišili u doba polne zrelosti i koji su stekli mogućnost da daju džizju. Ali da se ne uzima ni jedno zrno niti i jedna akča od rajinske djece koja još nije unišila u dob polne zrelosti, a niti od onih koji su nesposobni za rad i odveć stari, koji posjeduju bujuruldiju da su oslobođeni. Da pazite da od 3—5 koldžija više ljudi ne obilazi sela, te da se bez razloga raja ne uznemirava i da joj se ne čini nepravda. Da vodite računa o tome da se raji, koja je obavezna dati džizju i od koje je džizja u potpunosti naplaćena, izda štampana džizjanska lista. Da pazite da se raji osim štampanih lista ne daju, suprotno redu i zakonu, potvide pisane rukom činovnika («tezkire») niti druge isprave («sened»).

A ti, navedeni zakupniče, kada i tebi stvar bude poznata, treba da kupiš i ubireš džizju koja ti je ustupljena pazeći da postupaš onako, kako smo gore istakli i upozorili, te da se u smislu potvrde o zaduženju («deyn tahvili»), koju si predao mojoj blagajni, isplaćuje i predaje ekvivalent mojoj blagajni, kada budu rate dospijevale. Da dobro paziš i nastojiš da se suprotno želji Njegova veličanstva, koja teži blagostanju, ne događaju nikakvi stavovi prema siroti raji koji bi bili slični ma kakvom zulumu i nepravdi.

U tom smislu od strane maršalovog divana za Bosanski ejalet, za sandžake Klis i Zvornik i grad Travnik napisana je i izdata ova bujuruldija koja sadrži tvoju dužnost kupljenja navedene džizje. I ona je predata spomenutom zakupcu i poslana. Kada s božjom pomoći dođe, potrebno je da radite i postupate prema bujuruldiji, a da se čuvate i klonite da se ne bi dogodili kakvi suprotni stavovi. Tako se naređuje.

23 muharema 261 godine.

27

Bujuruldija hercegovačkog valije Ismail-paše

(13 muharema 1269 = 27-X 1852)

Upućena je upravitelju Konjičkog sreza Hadži Mustafa-agi, naibu, članovima odbora, uglednicima toga kraja, te knezovima i kodžabašama. Bujuruldijom se naređuje da se džizja kupi po najnižoj stopi i to preko varoških i seoskih kodžabaša. Kupljenje džizje izvršiće se u tri rate u toku šest mjeseci.

Orijentalni institut, dokumenat br. 4614.

قدوة الامثال و الاقربان قونيجيه قضاسى مديرى حميتاو حاجى مصطفى اغا زيد قدره و شريعتشعار
نائى مودتلو اف زيد علمه و اعضای مجلس و و جوه مملکت و رعایا کتبر و قوجه باشيارى و سوز صاحبلىرى
انها اولنورسکه

بهر سنه محرم ابتدا سندن بدأ ايله اوقات معينه ظرفنده تحصيلى قوار کير اولان نظامى اقتضا سندن بولنان
اموال جزیه نیک اشبو التمش طقوز سنه سنه محسوباً موسم تحصيلى حلول ایتمسيله ایالات والویه سائره یه

كوندرليكي مثللو محول عهدۀ خالصانه من اولان هرسك سنجاغنده متمسكن و متوطن رعاياي دولتعلديه نك سنه مرقومه يه محسوباً مترتب ذمتلري اولان جزيه شرعيه لربيك اصول سابقه وجهله تقسيط اولي محرم ابتداسندن صفر غاينه و ايكنجى تقسيطى ابتداي ربيع الاولدن ربيع الآخر غاينه و اوچنجى تقسيطى جمادى الاولدن جمادى الآخر نهايته قدر اوچ تقسيط ايله التي ماه ظرفنده تحصيلي بابنده صوب خالصانه مزه و سائره خطابا بز قطعه حيات فرمان عدالت عنواني شرفريز صحيفه سنوح و صدور بيورلمش و موجبجه تحصيلي ضمننده سائر قضايه با بيورلدى نشر و اعلان قلمنش اولديغي امدى سز كه مخاطبون مومى اليمسز كيفيت اراده عليه سز كدخى معلوم حميتلر و مركز اولدوقده قضاكزك نفوس دفترندن نفس قصبه محلتيه هر بر قريه نك رعايا و مقدار جزيه سى معلوم اوله جغندن و بوسنه و هرسك قطعه لارنده متمسكن رعاياي سلطنت سنيه نك مراحم و اشفاق شامله فرمان حضرت شهنشاهى مقتضاي عاليسى وجهله ساقي مثللو ادنا اعتباريله جزيه شرعيه لري جبايت اولنبق لازم كله جكندن قضاكزك نفس قصبه و قراسنده مقيد و متوطن يرلو رعايا ايله ذمى قبطيانك معاف اولان و كار و كسبه مقتدر اولميان واسم مال اطلاق اولتور نسنه سى و فاملياسى بولنميان عملمانده رعايدن ما عداسنك بر سنه لك جزيه شرعيه لري هر نمقداره بالغ اولور ايسه موجود صبيانن مراهق حكمنى تجاوز اينلرك دخى ضميمه درون بيورلد مزه مطوياً كوند ريلان مطبوع تذكره لردن قصبه ايچون بشقه و قريه لرك دخى هر بريسيچون بشقه اوله رق تذكره لر ويرلمك و اشبو مطبوع تذكره لردن وفا ايتمديكي حالده قصور قريه لره بولره تطبيقاً يازمه تذكره لر اعطا اولنلق اقتضا ايديوب و اشبو تذكره لره ويريلان قصبه و قريه نك مقدار نفوسى و جزيسى طوبدن طولدير ياوب قصبه و قريه لرك قوجه باشى و مميزلرينك مجلسه جليليه ذكر اولنان تذكره لر يدلرينه اعطا و مقدار نفوس و جزيه لر نيك تذكره لرده كوستريلان طوب يكوننى و معرفتلايله وقت معينه سى ظرفنده تحصيل اوله رق قضاكزك مال صندوقه تسليم اولنه جغنى و اشبو اموال جزيه نك بو وجهله معرفتلايله تحصيل اولنسنندن مراد عالي محضا اذا و تعدى و قوجه كلمامسى قضيه سندن عبارت اولمسيه حقلرنده بو يوزدن دخى اجرا بيوريلان مرحمت و شفقت حضرت شهنشاهينك قدر و شكريني جمله سى بيله رك تذكره لرنده محرر جزيه شرعيه لر نيني همان قصبه و قريه لرندن تحصيل بوله سريعاً پيدر پي مال صندوقه تسليم ايتلرينى و اكر بو بابده كوشك طورانوبده بقايا قاله جق اولور ايسه مسئول و معاتب اوله جق لر نيني كندولرينه كوزلجه تفهيم و انبا و اموال مرقومه دن جسته جسته و قوعبوله جق تسليماتار نيني يدلرينه و يريلان تذكره لره ظهريه ايديوب ارقه سى الندوقده اشبو تذكره لر مجلس مملكت طرفندن بالتمهير سند اولنلق اوزره قصبه و قريه لر قوجه باشيلرينه اعطا اولنه رق اولوجهله اموال جزيه نك استحصاله مسارعت و تحصيلاتك پيدر پي بو طرفه ارساليله براچه دخى بقايا قالماسنه و ختامنده قصبه و قريه لرده موجود رعايانك مقدار جزيه قريه بقريه كوستريله رك زيبرى مضبطه لودفتر نيك تنظيميله اسبالنه و مسلم قبطيانك دخى مال مقطوعلرى چرى باشيلرى معرفتيله توزيع و استحصال اولنسنه و بوناردن

کچن سنه لوده نفسنی اخفا ایله جزیه سنی تادیه ایتیمیان رعایا جزیه لرینک دخی استحصالیلده زیبری مضبطه لو دفتریله بشقه جه ارسانه مزید اعتسنا و دقت و اخر مملکت اهاالیسنندن تجارت و یا خود سائر جهتمله موقباً قضا کرده بولسان یبانجی رعایا جزیه سی اصل مقید اولدیغی مملکتلرنده انسه جغندن او مقوله لردن جزیه انمامسنه صرف رویت ایلمک باینده بر موجب امر عالی دیوان مشیری ایالت هرسکدن اشبو بیوردلی اصدار و تسیار قلندی بمنه تعالی و صولنده موجبنجه عمل و حرکت و خلافتدن توقی و مجابت ایلیه سز دیو بیوردلی

فی ۱۲ محرم ۶۹

Uzoru vršnjaka i drugova upravitelju Konjičkog sreza agilnom Hadži Mustafa-agi — neka mu se poveća vrijednost — i poznavaoću šeriata voljenom gospodinu naibu — neka mu se poveća znanje — te članovima odbora, uglednicima toga kraja, rajnskimi knezovima i kodžabašama i ljudima čija se riječ čuje, dostavlja se slijedeće:

Nastupilo je vrijeme kupljenja prihoda od džizje za ovu šezdeset devetu godinu, što prema utvrđenom zakonu treba svake godine da se pokupi u određenim vremenima počevši od početka muharema. S obzirom na to, kao što je drugim ejaletima i sandžacima poslano, tako je i na adersu nas i ostalih napisan i izdat jedan primjerak fermana pravednosti («adâlet fermanı») u pogledu kupljenja šeriatske džizje, koju je za spomenutu godinu dužna da dade raja visoke države koja je nastanjena u Hercegovračkom sandžaku, koji je prepušten mojoj skromnoj upravi, s tim da se na dosadanji način prikupi u tri rate u toku šest mjeseci i to: prva rata od početka muharema do kraja safera, druga rata od početka rebiulevela do kraja rebiulahira, a treća rata od džumadelula do kraja džumadelahira. I ostalim kadilucima je objavljeno s bujuruldijom da se kupi u smislu te zapovijesti.

Prema tome kada sadržina visoke carske zapovijesti bude poznata i vama gore spomenutim, čije je zalaganje potrebno, iz matične knjige vašeg sreza znaće se raja i iznos džizje pojedinih mahala same varoši i svakog sela, te će u smislu milostive visoke zapovijesti Njegova veličanstva cara biti potrebno da se kao i prije po najnižoj stopi kupi šeriatska džizja od raje visokog carstva koja je nastanjena u Bosni i Hercegovini. Zato, izuzimajući raju koja je oslobođena i koja je nesposobna za privređivanje a koja nema porodice niti išta što bi se moglo nazvati imetkom, za ostalu domaću raju i nemuslimanske cigane koji su zavedeni i nastanjeni u samoj varoši i selima vašeg sreza, dodavši i djecu koja su prešla dob polne zrelosti, koliko god bude iznosila njihova jednogodišnja šeriatska džizja, treba izdati potvrde od štampanih potvrda, koje su poslone zamotane uz bujuruldiju, i to posebno za varoš a posebno za svako pojedino selo. Ukoliko ovih štampanih potvrda ne bude dovoljno, preostalim selima treba izdati pisane potvrde koje odgovaraju štampanim.

U ove potvrde će se unijeti broj stanovništva varoši i sela i iznos džizje, te pozvati u odbor varoške i seoske kodžabaše i mumejize i predati im spomenute potvrde. Treba im lijepo objasniti, koliki je broj stanovništva i cjelokupan iznos njihovih džizji koji je označen u potvrdama, a što treba pokupiti u određeno vrijeme preko njih i predati blagajni sreza. Visoki cilj od kupljenja na ovaj način s njihovim posredstvom je samo to da se ne bi događalo uznemiravanje i nepravda. Zato

svi treba da budu zahvalni i da znaju cijiniti vrijednost milosti Njegova veličanstva cara, te da što prije iz varoši i svojih sela pokupe navedenu šeriatsku džizju i da je postepeno predaju blagajni. A ako budu stvar olako shvatili, da će biti odgovorni i ukoreni.

Ono što oni budu od navedenih prihoda malo pomalo predavali označće se na poleđini izdatih potvrda. A kada to bude završeno, onda će se ove potvrde ovjeriti pečatom od strane zemaljskog odbora i kao dokazna isprava dati varoškim i seoskim kodžabašama. Naročito pazite da na taj način što prije prikupite prihod od džizje i da ono što bude naplaćeno postepeno pošaljete ovamo, a da ne ostane ni jedna akča zaostatka. Na kraju treba da sastavite i pošaljete defter s potpisima dolje u kojem će selo po selo biti prikazan iznos džizje od raje koja se nalazi u varoši i selima.

Treba da nastojite da se i ono što daju muslimanski cigani otsjekom razerže i naplati posredstvom njihovih ceribaša. Isto tako da naplatite džizju od raje koja se je u prošlim godinama krila i nije platila svoju džizju, pa da to s ovjerovljenim defterom posebno pošaljete.

A pošto će se džizja strane raje od stanovnika drugog kraja, koja se privremeno nalazi u vašem srezu radi trgovine ili iz drugih razloga, uzeti ondje gdje je ona zapravo upisana, pazite da se od takvih džizja ne uzima.

U tom pogledu u smislu visokog naređenja napisana je i poslana ova bujurul-dija od strane maršalovog divana za Hercegovački ejalet. Kada s božjom pomoći dođe, treba da radite i postupate prema njoj, a da se čuvate i klonite suprotnog postupka. Tako vam se naređuje.

13 muharema 69 godine.

R É S U M É

»DŽIZJA« OU LA CONTRIBUTION (LE »HARAČ«)

En traitant la »džizja«, l'auteur se borne au développement historique de cette contribution dans l'Empire Ottoman, en particulier dans les provinces yougoslaves. La »džizja« était une contribution payée par les non-musulmans pour leur personne, en signe de soumission et de loyauté. Ils obtenaient, aussi, la liberté de leur culte de même que les droits civiques.

La contribution était obligatoire pour tous les adultes bien portants au physique ou mentalement, donc aptes à la payer. Les femmes, les enfants et les vieillards infirmes en étaient, de ce chef, exempts. Les aveugles et les invalides la payaient, s'ils étaient riches. En étaient exempts, de même, les pauvres et les mendiants, ainsi que les ecclésiastiques dans les couvents, s'ils étaient pauvres et s'ils ne frayaient pas le public. Les non-musulmans qui faisaient partie des unités armées dans les campagnes militaires ou dans la défense du pays ne la payaient non plus. Il y avait encore quelques exemptions pour des fonctions d'importance capitale, comme p. ex. pour la conservation de la poudre (de canon), pour le travail dans les mines etc.

La »džizja« représentait un des principaux revenus de l'état: elle était destinée en premier lieu aux buts militaires. Ses augmentations provenaient de ces mêmes causes, ainsi que de la situation financière de l'Etat.

En étudiant cette contribution pendant des siècles, on constate qu'elle va de pair avec l'ascension et la décadence de l'Empire turc. La »džizja« augmente d'une façon normale à partir de la fondation de l'Empire jusqu'à 1577. A partir de ce moment, la valeur de la monnaie commence à baisser rapidement, et la »džizja« se met à monter: cela dure jusqu'à la fin du XVIIe siècle. Après la défaite de Vienne et à cause de la grave crise financière causée par des guerres sur plusieurs fronts, on entreprit quelques mesures pour assainir les finances publiques. Il en sortit un système unique pour déterminer la hauteur et le mode de perception de la »džizja« dans tout l'Empire.

Au XVIIIe siècle il y eut une certaine stabilisation dans les finances turques. La »džizja« minimale, qui était à la fin du XVIIe siècle de 2½ »groches«, ne fut augmentée qu'une seule fois (en 1744) à 2⅔ »groches«. Cette somme demeura inchangée jusqu'à la fin de ce siècle, bien qu'il y eût des crises dans les dernières années du siècle. Mais dans la première moitié du XIXe siècle, la contribution fut augmentée cinq fois. Pendant que sa moindre catégorie en 1804 était de trois »groches«, en 1834 la »džizja« minimale était de 15 »groches«. Cela resta ainsi jusqu'au septembre 1855, quand cet impôt fut aboli comme tel.

Tout cela était le résultat des conditions à l'intérieur de l'Empire Ottoman et des changements de la valeur de la monnaie. L'instabilité monétaire était le reflet de l'état politique et économique de l'Empire: elle était parfois la cause des désordres intérieurs. Comme la valeur de la monnaie baissait, l'Etat se trouvait forcé d'augmenter les impôts. Cela produisait, de son côté, l'augmentation des prix sur le marché et l'abaissement du standard de la vie. Pour mieux le voir, on y joignit des mercuriales sur le mouvement des cours officiels de la monnaie ottomane et étrangère pendant toute la période turque; pour le XVIIIe et le XIXe siècles on y joignit aussi les prix des principales denrées alimentaires.

L'Empire Ottoman se fondait, dès ses origines jusqu'à 1839 sur l'institution des »timars« et des »spahis«, et de cette façon une grande partie d'impôts fut encadrée dans ce système. Une des contributions des plus importantes, en dehors de ce système, était justement la »džizja«. Pendant tout le temps, elle était un pur impôt d'Etat, en liaison étroite avec les finances d'Etat, comme le démontre la comparaison du niveau des »džizja« avec la valeur de la monnaie légale et avec celle des prix sur le marché. La »džizja« reflétait toujours l'état économique et politique de l'Empire, de la façon qu'elle apparaît comme une sorte de baromètre du développement social. L'auteur croit que les matériaux présentés pourront mieux éclairer l'histoire politique et économique de l'Empire turc, et par là les conditions sociales dans nos provinces aussi.

Nous trouvons des informations sur la »džizja« du XVIe siècle dans les »kanoun-name« se rapportant à nos provinces, mais aussi dans des »kanoun-name« des autres parties de l'Empire Ottoman. Pour les trois siècles ultérieurs on trouva des matériaux dans nos propres archives turques, et c'est à la base de tels matériaux qu'on put fixer combien on payait de »džizja« en Bosnie et combien dans les autres provinces, du commencement du XVIe siècle jusqu'à la seconde moitié du XIXe, c'est-à-dire, jusqu'à sa suppression. Pour corroborer les faits, l'auteur joint un nombre nécessaire de documents en turc et en traduction yougoslave. Le matériel qui va jusqu'à la fin du XVIIIe siècle se trouve dans le numéro III et IV des »Prilozi«, pendant que celui embrassant le XIXe siècle est présenté dans ce numéro.

A partir de l'introduction d'un système unique, le montant de »džizja« par catégories (la plus haute »a'lâ«, la moyenne — »evsat«, la plus basse »ednâ«) était, toujours en comptant par les »groches«, la suivante:

Année	a'lâ	evsat	ednâ	»groches«
1691	9	4½	2¼	
1696	10	5	2¼	
1744	11	5½	2¾	
1804	12	6	3	
1816	16	8	4	
1824	24	12	6	
1827	36	18	9	
1829	49	24	12	
1834	60	30	15	

En Bosnie et Herzégovine, en Serbie et au Monténégro, comme dans les pays périphériques, la »džizja« était perçue à l'échelle la plus basse. En Macédoine, elle l'était d'après les catégories, et cela en moyenne, dans les proportions suivantes: »a'lâ« 8%, »evsat« 67% et »ednâ« 25%.